

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний лінгвістичний університет

Ян КАПРАНОВ

Олеся ЧЕРХАВА

ОСНОВИ
ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ
ТА МАКРОКОМПАРАТИВІСТИКИ

ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДРУЧНИК

для закладів вищої освіти,
які здійснюють професійну підготовку
здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 035 Філологія

КИЇВ – 2023

УДК 811.1+21/.22+511+34

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського національного лінгвістичного університету
(протокол № 18 від 26 червня 2023 року)

Рецензенти:

**Оксана
БАБЕЛЮК**

доктор філологічних наук, професор, професор
кафедри технічного перекладу Львівського державного
університету безпеки життєдіяльності

**Олег
ДЕМЕНЧУК**

доктор філологічних наук, професор, завідувач
кафедри романо-германської філології факультету
іноземної філології Рівненського державного
гуманітарного університету

**Наталія
ІВАНИЦЬКА**

доктор філологічних наук, професор, завідувач
кафедри іноземної філології та перекладу Вінницького
торговельно-економічного інституту Державного
торговельно-економічного університету

Капранов, Я. & Черхава, О. (2023). *Основи лінгвістичної компаративістики та макрокомпаративістики: електронний підручник для закладів вищої освіти, які здійснюють професійну підготовку здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 035 Філологія.* Київ: Видавничий центр КНЛУ, 266 с.

Електронний підручник можна використовувати як основний або додатковий ресурс на лекційних і практичних заняттях з освітніх компонентів “Загальне мовознавство” (розділи “Синхронія і діахронія”, “Розвиток і функціонування мов у різні історичні епохи”, “Лексикографія”), “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” (розділ “Проблема походження мови”), “Когнітивна лінгвокомпаративістика і макрокомпаративістика” в закладах вищої освіти, які здійснюють професійну підготовку здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 035 Філологія.

ISBN 978-966-638-364-1

© Київський національний
лінгвістичний університет, 2023
© Ян КАПРАНОВ, Олеся ЧЕРХАВА, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	6
ПЕРЕДМОВА	11
РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ МОВНОГО СПОРІДНЕННЯ ЯК НАУКА	14
Тема 1 Мовне споріднення	14
<i>Типи мовного споріднення . . . . .</i>	15
<i>Види мовного споріднення . . . . .</i>	17
<i>Відношення мовного споріднення . . . . .</i>	18
Тема 2 Базовий список слів Морріса Сводеша	22
РОЗДІЛ II. БАЗОВІ ПОНЯТТЯ КОМПАРАТИВІСТИКИ ТА МАКРОКОМПАРАТИВІСТИКИ	27
Тема 1 Матричний формат у компаративістиці та макрокомпаративістиці	27
<i>Матричний формат у наукознавстві . . . . .</i>	27
<i>Матричний формат у лінгвістиці, компаративістиці та макрокомпаративістиці . . . . .</i>	30
Тема 2 Реконструкція у компаративістиці	45
<i>Фонологічні (фонетичні) закони в компаративістиці . . . . .</i>	45
<i>Реконструкція прамовних форм . . . . .</i>	50
<i>Реконструкція мовних структур . . . . .</i>	52
<i>Реконструкція структур свідомості . . . . .</i>	63
Тема 3 Діахронічна інтерпретація у макрокомпаративістиці	75
<i>Фонологічні (фонетичні), морфонологічні й семантичні закони в макрокомпаративістиці . . . . .</i>	77
<i>Процедура проведення діахронічної інтерпретації у макрокомпаративістиці (на прикладі ностратичних мов) . . . . .</i>	80
РОЗДІЛ III. МЕТОДИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАМОВНИХ СТАНІВ	102
Тема 1 Компаративна техніка відновлення прамовних станів	102
<i>Порівняльно-історичний метод . . . . .</i>	102

Тема 2	Макрокомпаративна техніка відновлення прамовних станів	111
	<i>Метод ідентифікації морфем</i>	112
	<i>Метод ступінчастої реконструкції</i>	112
	<i>Метод масового порівняння</i>	112
	<i>Метод діахронічної інтерпретації</i>	115
РОЗДІЛ IV. ЛІНГВІСТИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА		121
Тема 1	Алтайське мовознавство	121
Тема 2	Індоєвропейське мовознавство	130
Тема 3	Уральське мовознавство	136
РОЗДІЛ V. ЛІНГВІСТИЧНА МАКРОКОМПАРАТИВІСТИКА		140
Тема 1	Гіпотези великих об'єднань мов	140
	<i>Афразійська гіпотеза</i>	140
	<i>Австрична (аустрична) гіпотеза</i>	141
	<i>Ностратична гіпотеза</i>	141
	<i>Сино-кавказька (дене-кавказька) гіпотеза</i>	145
Тема 2	Гіпотези локалізації ностратичної прабатьківщини	151
	<i>Гіпотетична версія щодо ностратичної прабатьківщини А. Г. Маленкова</i>	152
	<i>Гіпотетична версія щодо ностратичної прабатьківщини І. М. Рассохи</i>	155
РОЗДІЛ VI. ПРИКЛАДНІ МЕТОДИКИ У КОМПАРАТИВІСТИЦІ ТА МАКРОКОМПАРАТИВІСТИЦІ: КВАНТИТАТИВНА ВЕРИФІКАЦІЯ		165
Тема 1	Математичні методики у компаративістиці та макрокомпаративістиці	162
Тема 2	Комп'ютерні методики у компаративістиці та макрокомпаративістиці	176
Тема 3	Методологія квантитативної верифікації у макрокомпаративістиці	185
	ВИСНОВКИ	201
	ЛІТЕРАТУРА	203
	СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІНИХ ДЖЕРЕЛ	237

ДОДАТКИ	243
Додаток А.	
Повний список слів М. Сводеша для англійської та слов'янських мов	244
Додаток Б.	
Principal consonants	260
Clicks	260
Vowels	261
Secondary articulation features	261
Suprasegmental features	262
Додаток В.	
Методологічний база дослідження гіпотетичних дій-кроків макрокомпаративіста-етимолога до реконструкції ностратичного етимона	263

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВТК – вертикальна траєкторія руху
 ГРЗ – горизонтальна траєкторія руху
 ДВ – діахронічна верифікація
 ДІ – діахронічна інтерпретація
 ДК – дивергентно-конвергентний тип споріднення
 ДМФІ – діахронічна морфонологічна інтерпретація
 ДСІ – діахронічна семантична інтерпретація
 ДФІ – діахронічна фонологічна інтерпретація
 ЕГ – етимологічне гніздо
 КД – конвергентно-дивергентний тип споріднення
 ЛШ – алгоритм В. І. Левенштейна
 НВ – ностратична(-і) величина(-и)
 РШ – алгоритм Г. В. Раушенбаха
 СН – алгоритм Т. Соренсена

Умовні символи і їх пояснення

- * – астеріск, зірочка, що позначає реконструйовану форму – архетип / етимон або вокалічний і / або консонантний конструкт
 / – слеш, що позначає прийменник “або”
 > – права, закрита кутова дужка, що позначає перехід (дивергентно-конвергентний / конвергентно-дивергентний, фонологічний, морфонологічний, семантичний і т. ін.)
 <> – ліва, відкрита кутова дужка + права, закрита кутова дужка, що позначають взаємозв’язок / взаємовідношення ностратичних величин

Мови, прамови, відповідники мов, діалекти, діалектизми

- авестійск. – авестійська мова
 азербайджан. – азербайджанська мова
 Алб – албанська мова
 Алт – алтайська сім’я, алтайські мови, алтайська прмова, алтайський архетип / етимон
 Афр – афразійська сім’я, афразійські мови, афразійська прмова, афразійський архетип / етимон

Балт – балтійська група, балтійські мови, балтійська прмова, балтійський архетип / етимон

баоаньск. – баоанська мова

Грець – грецька мова, грецький архетип / етимон

Двн.-грець. – давньогрецька мова, давньогрецький архетип / етимон

двн.-інд. – давньоіндійська мова

діал. – діалект, діалектний варіант

Драв – дравідійська сім'я, дравідійські мови, дравідійська прмова, дравідійський архетип / етимон

Зах.-Сем. – західно-семітська група, західно-семітські мови, західно-семітська прмова, західно-семітський архетип / етимон

ЕА – ескімосько-алеутська сім'я, ескімосько-алеутські мови, ескімосько-алеутська прмова, ескімосько-алеутський архетип / етимон

ІЄ – індоєвропейська сім'я, індоєвропейські мови, індоєвропейська прмова, індоєвропейський архетип / етимон

Інуп – інупікська група, інупікські мови, інупікська прмова, інупікський архетип / етимон

Картв – картвельська сім'я, картвельські мови, картвельська прмова, картвельський архетип / етимон

Кельт – кельтська група, кельтські мови, кельтська прмова, кельтський архетип / етимон

Кор – корейська мова, корейська прмова, корейський архетип / етимон

Монг – монгольська група, монгольські мови, монгольська прмова, монгольський архетип / етимон

Ностр – ностратична сім'я / макросім'я, ностратичні мови, ностратична прмова, ностратичний архетип / етимон

ПДД – південно-давідійська група, південно-давідійські мови, південно-давідійська прмова, південно-давідійський архетип / етимон

ПНД – північно-дравідійська група, північно-дравідійські мови, північно-дравідійська прмова, північно-дравідійський архетип / етимон

Сем – семітська прмова, семітський архетип / етимон

Слов – слов'янська група, слов'янські мови, слов'янська прмова, слов'янський архетип / етимон

Сх.-Куш. – східно-кушитська група, східно-кушитські мови, східно-кушитська прмова, східно-кушитський архетип / етимон

Тел – телугу мова, телугу прмова, телугу архетип / етимон

ТМ – тенгусо-маньчжурська група, тенгусо-маньчжурські мови, тенгусо-маньчжурська прмова, тенгусо-маньчжурський архетип / етимон

Тох – тохарська група, тохарські мови, тохарська прмова, тохарський архетип / етимон

турецк. – турецька мова

Тюрк – тюркська група, тюркські мови, тюркська прмова, тюркський архетип / етимон

Урал – уральська сім'я, уральські мови, уральський архетип / етимон

ЦентрЧад – центральночадська прмова, центральночадський архетип / етимон

Юпік – юпікська група, юпікські мови, юпікська прмова, юпікський архетип / етимон

Япон – японська мова, японська прмова, японський архетип / етимон

Фонологічні (фонетичні) показники

Вокалізм (V – вокалічний конструкт)

врх – верхнє піднесення

Д – процес делабіалізації (неогубленості)

здн – задній ряд

Л – процес лабіалізації (огубленості)

Л / Д – процеси лабіалізації (огубленості) / делабіалізації (неогубленості)

нжн – нижнє піднесення

П – піднесення / зсув по вертикалі

пер – передній ряд

Р – ряд / зсув по горизонталі

срд – середнє піднесення

ФПВ – фонологічні (фонетичні) процеси вокалізму

цнр – центральний ряд

Консонантизм (С – консонантний конструкт)

Абрупт – абруптивні

Альвеол – альвеолярні

Апрокс – апроксиманти

Африк – африкати

Білаб – білабіальні

Вел – веллярні

Вібр – вібранти

Г – глухість, глухий консонант

Глот – глотальні

Гут – гуттуральні

Д – дзвінкість, дзвінкий консонант

Дент – дентальні

Дорс – дорсальні

Імпоз – імплозивні

Лаб – лабіальні

Лабіодент – лабіодентальні

Лат. апрокс – латеральні апроксиманти

Лат. афр. – латеральні африкати

Лат. фрик – латеральні фрикативні

МТ – місце творення

Надгорт – надгортанні

Наз – назальні

Палат – палатальні

Перяз – передньоязикові

Постальв – постальвеолярні

Прор – проривні

Ретроф – ретрофлексні

С – сонорність, сонорний консонант

СТ – спосіб творення

Увул – увулярні

Фаринг – фарингальні

Флеп – флепи

ФПК – фонологічні (фонетичні) процеси консонантизму

Фрик – фрикативні

Морфонологічні показники

2 – закон про двоелементну структуру етимону

3 – закон про триелементну структуру етимону

4 – закон про чотириелементну структуру етимону

ВС – закон про відкритий склад

ДФК – додаткова формальна категорія

ЗА – закон альтернації вокалічних і / або консонантних морфонемам

ЗМС – загальна морфонемна структура

ЗС – закон про закритий склад

ОФК – основна формальна категорія

L – преформант

R – постформант

Семантичні показники

АРХ – архісема

ЛСВ – лексико-семантичний(-і) варіант(-и)

ЛСГ – сексико-семантична(-і) група(-и)

ПЕРЕДМОВА

Електронний підручник **“Основи лінгвістичної компаративістики та макрокомпаративістики”** (далі – Електронний підручник) присвячено вивченню й опануванню тріди: теорія – методологія – практика в галузях лінгвістичної компаративістика та макрокомпаративістики.

Основна мета електронного підручника – забезпечити здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 035 Філологія основами з лінгвістичної компаративістика та макрокомпаративістики.

Електронний підручник можна використовувати як основний або додатковий ресурс на лекційних і практичних заняттях з освітніх компонентів **“Загальне мовознавство”** (розділи **“Синхронія і діахронія”**, **“Розвиток і функціонування мов у різні історичні епохи”**, **“Лексикографія”**), **“Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство”** (розділ **“Проблема походження мови”**), **“Когнітивна лінгвокомпаративістика і макрокомпаративістика”** в закладах вищої освіти, які здійснюють професійну підготовку здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 035 Філологія.

Структура електронного підручника.

Підручник містить шість (6) розділів, які є логічно побудованими відповідно до торії мовного споріднення різних рівнів, ступенів, тощо.

Розділ I **“Теорія мовного споріднення як наука”** містить дві (2) теми: Тема 1. Мовне споріднення, де подано три (3) підтеми: Типи мовного споріднення, Види мовного споріднення, Відношення мовного споріднення; Тема 2. Базовий список слів Морріса Сводеша.

Розділ II **“Базові поняття компаративістики та макрокомпаративістики”** містить три (3) теми: Тема 1. Матричний формат у компаративістиці та

макрокомпаративістиці, де подано дві (2) підтеми: Матричний формат у наукознавстві, Матричний формат у лінгвістиці, компаративістиці та макрокомпаративістиці; Тема 2. Реконструкція у компаративістиці, де подано чотири (4) підтеми: Фонологічні (фонетичні) закони в компаративістиці, Реконструкція прамовних форм, Реконструкція мовних структур, Реконструкція структур свідомості; Тема 3. Діахронічна інтерпретація у макрокомпаративістиці, де подано дві (2) підтеми: Фонологічні (фонетичні), морфонологічні й семантичні закони в макрокомпаративістиці, Процедура проведення діахронічної інтерпретації у макрокомпаративістиці (на прикладі ностратичних мов).

Розділ III **“Методи відновлення прамовних станів”** містить дві (2) теми: Тема 1. Компаративна техніка відновлення прамовних станів, де подано одну (1) підтему Порівняльно-історичний метод; Тема 2. Макрокомпаративна техніка відновлення прамовних станів, де подано чотири (4) підтеми: Метод ідентифікації морфем, Метод ступінчастої реконструкції, Метод масового порівняння, Метод діахронічної інтерпретації.

Розділ IV **“Лінгвістична компаративістика”** містить три (3) теми: Тема 1. Алтайське мовознавство; Тема 2. Індоевропейське мовознавство; Тема 3. Уральське мовознавство.

Розділ V **“Лінгвістична макрокомпаративістика”** містить дві (2) теми: Тема 1. Гіпотези великих об'єднань мов, де подано чотири (4) підтеми: Афразійська гіпотеза, Австрична (аустрична) гіпотеза, Ностратична гіпотеза, Сино-кавказька (дене-кавказька) гіпотеза; Тема 2. Гіпотези локалізації ностратичної прабатьківщини, де подано дві (2) підтеми: Гіпотетична версія щодо ностратичної прабатьківщини А. Г. Маленкова, Гіпотетична версія щодо ностратичної прабатьківщини І. М. Рассохи.

Розділ VI “Прикладні методики у компаративістиці та макрокомпаративістиці: квантитативна верифікація” містить три (3) теми: Тема 1. Математичні методики у компаративістиці та макрокомпаративістиці; Тема 2. Комп’ютерні методики у компаративістиці та макрокомпаративістиці; Тема 3. Методологія квантитативної верифікації у макрокомпаративістиці.

Підручник призначено для закладів вищої освіти, які здійснюють професійну підготовку здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 035 Філологія.

РОЗДІЛ І. ТЕОРІЯ МОВНОГО СПОРІДНЕННЯ ЯК НАУКА

ТЕМА 1. МОВНЕ СПОРІДНЕННЯ

“Мовна спорідненість / мовне споріднення”, або “спорідненість / споріднення мов”:

(1) *“походження мов від однієї спільної мови-предка”* (Дурново 1925);

(2) *“загальна властивість двох або кількох мов, що полягає в тому, що їх питомі мінімальні значущі елементи (кореневі морфемі і афікси) знаходяться в суворо певних відповідностях, що відображають регулярний характер звукових перетворень матеріального фонду, який походить від спільного джерела – прамови”* (ЛЭС 1990).

Поряд із поняттям мовного споріднення зустрічається поняття “ступінь” і “прояв”.

“Словник української мови”

– *ступінь* – “порівняльна величина, що характеризує розмір, інтенсивність чого-небудь” (СУМ, Т. 9., с. 806);

– *прояв* – “дія, процес, що робить явним, помітним чий-небудь стан, чийсь почуття, наміри і т. ін.” (СУМ, Т. 8., с. 355).

Коли мова йде про мовне споріднення, то, як правило, говорять про **ступінь(-ені) споріднення ностратичних мов** – фіксатора(-и) одного із типів взаємозв'язку ностратичних мов, тобто сценарію(-ів) дивергентного, дивергентно-конвергентного, конвергентно-дивергентного, змішаного розвитку мов, що відображає(-ють) різні зміни і трансформації відповідників, починаючи від допрамовного стану до мовного стану через еволюцію прамовних станів різних рівнів.

У межах ступенів мовного споріднення варто розрізняти “тип – вид – відношення” між генетичним матеріалом, які сягають одного із трьох етимонів:

(1) етимон першого рівня (наприклад, балтійський, тюркський та ін. архетипи) – рівень однієї мовної групи;

(2) етимон другого рівня (наприклад, алтайський, індоєвропейський та ін. архетипи) – рівень двох і більше мовних груп однієї мовної сім’ї;

(3) етимону третього рівня (наприклад, ностратичний архетип / етимон) – рівень двох і більше мовних груп двох і більше мовних сімей.

Типи мовного споріднення

Перший ступінь мовного споріднення – **тип мовного споріднення**.

І. О. Бодуеном де Куртене виокремив три типи мовного споріднення, виокремлені:

– перший тип – **історико-генетична (часова) спорідненість** і пов’язаний із часовою дивергенцією;

– другий тип – “вторинна спорідненість” або “своцтв” сусідніх мов, пов’язаних між собою спільним географічним субстратом, тобто, **ареальною / контактною спорідненістю**, або **просторовою конвергентністю**;

– третій тип – **загальнолюдська спорідненість**, не залежна ні від генеалогії, ні від історичної спорідненості, ні від контактів у просторі, ні від географії (цит. за пр.: Корольова 2014).

Споріднені мови – це різні часові та просторові варіанти однієї й тієї ж безперервної лінгвістичної традиції.

Розрізняють два типи мовного споріднення:

– **дивергентна спорідненість** відповідає поняттю *дивергенція*, або *процесу дивергенції* (від лат. *divergentio* –

“розходження”) – “розбіжність, віддалення один від одного двох і більше мовних характеристик”.

РІЗНОВИДИ ДИВЕРГЕНЦІЇ	
<i>глотогонічна дивергенція</i>	<i>структурно-діахронічна дивергенція</i>
розбіжність споріднених мов або діалектів однієї мови внаслідок особливих соціально-історичних умов (міграції, контакти з іншими мовами, географічне чи політичне відокремлення і т. ін.)	діахронічний процес, що призводить до <u>збільшення різноманітності</u> в системі мови внаслідок відокремлення в самостійні інваріантні одиниці тих сутностей, які колись були варіантами однієї одиниці (дивергенція на інваріантному рівні), або внаслідок появи нових варіантів (формальних і смислових) у вже наявних одиниць (дивергенція на варіативному рівні)

– **конвергентна спорідненість** відповідає поняттю *конвергенція*, або *процесу конвергенції* (від лат. *convergentio* – “сходження, наближення”) – “зближення або збіг двох і більше мовних характеристик”.

РІЗНОВИДИ КОНВЕРГЕНЦІЇ	
<i>глотогонічна конвергенція</i>	<i>структурно-діахронічна конвергенція</i>
виникнення у декількох мов (як споріднених, так і неспоріднених) загальних структурних властивостей внаслідок досить тривалих та інтенсивних мовних контактів, а також на базі загального субстрату для мов, що конвертують	історичний процес, що призводить до <u>зменшення різноманітності</u> в системі мови внаслідок зникнення деяких варіантних або інваріантних відмінностей, наприклад збіг двох і більше фонем: ІЄ *ā, ō, ē > індо-іран. ā. Джерелом структурно-діахронічної конвергенції є зміни позиційних умов реалізації мовної одиниці

Види мовного споріднення

Другий ступінь мовного споріднення – це **вид мовного споріднення**.

Сюди належать *близький і віддалений / далекий види мовного споріднення*, а їх суміжними поняттями є: “споріднені” / “неспоріднені”, або “близькоспоріднені” / “віддалено- / далекоспоріднені” мови.

Факт установаження близького і / або віддаленого / далекого виду мовного споріднення – це не просто набір законів, правил і т. ін., а глибинний аналіз шляхом поглиблення їх діахронічної ретроспективи, тобто розгляд його основних положень конкретного живого закону, правила в еволюції.

Тези вчених	
<i>А. О. Білецький</i>	<i>А. Мейе</i>
<p>“закон нерівномірності темпів розвитку складових частин мови і, отже, змін шляхом поступового накопичення елементів нової якості, звичайно, може бути встановлений і на прикладі однієї мови, але лише при порівнянні з аналогічними фактами розвитку багатьох мов, при відомому узагальненні ми приходимо до встановлення загальних закономірностей розвитку мов” (Белецький 1955, № 2, с. 6)</p>	<p>індоєвропейські мови “мають свій власний тип: вимова і морфологія кожної з них характеризуються своїми особливими рисами; навряд чи можна припустити інші причини цієї своєрідності, до того ж досить глибокого, крім тих особливостей, якими характеризувались мови колишнього населення, що змінилися індоєвропейськими” (Мейе 1938, с. 59).</p>

Т. Шадеберг проаналізував зв'язок між лексемами в межах нігеро-конголезької макросім'ї, що дало йому змогу говорити про три види – “найближчий сусід”, “далекій сусід” і “середньої оцінки по групі” (Schadeberg 1986, p. 69–83).

Відношення мовного споріднення

Третій ступінь мовного споріднення – це **відношення мовного / прамовного споріднення** – порівняльна величина, що характеризує спорідненість двох і більше мов на основі фіксації в них положень одного, двох і більше законів, процесів, які є помітно вираженими.

Я. Капранов, покликаючись на праці з компаративістики, називає такі відношення

(1) **тривіальна спорідненість** – 95 % збігів у базовій лексиці однієї мови, тобто мовні “ідіоми”, представлені діалектами / ідіолектами, говорами і т. ін.;

(2) **помітна спорідненість** – 70 % і більше збігів у базовій лексиці двох і більше мовних груп (наприклад, слов'янська, германська, тюркська та ін.);

(3) **конвенціональна спорідненість** – 15–30 % збігів у базовій лексиці двох і більше мовних сімей (наприклад, індоєвропейська, уральська та ін.);

(4) **далека / віддалена спорідненість** – 5–10 % збігів у базовій лексиці двох і більше мовних сімей (наприклад, індоєвропейська, уральська та ін.)

В. Пізані писав, що “ступінь споріднення визначається кількістю спільних елементів в двох (або більше) мовах” (Pisani 1952, v. III, f. 1, p. 11).

Практичні завдання

*Завдання 1. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом **Proto-IE: *nebh-** та визначте етимони різних рівнів. Поясніть власну наукову позицію. Результати занести до Таблиці.*

Етимологічна версія з реєстровим словом Proto-IE: *nebh-
Proto-IE: *nebh- Meaning: mist, cloud; sky Hittite: nepis- n. 'Himmel' (Friedrich 150)

Old Indian: nábhas- n. 'mist, clouds, vapour', nábha- m. 'sky, atmosphere'
 Avestan: nabah- n.: pl. 'Luftraum, Himmel'
 Old Greek: néphos n.; nephelā 'Wolke, Gewölk'
 Slavic: *nebo, gen. -ese
 Baltic: *deb-es-i- (*-es-es), *deb-es-ia- c.
 Germanic: *nib-ul-ō f., -a m.
 Latin: nebula f. 'Dunst, Nebel; Dampf, Rauch; Wolke'
 Celtic: OIr nem n. (es-St.) 'Himmel', nēl, gen. niuil m. 'Wolke, Nebel', Ir neamh 'Himmel'; Cymr nef 'Himmel', niwl, nifwl 'Wolke, Nebel', NCorn nef 'Himmel', niul 'Wolke, Nebel', Bret nef 'Himmel'

<i>Етимон першого рівня</i>	<i>Етимон другого рівня</i>	<i>Етимон третього рівня</i>

*Завдання 2. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом **Proto-IE: *g'hes-r-** та встановіть типи мовного споріднення. Поясніть власну наукову позицію.*

<i>Етимологічна версія з реєстровим словом Proto-IE: *g'hes-r-</i>
<p>Proto-IE: *g'hes-r-   Meaning: hand   Hittite: kessar n., kessera- c. 'Hand' (Tischler 558 f)   Tocharian: A tsar, B sar 'Hand' (PT *[čs]ar) (Adams 649)   Old Indian: hásta- m. 'hand'   Avestan: zasta-   Other Iranian: OPers dasta- 'Hand'   Armenian: zerrn, pl. zerkh 'Hand'   Old Greek: khēr, gen. khērós, pl. dat. khersí, dor. khēr, gen. khēr-ós, aeol. acc. khérr', pl. acc. kherras f. 'Hand, Faust'   Baltic: *pa=žas-t-i- c., *pa=žas-t-iā f.   Latin: hīr 'thénar, tò kōīlon tēs khērós, vola'   Albanian: dóre, pl. dúar f. 'hand'</p>

Завдання 3. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом **Proto-IE: *k'ara-, *k'eras-, *k'rās-** та назвіть види мовного споріднення. Поясніть власну наукову позицію.

Етимологічна версія з реєстровим словом

Proto-IE: *k'ara-, *k'eras-, *k'rās-

Proto-IE: *k'ara-, *k'eras-, *k'rās-

Meaning: head

Hittite: harsar n. (r/n) 'Kopf', Luw., h.l. harmahi- id. (Tischler 184ff with doubts); kit-kar 'zu Häupten' (596-597)

Tokharian: B krāñi 'nape of the neck' (Adams 214)

Old Indian: śírah n. (nom., acc.) 'head, skull', gen. śírṣṇáh, abl. śírṣatáh; śírśá- n. 'head, upper part'

Avestan: sarah- n. 'Kopf'

Armenian: sar 'Höhe, Gipfel, Abhang'

Old Greek: kárā n. 'Kopf', ep. gen. karāatos, dat. -ati, pl. -ara; gen. krāatos/krātos, dat. -ati, pl. -ata (old -s-stem); hom. epì kár 'auf dem Kopf'; éñkařo-s 'the brain'; íñkro-s m. = enképhalos Hdn.Gr., Hsch.; aná-kar 'up to or towards the head' (Hp. ap. Hal.); kárāno-n, pl. -a, äol. karanno-n n. 'Haupt, Kopf, Bergsgipfel'; krānío-n n. 'Schädel, Hirnschale; Kopf', -krāno-n 'Kopf' (epí-, potí-, olé-, kio(nó)etc.), krāno-kopéō 'den Kopf abhauen'

Germanic: *xir-z-n-íá- n., *xir-z-n-án- m., *xír-s-an- m.

Latin: cerebrum, -ī 'Gehirn', cervīx, -īcis f. 'Nacken, Genick'

Celtic: Bret kern 'Scheitel, Wirbel des Kopfes'

Завдання 3. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом **Proto-IE: *plous-** та спробуйте встановити відношення мовного споріднення між етимонами різних рівнів. Поясніть власну наукову позицію.

Етимологічна версія з реєстровим словом

Proto-IE: *plous-

Proto-IE: *plous-

Meaning: hair, feather(s)

Baltic: *plaũš-a- c., *plaũš-ā f., *plũš-n-ā (1) f., *pluš-n-ā, *pluš-k-ā

Germanic: *flíus-az-, *flíus-iz- n., *flūs-a- n., *flūs-iz- n., *fluz=

Latin: plūma f. 'Flaumfeder, Flaum'

Celtic: OIr lōm, pl. loa 'Wollflocke, Wollhaar, Härchen der Augenbrauen; Schneeflocke'; brat lōmar 'Mantel mit langen Zotten', MIr luascach 'haarig od. zottig (von Mänteln)'

ТЕМА 2. БАЗОВИЙ СПИСОК СЛІВ МОРИСА СВОДЕША

Базовий список слів, або базова лексика, Моріса Сводеша – інструмент, що був запропонований американським лінгвістом Моррісом Сводешем (англ. *Morris Swadesh*) для оцінки ступеня спорідненості між різними мовами за такою ознакою, як схожість найсталішого базового словника.

Сьогодні говорять про мінімальний набір лексики, який складається зі 100 слів. Інколи використовують також списки з 200 та 207 слів.

Матеріал базової лексики М. Сводеша давав змогу простежити в ньому регулярні фонетичні (звукові) відповідності, а це служило одним з основних аргументів при визначенні генетичного споріднення досліджуваних мов.

Серед найважливіших властивостей базової лексики М. Сводеша можна назвати дві.

Перша – це її *незалежність від географії, історії, культури* та ін., під якою мається на увазі те, що список М. Сводеша можна скласти для будь-якої людської мови незалежно від її ареалу та часу існування.

Друга – це її *стійкість до запозичення*. Але це не означає, що в базовій лексиці немає запозичень. Підбір випадків, коли елементи списку М. Сводеша запозичувалися, не може служити спростуванням існування базисної лексики. Зате показово порівняння кількості запозичень у всьому словниковому фонді мови з кількістю запозичень у списку М. Сводеша. При виключенні запозичень з підрахунків постає проблема їх ідентифікації. Особливо вона актуальна для мов з погано вивченою історією, але навіть у випадку з індоєвропейської сім'єю є ситуації, коли якісь елементи 100-слівного списку мають дві взаємовиключні етимології, одна з яких передбачає запозичення, а інша – ні.

Поодинокі запозичення суттєво не впливають на кінцевий результат, і пропонує методику виявлення масових запозичень зі спорідненої мови.

Окрема складність полягає ще й тоді, коли одній лексемі в англійському списку М. Сводеша в іншій мові відповідає декілька. На цій проблемі засновує свою критику глотохронології Г. Хойер, який спробував зробити переклад двадцяти восьми лексем зі списку на мову навахо (Хойер 1960, с. 95–107). С. Гудшінські вважає, що коли потрібно вибрати слово з синонімів, необхідно вибрати одне слово випадковим способом (в іншому випадку навіть підкидати монетку) (Gudschinsky 1956, р. 614). В. Блажек і П. Новотна намагаються послідовно включати до списку всі синоніми, аргументуючи це тим, що якщо окрім “основних” синонімів включити в список і всі інші, частина з яких може бути один одному споріднена, ступінь спорідненості зросте (Blažek, Novotná, 2007, р. 198).

Повний перелік списку М. Сводеша подано в Додатку А.

Практичні завдання

*Завдання 1. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом **Proto-IE: *oin-, *(w)ein-** з базового списку М. Сводеша для визначення паралелей у межах індоєвропейської сім'ї на рівні фонології, морфології і семантики. Поясніть власну наукову позицію. Результати занести до Таблиці.*

Етимологічна версію з реєстровим словом

Proto-IE: *oin-, *(w)ein-

Proto-IE: *oin-, *(w)ein-

Meaning: num.: one

Old Greek: οἶνᾱ f. (Achaе.+), οἶνο-s m. (cod. οἶνός) Poll. 'the ace on dice'; οἶνίζεи = τὸ μονάζδεи katà glōssan Hsch.

Slavic: *īnъкъ, *jed-īnъ, -ъn-

Baltic: *weĩn-a- (2), *ain-a-

Germanic: *ain-a-

Latin: ūnus, -a, -um 'ein(s)

Celtic: OIr ōin

*Результати проведення аналізу етимологічної версії
з реєстровим словом **Proto-IE: *oin-, *(w)ein-***

Рівень	Результати
Фонологія	
Морфологія	
Семантика	

Завдання 2. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом **Proto-Altaic: *ŋ[iu]** з базового списку М. Сводеша для визначення паралелей у межах алтайської сім'ї на рівні фонології, морфології і семантики. Поясніть власну наукову позицію. Результати занести до Таблиці.

*Етимологічна версію з реєстровим словом
Proto-Altaic: *ŋ[iu]*

Proto-Altaic: *ŋ[iu]

Meaning: three, thirty

Proto-Turkic: *otur

Meaning: thirty

Old Turkic: otuz (Orkh., OUygh.)

Karakhanid: ottuz (MK)

Turkish: otuz

Tatar: utiz

Middle Turkic: otuz (Pav. C.)

Uzbek: oʻttiz

Uighur: ottuz

Sary-Yughur: otus

Azerbaidzhan: otuz

Turkmen: otuz

Khakassian: otis

Oyrat: oduz, odus

Halaj: ho_ttuz, hottuz

Yakut: otut

Dolgan: otut

Kirghiz: otuz

Kazakh: otiz

Noghai: otiz

Bashkir: utið

Balkar: otuz

Gagauz: otuz

Karaim: otuz

Karakalpak: otiz

Proto-Mongolian: *gu-

Meaning: 1 three 2 thirty

Written Mongolian: yurban 1, yuči(n) 2 (L 364, 369)

Middle Mongolian: xurban (HY 42), qurban (SH), qorbān (IM), yurba(n) (MA) 1, qučin (HY 43), qučin (IM), yučin (MA) 2

Khalkha: gurav, gurvan 1, guč(in) 2

Buriat: gurba(n) 1, guša(n) 2

Kalmuck: yurwn 1, yučn 2

Ordos: Gurwa 1, Guči 2

Dongxian: Guron, Guran 1

Baoan: Goran 1, Gob-aran 2

Dagur: guarba(n) (Тод. Даг. 133), guarəb 1, goči (Тод. Даг. 132, MD 151) 2, guarebe (MD 152) 1

Shary-Yoghur: Gurwan 1, qužin 2

Monguor: Gurān (SM 126) 1, xožin (SM 169), xužin 2

Mogol: yurbōn 1; ZM yorbōn (25-1a) 1

Proto-Japanese: *mi-

Meaning: three

Old Japanese: mji-

Middle Japanese: mi-

Tokyo: mí-

Kyoto: mí-

Kagoshima: m̀i-
----

*Результати проведення аналізу етимологічної версії
з реєстровим словом **Proto-Altaic: *ŋ[iu]***

Рівень	Результати
Фонологія	
Морфологія	
Семантика	

РОЗДІЛ II. БАЗОВІ ПОНЯТТЯ КОМПАРАТИВІСТИКИ ТА МАКРОКОМПАРАТИВІСТИКИ

ТЕМА 1. МАТРИЧНИЙ ФОРМАТ У КОМПАРАТИВІСТИЦІ ТА МАКРОКОМПАРАТИВІСТИЦІ

Матричний формат у наукознавстві

Лексема *матриця* має багато нашарувант додаткових значень, що з'являються відповідно до адаптації цього терміна у **формальних точних науках** (математиці, логіці, фізиці, теоретичній інформатиці, теорії інформації, статистиці), де вивчають “кількісно точні закономірності і використовують строгі методи перевірки гіпотез, засновані на відтворюваних експериментах та логічних міркуваннях для вирішення практичних завдань”.

Математичний ракурс матриці як “об'єкта, записаного у вигляді прямокутної таблиці чисел (або елементів кільця), передбачає операції (додавання, віднімання, множення на скляр) для запису даних, які залежать від двох категорій, наприклад: від коефіцієнтів систем лінійних рівнянь та від лінійних перетворень”.

Логіко-математична матриця порівнянь дає можливість “здійснити попарне порівняння елементів на певному рівні ієрархічної структури з погляду їх важливості щодо критерію, який знаходиться на безпосередньо вищому рівні ієрархії і який є, власне, їх агрегованим критерієм (згорткою)”¹. *Коваріаційна матриця теорії імовірностей* (квадратна матриця, яка складена з попарних коваріацій і дисперсій двох або більше випадкових величин) із “графами для аналізу структурних відношень між змінними” (А. В. Аллен).

---

¹ Побудова матриці попарних порівнянь елементів з нечіткими оцінками // NAUTICA. Нечітка логіка. URL: <https://sites.google.com/site/ne4itkalogika/necitka-ierarhicna-model-pidtrimki-prijnatta-risen/pobudova-matrici-porivnih-porivnan-elementiv-z-necitkimi-ocinkami>

Її можна звести до поняття сукупності чисел (та їх порівнянь), розміщених у таблиці, з якої виводиться стереотипне бачення чогось (обчислення).

Ідея векторної моделі семантики (англ. *vector space model*) у **програмуванні** – представлення документа колекції як точки безвимірного простору (вектору у векторному просторі, де близькі один до одного точки співвідносяться з семантично схожими документами; запит користувача розглянуто як вектор / псевдодокумент, документи сортуються в порядку збільшення відстані до псевдодокумента та видаються користувачеві; велику кількість відповідних векторів групують у матрицю (англ. *term-document matrix*))², зводиться до обробки (сортування / впорядкування в певному порядку) семантично схожих об'єктів у безвимірному просторі з наявністю певних сталих, узятих із генерації матриці силових констант **фізики**.

Менш обчислюваною є концепція логіко-структурної матриці у **менеджменті**. Її розуміють, наприклад, як “частини проектної заявки, де у табелярній формі представлено логіку проекту, що включає в себе такі необхідні елементи, як загальна мета проекту, його конкретні цілі, очікувані результати, заплановані заходи, необхідні для цього ресурси, індикатори ефективності досягнення результатів проекту, а також припущення щодо факторів впливу на проект і його життєздатність”; або визначають як логіко-стратегічної переваги – “спосіб структурувати уявлення [...] про стани керованих систем та коридори їх мінливості; а також практичні підходи до втілення стратегії”.

У менеджменті акцентується увага в основному на форматі проєкції стереотипних уявлень щодо об'єкта обробки інформації, в межах якого щось зароджується або з якого щось походить. Не зафіксованим у значенні лексеми матриця, проте вкрай важливим для сучасних міждисциплінарних наук є

² Ando R.K. Latent semantic space: iterative scaling improves precision of inter-document similarity measurement // *Proceedings of the 23rd ACM SIGIR* / ed. E. Yannakoudakis. 2000. P. 216–223.

трактування терміна “матриця” як **інформативного коду**, який у **теорії інформації** може передавати і “життєвий досвід, універсальність програмного коду, і процеси його структури” (Г. Горін), і зашифрувати “повідомлення в системах автоматики”³. Виходячи з цих попередніх спостережень щодо витлумачення терміна матриця у точних науках, вважаємо за доцільне додати до словникового визначення лексеми такі складники її значення:

а) сукупність чисел (та їх порівнянь), з якої можна вивести стереотипне бачення чогось (обчислення);

б) обробку (впорядкування в певному порядку) семантично схожих об’єктів у безвимірному просторі із наявністю певних сталих;

в) формат проєкції стереотипних уявлень щодо об’єкта обробки інформації, в межах якого щось зароджується або з якого щось походить;

г) інформативний код.

У гуманітарних групах академічних дисциплін (філософії, психології, релігії тощо), “об’єднаних прагненням до вивчення таких аспектів людського буття та якісних підходів, які взагалі не припускають єдиної парадигми, що визначає будь-яку наукову дисципліну”, загально-сміслові поле терміна “матриця” збагачене, передусім, філософськими поглядами, оскільки саме вони мають дотичність до кожної людини безпосередньо.

У *філософії* цей термін часто називають “мозок у колбі” – різновид уявних експериментів, що ілюструють залежність людини у розумінні дійсності від її суб’єктивних відчуттів або *соліпсизм* – теоретична установка, крізь призму якої увесь світ бачиться *породженням свідомості* (Я)⁴. Перші наївні бачення когнітивно-матричної теорії сягають філософського твору

³ Тулякова Н. О. Теорія інформації: навч. пос. Суми: СДУ, 2008. 205 с.

⁴ Гуссерль Е. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія. Вступ до феноменологічної філософії // *Філософська думка*. К.: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди, 2002. № 3. С. 134–149.

Платона “Міф про печеру” (якщо людину від народження тримати в печері спиною до світла так, щоб вона бачила тільки стіну печери і тіні які нею блукають, то для неї це і буде реальністю, тобто це і буде її матриця)⁵, що сформувала теорію про форми / ідеї (справжня сутність об'єкта є не те, що ми сприймаємо нашими органами чуття, а його якість, і що більшість людей сприймають тільки тінь об'єкта, а тому обмежується хибним сприйняттям)⁶.

Філософія, психологія та релігія вибудовують спільну картину світу з логічним розгортанням єдиного первинного змісту всього концептуального уявлення людей із певною стереотипністю, шаблонністю поведінки сучасних людей, яку психологи називають “екзистенційним вакуумом”, що відображає глибинну суть його світоглядної матриці, сакральних смислів буття, включаючи соціальні / асоціальні та конструктивні / деструктивні моделі поведінки.

Відтак, із гуманітарних дисциплін запозичуємо ще одне значення матриці і додаємо його до базового поняття: це значення “перенесення в іншу реальність, пов'язану зі зміною стану свідомості людини (у пошуку відповідей на питання: що я можу знати? що з цим робити? на що надіятись? що реальне?).

Матричний формат у лінгвістиці, компаративістиці та макрокомпаративістиці

У лінгвістиці термін “матриця” був апробований ще в 1966 р. у працях І. В. Арнольд щодо семантичної структури багатозначного слова, в концепцію якої авторка заклала принципи теорії опозиції (під опозицією розуміють відношення відмінності між частково схожими елементами мови; в основному опозиції між основними та похідними лексико-семантичними варіантами одного й того ж слова; ознаки, за якими встановлюється відмінність, називаються

⁵ Elliott R.K. Socrates and Plato's Cave // *Kant-Studien*. 1967. Vol. 58. P. 137.

⁶ Taylor A.E. Plato: the man and his work. London: Methuen & Co, 2001. 574 p.

диференційними ознаками, вибір яких доволі важкий у зв'язку з неоднозначністю підбору ознак, наявність яких легко перевірити і формалізувати), що “дозволяють використовувати в роботі деякі матриці булевої алгебри, запозичені з теорії решіток Едварда Вейтча ⁷.”

Широкі перспективи у лінгвістиці має *теорія графів*, що має значну евристичну силу, оскільки “таблиці з кількісною оцінкою матеріалу не зовсім досконалі для багатьох науковців і дозволяють порівняти зазвичай лише дві змінні, а масштабність змушує ділити їх на декілька груп [...]. Тому комбінований ефект декількох факторів зумовлює побудову таблиць такого типу, що дали б можливість показати сполучуваність більшої кількості змінних”. Так, *змінними в одично збірних варіантах* матриці семантичної структури слова є термінологічні варіанти (іноді число варіантів більше двох), перенесення знаень (доволі багаточисленні), лексико-граматичний розряд (може характеризувати складну семантичну структуру), особливий вид денотата, відношення за ознакою спеціалізація-генералізація.

Останнім часом у лінгвістиці когнітивно-матричний підхід активно розробляє С. А. Жаботинська, що спирається у своїх пошуках на концепцію Р. В. Ленекера. Дослідник твердить, що “основою значення мовної одиниці є комплекс активованих нею доменів, що називаються *концептуальною матрицею* [...]” ⁸.

В їхніх працях показано різницю між суто *матричною* та *мережевою* моделями структурування інформації концепта / домена: матриця – це не лише представлення компонентного складу слова (його елементарні значення, лексико-семантичні варіанти), а одержані в результаті компонентного аналізу понятійні категорії, до яких належать ці семи”.

⁷ Veitch E.W. A Chart Method for Simplifying Truth Functions // *Proceedings of Association for Computing Machinery* / eds J.W. Forrester, R.W. Hamming. Pittsburgh, Pennsylvania: ACM, 1952. P. 127–133.

⁸ Langacker R.W. *Foundations of cognitive grammar: Theoretical Prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1987. P. 44–47.

С. А. Жаботинська у своїх дослідженнях представила *сукупність доменів концептуальної матриці*, які складають базовий домен – простір, небазовий домен – форма, типова просторова орієнтація, функція, матеріал, розмір, тощо.

Для визначення *словесного векторного простору* застосовують один із параметрів визначення моделі дистрибутивної семантики (яка займається визначенням ступені семантичної близькості між мовними одиницями на основі їх дистрибуційних ознак у великих масивах лінгвістичних даних) – *метод зменшення розмірності матриці: випадкова проекція, сингулярне розщеплення, випадкове індексування* тощо.

Опис семантики частин мови *на основі матричного аналізу семної структури слова* застосовано “при побудові таблиць на першому етапі класифікації матеріалу; при моделюванні схем лексико-семантичних полів на основі матриць; при аналізі полів за математичною теорією графіків [...]”.

Матричний метод *представлення семантичних відношень* [...] служить метамовою для опису об’єктів аналізу, а матриця – *моделлю систем семантичних зв’язків*, з одного боку, та семантичною структурою слова, – з іншого”.

На сьогодні активно розробляють когнітивно-матричний аналіз художнього твору (особливо так званої “останньої доби людства”), де “*матриця*” нагадує *калейдоскоп поетичного формату*, що містить низку ретроспективних параллелей.

Реконструкція ідіо- та колективних (фольклор, казки і легенди, танці і пісні, сакральні тексти та ритуали, ремесла) *когнітивних матриць творчості* є одним із перспективних напрямів сучасної когнітивної поетики та лінгвокомпаративістики.

Як висновок, можемо констатувати, що у лінгвістиці термін і поняття *матриця* застосовують для вивчення

а) семантичної структури багатозначного слова з використанням таблиць кількісної оцінки моаного матеріалу,

б) структурування значення мовної одиниці через комплекс активованих нею доменів, що разом формують концептуальну цілісність,

в) дистрибутивної семантики мовних одиниць, пропонуючи зменшення її розмірності: випадкової проекції, сингулярного розщеплення значення, випадкового індексування тощо,

г) калейдоскопу лінгвопоетичних засобів, що містить низку ретроспективних паралелей,

д) реконструкції ідіо- та колективних продуктів мовотворчості.

Практичні завдання

Завдання 1. Проаналізуйте фрагмент художнього тексту, взятого з корпусного ресурсу OPUS, і спробуйте представити його в матричному форматі будь-якого типу. Зверніться до етимологічного джерела.

Проаналізуйте етимологічні версії виділених напівжирним шрифтом англійськомовних лексем.

(src)="1"> CITY LIGHTS

(trg)="6"> ВОГНІ ВЕЛИКОГО МІСТА

(src)="2"> " To the people of this city we donate this monument ; ' Peace and Prosperity ' . "

(trg)="7"> " Людям цього міста даруєм ми цей пам ' ятник – " Мир і процвітання " "

(src)="3"> Afternoon .

(trg)="8"> Після обіду

(src)="4"> " Did you pick it up , sir ? "

(trg)="9"> " Ви його розбудили , сер ? "

(src)="5"> " Wait for your change , sir . "

(trg)="10"> " Хвилинку , сер , Ваша решта . "

(src)="6"> Evening .

(trg)="11"> Вечір

(src)="7"> " Grandma . "

(trg)="12"> " Бабця . "

(src)="8"> **(1) Night .**

(trg)="13"> Ніч

(src)="9"> " Tomorrow the birds will sing . "

(trg)="14"> " І завтра будуть співати птахи . "

(src)="10"> " Be brave !

(trg)="15"> " Тримайтесь !

(src)="11"> Face **(2) life !** "

(trg)="16"> Будьте мужнім ! "

(src)="12"> " No , I 'll end it all ! "

(trg)="17"> " Ні , усе закінчено ! "

(src)="13"> " I 'm cured .

(trg)="18"> " Я здоровий .

(src)="14"> You 're my **(3) friend** for life . "

(trg)="19"> Ви мій друг до кінця життя . "

(src)="15"> " We 'll go **(4) home** and get warmed up . "

(trg)="20"> " Ідем додому погріємся . "

(src)="16"> " Any news ? "

(trg)="21"> " Що нового ? "

(src)="17"> " Only that your wife sent for her baggage , sir . "

(trg)="22"> " Тільки те , що Ваша жінка прислала мене за своїми ремами , сер . "

(src)="18"> " Good ! "

(trg)="23"> " Добре ! "

(src)="20"> " No , I 'll **(5) live** ! "

(trg)="24"> " Ні , я буду жити ! "

(src)="21"> " James - the Rolls-Royce .

(trg)="25"> " Джеймс , Роллс-Ройс .

(src)="22"> " We 'll burn up the town ! "

(trg)="26"> " Будемо святкувати на всю . "

(src)="23"> " Early morning ;

(src)="24"> " homeward bound .

(trg)="27"> " Рано вранці ; час додому

(src)="25"> " Be careful how you 're driving . "

(trg)="28"> " Уважніше за кермом . "

(src)="26"> " Am I driving ? "

(trg)="29"> " Я за кермом ? "

(src)="27"> " I like your car . "

(trg)="30"> " Мені подобається твоя машина . "

(src)="28"> " Then keep it , it 's yours . "

(trg)="31"> " Тоді забирай її , вона твоя . "

(src)="29"> " Where 's my friend ? "

(trg)="32"> " Де мій друг ? "

(src)="30"> " Let him in , he 's my guest ! "

(trg)="33"> " Впусти його , він мій гість ! "

(src)="31"> " Let 's buy some flowers . "

(trg)="34"> " Давай купимо квітів . "

(src)="32"> " Here 's ten dollars . "

(trg)="35"> " Будь ласка , десять долларів . "

(src)="33"> " I haven 't any change , sir . "

(trg)="36"> " Сер , в мене зовсім нема решти . "

(src)="34"> " James ! "

(trg)="37"> " Джеймс ! "

(src)="35"> " Take these inside ;

(trg)="38"> " Занесіть їх ;

(trg)="39"> я зараз вернусь . "

(src)="37"> " Thank you for your kindness , sir . "

(trg)="40"> " Сер , дякую Вам за Вашу доброту . "

(src)="38"> " May I see you home again ? "

(trg)="41"> " Чи можу я знову бачити Вас дома ? "

(src)="39"> " Whenever you wish , sir . "

(trg)="42"> " Коли завгодно , сер . "

(src)="40"> The sober dawn awakens a different man .

(trg)="43"> Слід протрезвіти , і ти вже друга людина .

(src)="41"> " I 'm out to everybody ! "

(trg)="44"> " Мене нема ні для кого ! "

(src)="42"> " Whoever he is , get rid of him ! "

(trg)="45"> " Хто б він не був , відправ його назад ! "

(src)="43"> " - - and then he brought me home in his car . "

(trg)="46"> " ... і тоді він привіз мене додому на своїй машині . "

(src)="44"> " He must be wealthy . "

(trg)="47"> " Певно він багатий . "

(src)="45"> " Yes , but he 's more than that . "

(trg)="48"> " Так , однак справа не в цьому . "

(src)="46"> That afternoon .

(trg)="49"> В цей же день

(src)="47"> " My friend ! "

(trg)="50"> " Друже мій ! "

(src)="48"> " Come on home , I 'll give you a swell party . "

(trg)="51"> " Пішли додому , я влаштую для тебе шикарну вечірку . "

(src)="49"> The party .

(trg)="52"> Вечірка

(src)="50"> The morning after .

(trg)="53"> Наступного ранку

(src)="51"> " I 'm sailing at noon , so hurry ! "

(trg)="55"> " Я відпливаю по обіді , прошу поспішити . "

(src)="52"> " She has a fever and needs careful attention . "

(trg)="56"> " В неї жар , потрібен ретельний догляд . "

(src)="53"> Determined to help the girl , he found work .

(trg)="57"> Вирішивши допомогти дівчині він знайшов роботу .

(src)="54"> FINAL NOTICE Madam :

(src)="55"> You are owing \$ 22.00 rent .

(src)="56"> Unless paid by tomorrow morning , we shall take possession .

(trg)="58"> ОСТАННЄ ПОПЕРЕДЖЕННЯ Пані , Ви винні \$ 22 за квартиру Якщо Ви не заплатите до завтрашнішого ранку ми Вас виселим .

(src)="57"> " Grandma , he 's coming today ! "

(trg)="59"> " Бабця , він прийде сьогодні . "

(src)="58"> " Grandma , what 's wrong ? "

(trg)="60"> " Бабусю , що сталось ? "

(src)="59"> " Grandma , I wish you 'd meet him ;

(trg)="61"> " Бабо , ти б з ним познайомилась .

(src)="60"> you 're never here when he calls . "

(trg)="62"> Коли він не подзвоне тебе ніколи нема дома . "

(src)="62"> " Have you seen the soap ? "

(trg)="64"> " Ви мило не бачили ? "

(src)="63"> " Be back on time ! "

(trg)="65"> " Щоб вернутись вчасно ! "

(src)="64"> " To play the part of a gentleman without the millionaire was difficult , but he did his best . "

(trg)="66"> Без мільйона грати роль джентельмена було складно , він старався як міг .

(src)="65"> VIENNA DOCTOR HAS CURE FOR BLINDNESS

(src)="66"> Thousands journey from all parts of the world .

(src)="67"> FREE OPERATION FOR POOR

(trg)="67"> Лікар з Відня знашов лікарство від сліпоти

(src)="69"> " Wonderful !

(src)="70"> Then I 'll be able to see you . "

(trg)="69"> Значить я зможу Вас побачити . "

(src)="71"> " For me ?

(trg)="71"> Прочитайте його будь ласка . "

(src)="76"> " Now don 't worry , I 'll pay it the first thing in the morning . "

(trg)="72"> " Усе , не хвилюйтесь .

(trg)="73"> Завтра я першою справою заплачу . "

(src)="77"> Late .

(trg)="74"> Спізнився .

(src)="78"> " You 're late for the last time ! "

(trg)="75"> " Це твоє останнє запізнення ! "

(src)="79"> " Get out ! "
(trg)="77"> " Забирайся ! "

(src)="80"> " Do you want to make some easy money ? "
(trg)="78"> " Хочеш заробити ? "

(src)="81"> That night .
(trg)="79"> Цього ж вечора

(src)="82"> " Remember , we split fifty-fifty ;
(trg)="80"> " Не забудь , гроші порівну .

(src)="83"> and you promise you won 't hurt me . "
(trg)="81"> І ти обіцяв не бити сильно . "

(src)="84"> " Be careful , the boss might hear us . "
(trg)="82"> " Обережно , бос може нас почути . "

(src)="85"> TELEGRAM
(src)="86"> EDDIE MASON MAIN STREET ARENA
(trg)="83"> Утікай із міста .

(src)="87"> GET OUT OF TOWN THE COPS ARE AFTER YOU
(trg)="84"> Поліція за обою женеться .

(src)="88"> JIM
(trg)="85"> Джим .

(src)="89"> " I 've got to beat it ; boss ! "
(trg)="86"> " Бос , мені потрібно втікати . "

(src)="90"> " Do you want to fight for a fifty dollar purse ? "

(src)="91"> Winner take all .

(trg)="87"> " Хочеш забрати приз в п ' ятьдесять доларів якщо переможеш ? "

(src)="92"> " You 'll fight him ! "

(trg)="88"> " Ти б ' єшся з ним ! "

(src)="93"> " That 's my lucky rabbit 's foot . "

(trg)="89"> " Це моя щаслива кроляча лапка . "

(src)="94"> " Let 's take it easy and we 'll split fifty-fifty . "

(trg)="90"> " Давай для вигляду помахаем і поділимся порівну . "

(src)="95"> " Winner take all ! "

(trg)="91"> " Переможець забирає усе ! "

(src)="96"> Still hoping to get money for the girl , he wandered the city .

(trg)="92"> Все ще в надії знайти гроші для дівчини він блукав по місту

(src)="97"> Back from Europe .

(trg)="93"> Вертаючись з далеких подорожів

(src)="98"> " Now don 't worry about the girl , I 'll take care of her . "

(trg)="94"> " Не хвилюйся більше за дівчину , я про неї подбаю . "

Лексеми	Етимології тлумачення
night	late Old English <i>niht</i> (West Saxon <i>neaht</i> , Anglian <i>næht</i> , <i>neht</i>) "the dark part of a day; the night as a unit of time; darkness," also "absence of spiritual illumination, moral darkness, ignorance," from Proto-Germanic <i>*nahts</i> (source also of Old Saxon and Old High German <i>naht</i> , Old

	<p>Frisian and Dutch <i>nacht</i>, German <i>Nacht</i>, Old Norse <i>natt</i>, Gothic <i>nahts</i>).</p> <p>The Germanic words are from PIE <i>*nekwt-</i> "night" (source also of Greek <i>nyx</i> "a night," Latin <i>nox</i>, Old Irish <i>nochd</i>, Sanskrit <i>naktam</i> "at night," Lithuanian <i>naktis</i> "night," Old Church Slavonic <i>nosti</i>, Russian <i>noch'</i>, Welsh <i>henoid</i> "tonight"), according to Watkins, probably from a verbal root <i>*neg-</i> "to be dark, be night." For spelling with <i>-gh-</i> see fight. The vowel indicates that the modern English word derives from oblique cases (genitive <i>nihte</i>, dative <i>niht</i>).</p> <p>The fact that the Aryans have a common name for night, but not for day (q.v.), is due to the fact that they reckoned by nights. [Weekley]</p> <p>Thus in Old English combinations <i>night</i> was "the night before (a certain day or feast day);" compare German <i>Weihnachten</i> "Christmas," literally "holy night." In early times, the day was held to begin at sunset, so Old English <i>monanniht</i> "Monday night" was the night before Monday, or what we would call <i>Sunday night</i>; so <i>saeterniht</i> "Friday night." The Greeks, by contrast, counted their days by mornings.</p> <p>To <i>work nights</i> preserves the Old English genitive of time. <i>Night soil</i> "excrement" (1770) is so called because it was removed (from cesspools, etc.) after dark. <i>Night train</i> is attested from 1838; <i>night-school</i> from 1520s; <i>night-life</i> "habitual nocturnal carousing" is attested from 1852.</p>
<p>life</p>	<p>Old English <i>life</i> (dative <i>lif</i>) "animated corporeal existence; lifetime, period between birth and death; the history of an individual from birth to death, written account of a person's life; way of life (good or bad); condition of being a living thing, opposite of death; spiritual existence imparted by God, through Christ, to the believer," from Proto-Germanic <i>*leiban</i> (source also of Old Norse <i>lif</i> "life, body," Old Frisian, Old Saxon <i>lif</i> "life, person, body," Dutch <i>lijf</i> "body," Old High German <i>lib</i> "life," German <i>Leib</i> "body"), properly "continuance, perseverance," from PIE root <i>*leip-</i> "to stick, adhere."</p> <p>The noun associated with live (v.) "to live," which is literally "to continue, remain." Extended 1703 to inanimate objects, "term of duration or existence." Sense of "vitality, energy in action, expression, etc." is from 1580s. Meaning "conspicuously active part of human existence, pleasures or pursuits of the world or society" is by 1770s. Meaning "cause or source of living" led to the sense "vivifying or animating principle," and thus "one who keeps things lively" in <i>life of the party</i> (1787). Meaning "imprisonment for life, a life sentence" is from 1903. Paired alliteratively with <i>limb</i> from 1640s. <i>Not on your life</i> "by no means" is attested from 1896.</p> <p>In gaming, an additional turn at play for a character; this transferred use was prefigured by uses in card-playing (1806), billiards (1856), etc., in reference to a certain number of chances or required objects without which one's turn at the game fails. <i>The life</i> "the living form or model, semblance" is from 1590s. <i>Life-and-death</i> "of dire importance" is from 1822; <i>life-or-death</i> (adj.) is from 1897. <i>Life-jacket</i> is from 1840; <i>life-preserver</i> from 1630s</p>

	<p>of anything that is meant to save a life, 1803 of devices worn to prevent drowning. <i>Life-saver</i> is from 1883, figurative use from 1909, as a brand of hard sugar candy from 1912, so called for shape.</p> <p><i>Life-form</i> is from 1861; <i>life-cycle</i> is from 1855; <i>life-expectancy</i> from 1847; <i>life-history</i> in biology from 1870; <i>life-science</i> from 1935. <i>Life-work</i> "the labor to which one's life has been devoted" is from 1848. Expression <i>this is the life</i> is from 1919; verbal shrug <i>that's life</i> is from 1924 (earlier <i>such is life</i>, 1778).</p>
friend	<p>Old English <i>freond</i> "one attached to another by feelings of personal regard and preference," from Proto-Germanic <i>*frijōjands</i> "lover, friend" (source also of Old Norse <i>frændi</i>, Old Danish <i>frynt</i>, Old Frisian <i>friund</i>, Dutch <i>vriend</i>, Middle High German <i>friunt</i>, German <i>Freund</i>, Gothic <i>frijonds</i> "friend"), from PIE <i>*priy-ont-</i>, "loving," present-participle form of root <i>*pri-</i> "to love." Meaning "a Quaker" (a member of the <i>Society of Friends</i>) is from 1670s. <i>Feond</i> ("fiend," originally "enemy") and <i>freond</i> often were paired alliteratively in Old English; both are masculine agent nouns derived from present participle of verbs, but they are not directly related to one another (see fiend). Related: <i>Friends</i>.</p>
home	<p>Old English <i>ham</i> "dwelling place, house, abode, fixed residence; estate; village; region, country," from Proto-Germanic <i>*haimaz</i> "home" (source also of Old Frisian <i>hem</i> "home, village," Old Norse <i>heimr</i> "residence, world," <i>heima</i> "home," Danish <i>hjem</i>, Middle Dutch <i>heem</i>, German <i>heim</i> "home," Gothic <i>haims</i> "village"), from PIE <i>*(t)koimo-</i>, suffixed form of root <i>*tkei-</i> "to settle, dwell, be home." As an adjective from 1550s. The old Germanic sense of "village" is preserved in place names and in <i>hamlet</i>.</p> <p>'Home' in the full range and feeling of [Modern English] <i>home</i> is a conception that belongs distinctively to the word <i>home</i> and some of its Gmc. cognates and is not covered by any single word in most of the IE languages. [Buck]</p> <p>Slang phrase <i>make (oneself) at home</i> "become comfortable in a place one does not live" dates from 1892 (<i>at home</i> "at one's ease" is from 1510s). To <i>keep the home fires burning</i> is a song title from 1914. To be <i>nothing to write home about</i> "unremarkable" is from 1907. <i>Home movie</i> is from 1919; <i>home computer</i> is from 1967. <i>Home stretch</i> (1841) is from horse racing (see stretch (n.)). <i>Home economics</i> as a school course first attested 1899; the phrase itself by 1879 (as "household management" is the original literal sense of <i>economy</i>, the phrase is etymologically redundant).</p> <p><i>Home</i> as the goal in a sport or game is from 1778. <i>Home base</i> in baseball attested by 1856; <i>home plate</i> by 1867. <i>Home team</i> in sports is from 1869; <i>home field</i> "grounds belonging to the local team" is from 1802 (the 1800 citation in OED 2nd ed. print is a date typo, as it refers to baseball in Spokane Falls). <i>Home-field advantage</i> attested from 1955.</p>
live	<p>Middle English <i>liven</i>, from Old English <i>lifian</i> (Anglian), <i>libban</i> (West Saxon)</p>

"to be, be alive, have life; continue in life; to experience," also "to supply oneself with food, procure a means of subsistence; pass life in a specified fashion," from Proto-Germanic **libejanan* (source also of Old Norse *lifa* "to be left; to live; to live on," of fire, "to burn;" Old Frisian *libba*, German *leben*, Gothic *liban* "to live"), from PIE root **leip-* "to stick, adhere," forming words meaning "to remain, continue."

Meaning "to make a residence, dwell" is from c. 1200. Meaning "express in one's life" (*live a lie*) is from 1540s. Intensified sense "have life abundantly, make full use of life's opportunities" is from c. 1600. Related: *Lived*; **living**.

To *live it up* "live gaily and extravagantly" is from 1903. To *live up to* "act in accordance with, not live below the standard of" is 1690s, from earlier *live up* "live on a high (moral or mental) level" (1680s). To *live (something) down* "cause (something disreputable) to be forgotten by subsequent blameless course, live so as to disprove" is from 1842. To *live with* "cohabit as husband and wife" is attested from 1749; sense of "to put up with" is attested from 1937. Expression *live and learn* is attested from c. 1620.

According to the Dutch Prouerbe ... *Leuen ende laetan leuen*, To liue and to let others liue. [Gerard de Malynes, 1622]

ТЕМА 2. РЕКОНСТРУКЦІЯ У КОМПАРАТИВІСТИЦІ

Лінгвокомпаративістика у різні часи оперувала терміном “реконструкція”, який спершу пов’язували з розробниками порівняльно-історичного методу, згодом у структуралізмі – з ім’ям Ф. де Соссюра⁹.

Мета реконструкції – “реєстрація успіхів лінгвістичної науки”, висловлюючи упевненість у її надійності. Окрім того, засновник структуралізму розумів широко вже тоді завдання історичного мовознавства, адже говорив про те, “що [...] саме історичні дослідження дають змогу зрозуміти, що ж таке стан”. Щоправда, до цих його міркувань окремі науковці ставилися скептично, навіть Р. Якобсон¹⁰.

На сучасному етапі розвитку лінгвокомпаративістика продовжує розвивати свою теорію, збагачуючи її новими здобутками з різних сфер наукового знання, насамперед, з тих, де вивчаються питання, дотичні до осмислення феномена “реконструкція”.

Фонологічні (фонетичні) закони в компаративістиці

Спираючись на розуміння законів, які давали змогу порівняти форми та слова, що втратили зовнішню схожість (unattested language), проте містили значення зі спільного першоджерела – генетично спорідненого з санскритом, дослідникам вдалося відтворити ранні / давні стадії деривації цих мовних форм. Спершу порівняння (реконструкцію) здійснювали на основі однокореневих слів, що мали спільне походження і схоже звучання у двох та більше мовах, так званих *когнатів* (букв. *cognati* “споріднені”), що виникли у процесі історичної взаємодії мов та в результаті мовних запозичень у часі (а не у просторі).

⁹ Gambarara D. Le entità ricostruite tra fonetica e fonologia // Problemi della ricostruzione in linguistica // *Atti del Convegno SLI*. Roma: Università di Pavia, 1977. P. 52–53.

¹⁰ Jakobson R. The framework of language. 1980. P. 54.

Згодом такі дослідження продовжили:
вчені-молодограматики Лейпцизького університету
(К. Бругман, Б. Дельбрюк, Г. Остгофф, Г. Пауль),
данські мовознавці (К. Вернер, В. Томсен),
норвежець С. Бутге,
француз М. Бреаль,
італієць Г.-І. Асколі,
американець В.-Д. Уїтні.

Усі ці дослідники протестували проти пошуку прамови й наголошували на необхідності вивчення живих мов в їх історичному розвитку, проте довели, що “когнати, які мають однакову орфографічну і фонетичну форму, позначають ті ж самі або схожі концепти, а тому засвідчують генетичну спорідненість мов”¹¹.

Адекватна оцінка таких відповідностей дала змогу реконструювати ранні фонетичні рівні мов та, зрештою, звукову систему і.-є. прамови. Зокрема, було встановлено фонетико-морфологічну закономірність у германських мовах на основі **закону К. Вернера**:

а) “глухі щілинні приголосні, що виникли в результаті німецького пересування приголосних *h, þ, f*, а також індоєвропейське *s*, що збереглося, мало одзвінчуватися у випадку, якщо безпосередньо попередній голосний не мав і.-є. головного наголосу.

Одзвінчення не відбувалося в початковій позиції і у сполученнях *xt (ht), xs (hs), ft, fs, sk, st, sp, ss*”¹².

Іншим законом, на основі якого здійснювалося протиставлення класичного санскриту, латинської та грецької мов, з однієї сторони, та германських – з іншої, був закон Грімма, що передбачав три можливі зміни приголосних:

а) *p, t, k – f, θ, h* ;

б) *b^h, d^h, g^h – b, d, g*;

¹¹ Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підр. для студ. філол. спец. вузів. К.: Академія, 1999. 288 с.

¹² Verner K.A. Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung // KZ 23. 1876. S. 97.

в) *b, d, g – p, t, k* ¹³.

До речі, на відміну від стадіальної концепції В. фон Гумбольдта щодо “постійного вдосконалення мови” ¹⁴, саме лінгвісти-романтики були прихильниками визнання найдосконалішими морфологічно складні давні класичні мови (санскрит, давньогрецьку, латинську) та ідеї “єдності нації та мови”. На основі звукових відповідностей індоєвропейських мов у лінгвістиці починає розроблятися індоєвропейська етимологія, насамперед, завдяки працям колишнього теолога, колеги Франца Боппа, – Августа Фридриха Потта, автора статей, присвячених мовам Південної Африки, Індонезійського острова Ява, Японії та Риму ¹⁵.

Загалом проблематика реконструкції до ХІХ ст. на тлі зародження первісних релігійних вірувань стосувалася основного вузького питання пошуку відповідей на сукупність значень слів, зведених до спільного кореня – праформи / первинної мовної моделі (*реконструкції первинного мовного стану*), із дещо примітивними / наївними практичними розробками аналізу мови на базі фрагментів сакральних та художніх текстів, проте вкрай необхідним для перспективи подальшої розробки класифікації різних мовних сімей: *i.-e.* / Indo-European, *афроазійської* / Proto-Afroasiatic, *дравідійської* / Proto-Dravidian, *алтайської* / Proto-Altaic, *ескімосо-алеутської* / Proto-Eskimo-Aleut, *корейської* / Korean, *уральської* / Uralic мовних сімей, якими розмовляли у переважній більшості частин Європи, Північної Африки та Азії, імовірним предком яких припускають *ностратичну мову* / Nostratic language ¹⁶.

Відтворення первинної форми слова від моногенетичної *праі.-е. мови* / Proto-IndoEuropean населення центральної

¹³ Marchant Douse T. Le Grimm's law: a study, or hints towards an explanation of the so-called “lautverschiebung”; to which are added some remarks on the primitive Indo-European k and several appendices. London: Trübner and Company; [etc., etc.], 1876. 264 p.

¹⁴ Humboldt A. von Gesammelte Werke von Alexander von Humboldt. Stuttgart: J.G. Cotta, 1889. Vol. 10. 288 S.

¹⁵ Bopp F., Eastwick E.B., Wilson H.H. A Comparative Grammar of the Sanscrit, Zend, Greek, Latin, Lithuanian, Gothic, German and Slavonic Languages. 1853. URL: <https://archive.org/details/acomparativegra01wilsgoog>

¹⁶ Greenberg J. Language Typology: A Historical and Analytic Overview. Netherland: Mouton & Co., 1974. 82 p.

Європи та Південної Азії представлено у праці Августа Шлейхера “Compendium der Vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen”¹⁷ із припущенням щодо первісних її носіїв: людини розумної / Proto-Sapiens / Proto-Human.

Припускають, що гіпотетично ностратична мовна сім'я перебувала у взаємодії з *індо-тихоокеанською* / Indo-Pacific / Indo-West-Pacific, *америндською* / Amerind, *сино (дене) – кавказькою* / Sino (Dene)-Caucasian мовними сім'ями [там само].

Згадані вище **фонетичні закони** зацікавили науковців таємницею загадкової історичної видозміни семантичної структури лексем і спонукали їх до розробки або спростовування попередніх теорій. Так, продовженням стали закони *спірантів Бругмана*, який довів існування складових сонантів *t та *n і.-є. мови, а також фрикативних приголосних *ʀ*, *ʀh*, *ð*, *ðh*¹⁸, та закони про *складові плавні* і *складові носові* Германа Остгоффа, що описують рефлeksi плавних сонантів, які реконструюються для і.-є. прамови¹⁹.

Основні принципові положення цих теорій ґрунтуються на таких **закономірностях**:

1. Звукові зміни в мові відбуваються за “законами, що не мають винятків”: напрям, в якому відбувається зміна звуку, завжди один і той самий у всіх представників мовної спільноти, окрім випадків діалектного розмаїття, і всі без винятку слова, в яких звуки, що схильні до фонетичної зміни, опиняються в однакових умовах, беруть участь у цьому процесі.

2. Якщо відсутні переконливі фонетичні пояснення, то варто вдаватися до принципу аналогії фонетичних і морфологічних змін у мові.

¹⁷ Schleicher A. Compendium der Vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen. Weimar, H. Böhlau, 1861. URL: <https://archive.org/details/compendiumderve06schlgoog>

¹⁸ Brugmann K. Nasalis sonans in der indogermanischen Grundsprache. Zur Geschichte Der Stammabstufenden Declinationen. Erste Abhandlung: Die Nomina Auf -ar und -tar. Berlin: [Place of publication not identified], 18-. S. 23.

¹⁹ Brugmann K., Osthoff H. Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen (mit Karl Brugmann). USA: Nabu Press, 2014. 620 S.

3. Для розвитку історичного мовознавства необхідно залучати діалекти і живі (а не мертві), у тому числі й не писемні, мови.

Результатом досліджень фонетичних рис і.-є. прамови стала ларингальна теорія – “концепція, що пояснює походження ларингальних або задньоязикових фрикативних звуків, які колись існували [...], проте кількість яких та природу точно не відновлено”. Ця теорія дала поштовх для “сучасної ларингальної теорії”²⁰ та інших фонетичних теорій для окремих мов: для латинської мови – *закон Лахмана* – “у латинських дієприкметниках перфєрта на *-tus* голосний кореня подовжується, якщо корінь закінчується на *-b-, -d-, -g*”²¹; це властиве балтійським та слов’янським мовам; *закон Вінтера*²², заснований на прабалтослов’янській мові; *закон / правило Хірта* – “наголос зміщується на попередній наголошений склад, що містить у складі однієї морфеми (аблауті) голосний, який не чергується, або складовий сонорний звук, якщо за голосним попереднього наголошеного складу слідував ларингал”²³.

Якщо в період романтиків систему оклюзивів і.-є. мови реконструювали як чотирисерійну: 1) дзвінкі – 2) дзвінкі аспірати – 3) глухі – 4) глухі аспірати, то пізніше під впливом *глоттальної теорії* науковці відмовляються від реконструкції серії глухих аспіратів (оскільки вони траплялись зрідка) і стають прибічниками ларингальної теорії, що “пояснювала їх як континуанти поєднання глухих приголосних із ларингалами”²⁴.

²⁰ Cuny A. Notes de phonétique historique indoeuropéen et sémitique. Revue de phonétique. 1914. P. 101–132.

²¹ Sukač R. Lachmann’s Law // *Linguistica Brunensia* 60. 2012. Vol. 1–2. P. 13–36.

²² Kroonen G. False exceptions to Winter’s Law. On the effects of Kluge’s Law on the Proto-Germanic consonantism // *Studies in Slavic and General Linguistics*. 2011. Vol. 37. Accent Matters: Papers on Balto-Slavic accentology. P. 251–261.

²³ Hirt H. Der Indogermanische Akzent: Ein Handbuch. Strassburg: Trubner, 1895. S. 85.

²⁴ Гамкрелідзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. Т. 1. С. 5–6.

Підсумком цих досліджень стала поява однієї із польських праць ХХ ст., в якій реконструйоване ототожнення хетського *h* з другим ларингалом Кюні²⁵. А тому всі фонетичні теорії зводились до генетичного принципу споріднення мов, який підводив науковців до розмежування ізоглас у сім'ї індоєвропейських мов (еволюція трьох рядів дорсальних приголосних) – на *кентум* і *сатем*²⁶.

Реконструкція прамовних форм

У лексикографічних джерелах слово *реконструкція* має такі синонімічні значення:

- 1) *перебудова*,
- 2) *відновлення*,
- 3) *відтворення чогось*.

Англомовними його відповідниками, представленими градуально впорядкованим асоціативним ланцюгом слів, від семантично найближчих до найбільш віддалених, є:

to reform (to change into a newform),
to remodel,
to rearrange,
to build (construct),
to change (make different),
*to alter (to change for a purpose, to transform, to repeat, to correct, to make needed corrections*²⁷).

У німецькомовних тезаурусах наявні такі лексеми:

nachbilden,
nacherleben,
wiederherstellen,
sich ausmalen,

²⁵ Kuryłowicz J. On the Methods of Internal Reconstruction // *Proceedings on the Ninth International Congress of Linguists* / ed. H.G. Lunt. The Hague: Mouton, 1964. P. 27–32.

²⁶ Bradke P.V. Über Methode und Ergebnisse der Arischen (indogermanischen) Alterthumswissenschaft. Historisch-kritische Studien. Giessen: J. Ricker'sche Buchhandlung, 1890. 350 S.

²⁷ Синоніміка англійського дієслова. Словник семантичних відстаней: понад 5500 словникових статей / М.Е. Білинський. Л.: ЛДУ ім. Івана Франка, 1999. С. 582.

kopieren, reparieren [DSO].

Для того, щоб запропонувати оптимальне визначення поняття реконструкції з урахуванням сучасного стану розвитку компаративістики і трансдисциплінарної лінгвістики загалом, вважаємо за необхідне простежити етапи його розвитку і виявити зміни в науковому ядрі.

Перше наївне розуміння **лінгвістичної реконструкції** для “гіпотетичного відтворення зниклих мовних форм на основі їх пізніших відображень із урахуванням шляху мовного розвитку”²⁸ з’явилося ще наприкінці XVIII ст. на тлі припущень про співвідношення *найдавнішої мови санскриту* як літературно обробленого різновиду давньоіндійської мови художніх, релігійних, філософських і наукових творів Східно-Західної та Центральної культури Азії і Європи та однієї з *найдавніших релігій – індуїзму* (I тис. н.е.) як результату розвитку *ведійського вчення і брахманізму*.

Трактування давніх релігійних текстів, написаних мовою санскриту, яка при глибокому її аналізі виявила численні факти спорідненості з європейськими мовами (уже відтоді можемо припустити про формування релігійно-мовної (уявлення про карму та їх вербалізація) картини світу – майбутньої теолінгвістики).

Подальші наукові спостереження сприяли розробці нових наукових теорій, які спростовували попередні погляди, наприклад, про сім гіпотез походження всіх діалектів від Божественного начала, характерних для населення Передньої Азії (X ст. до н.е.) та відкидали потребу лінгвістичного аналізу перших сакральних текстів давніх індоєвропейців – індійських вед (букв. “знання”), створених арійськими племенами пастухів (II–I тис. до н.е.)²⁹.

²⁸ The Encyclopaedia Britannica. A Dictionary of Arts, Sceinces, Literature & General Information. 13th ed. London: The Britannica, Inc., 1926. Vol. 19. P. 1122.

²⁹ Joshi M.S. Anubhūtisvarūpācārya and his Sārasvataprakriyā: a critical, historical, and textual study of the Sārasvata school of Sanskrit grammar. Vadodara: Mahiman Publishing House, 2011. 656 p.

У процесі тривалих наукових спроб щодо пошуку спільного й відмінного у різних мовах починають з'являтися перші інтуїтивні *принципи реконструкції прамови* як доказу походження всіх мов від одного джерела із системними відповідностями. Так поступово починає складатися наукове уявлення про поняття реконструкції, пов'язане винятково з *методичною процедурою шляху до пошуку чогось*, коли у процесі відновлення коренів і.-є. генетичної спорідненості було започатковано новий метод тодішньої лінгвістики – порівняльно-історичний з його основними процедурами – внутрішньою і зовнішньою реконструкцією фонетичного і морфологічного рівнів, які вказували на те, що первинну систему мовної комунікації можна реконструювати.

Термін “реконструкція” у лінгвокомпаративістиці розуміли вузько як методичний прийом порівняння звукових систем мов. При цьому основним постулатом тодішньої “теорії прамовної реконструкції та порівняльно-історичного мовознавства першої половини ХІХ ст. було, *положення про мовний розвиток*, проте, який розуміли не як рух мови від простого до складного чи більш досконалого стану, а як діахронічну мінливість, варіабельність мови, її здатність до перетворень на всіх мовних рівнях”³⁰.

Перш за все, це стосувалося звукових змін, їх ролі у консонантизмі й вокалізмі певної мови, що зумовило їх подальший розгляд у динаміці, тобто дослідження закономірностей і причин таких змін.

Реконструкція мовних структур

Уже наприкінці ХІХ ст. розробка процедури словотвірної-лексичної реконструкції (морфологічні правила словотворення) мов і.-є. сім'ї дала поштовх до вивчення семантичного розвитку мов (із залученням ранніх етимологічних досліджень) та

³⁰ Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Т. 1. С. 145–157.

порівняльно-історичного синтаксису загалом ³¹ і, як наслідок, сприяла формулюванню *принципу аналогії* в порівняльно-історичному мовознавстві.

Про тісний зв'язок фонетичних (теорій молодогограматиків щодо і.-є. вокалізму і звукових чергувань) і морфологічних досліджень свідчить запровадження терміна "індоєвропейська морфонологія" ³², запропонованого у праці Германа Остгоффа і Карла Бругмана "Морфологічні дослідження в галузі індоєвропейських мов". Як підсумок, у цій роботі реконструкцію і.-є. мови-основи назвали "головною метою порівняльного мовознавства, що дає загальні уявлення про життя мов, їх розвиток і зміни" ³³.

Загалом історія формальної побудови слова розпочинається з "розкриття таємниці про виникнення флексії". Спостереження довели, що запозичена флексія системно підпорядковується правилам тієї мови, що її запозичила) [...]. Методика виведення правил побудови слова, встановлення і.-є. мови на основі порівняння слів із ранніми мовами, пошуку праформи" ³⁴ була сприйнята тогочасними науковими осередками як перша в історії компаративістики схема морфологічних відповідностей в індоєвропейських мовах (на основі порівняння закінчень дієслів) та становила зразок історичної граматики однієї з груп мов (германської) і.-є. сім'ї ³⁵.

Продовженням цієї ідеї стало:

а) зародження *школи порівняльно-історичного синтаксису* індоєвропейських мов (на матеріалі давньогрецької мови та

³¹ Delbrück B., Brugmann K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen. Strassburg: Trübner, 1889. 568 S.

³² Там само.

³³ Osthoff H., Brugmann K. Preface to Morphological Investigations in the Sphere of the Indo-European Languages. Leipzig: Hirzel, 1878. Vol. I. S. 91.

³⁴ Bopp F., Eastwick E.B., Wilson H.H. A Comparative Grammar of the Sanscrit, Zend, Greek, Latin, Lithuanian, Gothic, German and Slavonic Languages. 1853. URL: <https://archive.org/details/acomparativegra01wilsgoog>

³⁵ Grimm J.L.C. Deutsche Grammatik // *Foundations of Indo-European comparative philology* / hrsg. v. R. Harris, R. Nachdruck. Germany: Göttingen, 1822. 584 S.

санскриту)³⁶, яка заклала підвалини науки про історичний синтаксис загалом;

б) відкриття “Закону Вакернагеля”³⁷ (у давньоіндоєвропейських мовах *енклітики* (від грец. *enklitikos* – наголошений назад; ненаголошене слово, що фонетично примикає до попереднього наголошеного (“куди ви”?) і протиставляється проклітикам), що стосується правил побудови фрази, для опису дії якого для сучасної мови необхідно виконати три етапи:

1) визначити, які саме відрізки мови є фразою, в якій необхідно виокремити першу таку групу,

2) які саме словоформи – енклітики належать до всієї фрази,

3) в якому порядку енклітики розміщені у групах³⁸;

в) застосування порівняльно-типологічних методик для дослідження синтаксису³⁹;

г) дослідження часу / способу / виду дієслова⁴⁰.

Ці дослідження сприяли розмежуванню принципів синтаксичної реконструкції, зокрема прийомів реконструкції прамови і реконструкції філогенетичних мовних відношень⁴¹ в історичному синтаксисі⁴².

Відкриття фонетичних законів наблизило науковців до з’ясування принципів визначення споріднення мов у межах однієї сім’ї на основі системного об’єднання мовних груп (генетична типологія), щоправда, з розбіжностями поглядів на

³⁶ Delbrück B., Brugmann K. Grundriss der vergleichenden ... 568 S.

³⁷ Wackernagel J. Lectures on Syntax: with special reference to Greek, Latin, and Germanic / ed. and transl. D. Langslow. N.Y.: Oxford University Press, 2009. 982 p.

³⁸ Jacobson R. Selected writings // *Slavic Epic Studies* / ed. R. Jacobson. Paris: The Hague, 1948. Vol. IV. P. 106–300.

³⁹ Lehmann W.P. Surface and Underlying Structure in Typological Study // *Studies Offered to Joseph Greenberg on the Occasion of His Sixtieth Birthday. Syntax* / ed. A. Juillard. Saratoga, CA: Anma Libri, 1977. P. 517–526.

⁴⁰ Rix H. Rätisch und Etruskisch. Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Vorträge und Kleinere Schriften. Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, 1998. S. 67.

⁴¹ Корольова А.В. Когнітивна лінгвокомпаративістика: від реконструкції прамовних форм до реконструкції структур свідомості // *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія: зб. наук. пр.* / гол. ред. А.В. Корольова. К.: Вид. центр КНЛУ, 2014. Т. 17. № 2. С. 94–102.

⁴² Ferraresi G., Goldbach M. Principles of Syntactic Reconstruction / Gisella Ferraresi, Matria Goldbach // *Current Issues in Linguistic Theory, 2005*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008. Vol. 302. 241 p.

ідеалізовану первинну модель і.-є. прамови”, запропоновану засновником лінгвістичного натуралізму – А. Шляйхером ⁴³, та теорії споріднення мов через територіальні контакти (контактологічна типологія – хвильова теорія Й. Шмідта).

Останній погляд (територіальної диференціації лексики з позицій етнолінгвістичної географії), сформульований як альтернатива попередньому також із законами закономірностей змін на фонетичному рівні мови, відкрив нові перспективи для розвитку *лінгвістичної типології у теорії і методології реконструкції* із відлунням дискусій щодо можливості споріднення мов, що належать до різних сімей, проте перебувають у постійному територіальному контакті між собою ⁴⁴, тобто передбачають їх розгляд на рівні територіальних / культурних діалектів або як соціальних варіантів мови ⁴⁵, чи моделі діалекту племен / dialect tribe model ⁴⁶.

Поява термінологічно дублетних понять викликала низку зауважень критичного характеру цієї (контактологічної) теорії, зокрема твердження, що “критерій типологічної реальності значно звужує коло теоретично можливих мовних систем, які прийнято вважати аксіомою вихідної для систем історично засвідченої генетично спорідненої мови [...]. Реконструйовані лінгвістичні моделі вихідної мовної системи, якщо вони претендують на відтворення реально існуючої у часі та просторі мови, повинні перебувати в повному співвідношенні із типологічно закономірними універсальними законами мови ⁴⁷.

⁴³ Schleicher A. Compendium der Vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen. Weimar, H. Böhlau, 1861. URL: <https://archive.org/details/compendiumderve06schlgoog>

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Ілик Т. Соціальні варіанти мови та їх термінологічне окреслення // *Мовознавчі дослідження*: зб. наук. пр. / гол. ред. А.П. Загнітко. Донецьк: ДонДУ, 2000. С. 63–73.

⁴⁶ Hill J.H. Language Contact Systems and Human Adaptations // *Journal of Anthropological Research* / ed. L.G. Straus. USA: University of New Mexico, 1978. Vol. 302. No. 1. P.1–26.

⁴⁷ Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Т. 1–2. 1423 с.

Наприкінці XIX ст. “реконструкцію” у лінгвокомпаративістиці розуміли вузько як суто методичний прийом, у результаті застосування якого дослідники змогли дати відповідь на питання щодо розвитку мовного явища на тлі його характеристик у низці споріднених мов, наприклад, частотність (закономірність) співвіднесення деяких приголосних між класичними та германськими мовами надала змогу реконструювати відповідний індоєвропейський приголосний.

Найбільшим здобутком того часу стала розробка методичного прийому *зовнішньої реконструкції* (доведення споріднення мов різних мовних сімей на основі територіальних контактів) як складової “порівняльно-історичного методу – виявлення генетично тотожних морфем і слів у цих мовах і доведення результатів регулярних звукових змін вихідної прамови, побудова її гіпотетичної моделі, а також правил виведення конкретних морфем мов-нащадків цієї моделі”⁴⁸, що протиставлений *внутрішній реконструкції*, метою якої було установлення:

а) генетичних закономірностей мовних змін у межах однієї мовної сім’ї,

б) виявлення в системі однієї мови явищ і співвідношень, що однозначно свідчать про існування деяких елементів мови на більш ранніх етапах її історії,

в) “відхід від норми в межах однієї мови”⁴⁹.

Натомість подальші критичні дослідження класифікації споріднених мов (генеалогічна теорія родовідного дерева) та встановлення закономірностей їх розвитку давали вагомі підстави вважати, що ані прийоми порівняння звукової системи мови, ані морфологічні, граматичні та синтаксичні реконструкції споріднених у часі (генетично) та просторі

⁴⁸ Meillet A. Les origines indo-européennes des mètres grecs. Paris: Hachette, 1923. 61 p.

⁴⁹ Gambarara D. Le entità ricostruite tra fonetica e fonologia // *Problemi della ricostruzione in linguistica // Atti del Convegno SLI*. Roma: Università di Pavia, 1977. P. 52–53.

(територіально) мов, не могли задовольнити розробників нових лінгвістичних теорій щодо *поглибленого розуміння зв'язків, причин формування структури, стану та системи мови*, а також самої процедури зіставлення лексичних даних (зокрема *компонентного розкриття семантики слова*), з яких можна “одержати матеріал для пояснення і яке завжди має як результат формулювання певної гіпотези, вираженої у формулі, що прагне відтворити щось таке, що було колись”.

Ці положення підготували потужний ґрунт для розробки нової теорії і методології, де процедура реконструкції мала вже інші завдання. Розглянемо докладніше, як відбувалася трансформація поняття *реконструкції* у добу структуралізму. На відміну від теорії реконструкції ХІХ ст. молодогограматиків і натуралістів, що здебільшого займались аналізом фактичного матеріалу порівняльної фонетики, морфології та граматики індоєвропейських мов, у період структуралізму першої половини ХХ ст. стає зрозумілим те, що завдання лінгвістики не вичерпуються реконструкцією прамов, а потребують розробку комплексного наукового методу для опису розвитку організації сучасних на даному етапі мов із урахуванням поглядів швейцарських, німецьких, французьких, українських, данських, англійських, американських лінгвістів, які все частіше ставили запитання, чи “є достовірними, науково вірогідними індоєвропейські проформи, бо вони лише гіпотетичні утворення, і чи були дотримані при їх реконструкції правильні *методичні принципи* [...]?”.

На початку ХХ ст. критерій етнічної приналежності був одним із перспективних для переосмислення та розвитку поняття “лінгвістична реконструкція”. Поштовхом для переосмислення феномена реконструкції став безперервний еволюційний потік лінгвістичних теорій доби структуралізму, який “мав різні варіанти у лінгвістичних школах світу, проте

спрямував увагу мовознавців на пошуки об'єктивного наукового методу синхронного опису мовних явищ.

Структурний метод позначив перехід від атомізму до системності, від емпіризму до раціоналізму [...]. Це була спроба систематизації явищ різних мовних рівнів”⁵⁰.

Якщо звернутися до визначень структуралізму як наукового напрямку, то спостерігаємо дещо неоднозначне його витлумачення в англо-, німецько- та україномовних джерелах.

Structuralism (1907) – 1. psychology concerned esp. with resolution of the mind into structural elements. 2. structural linguistics. 3. an anthropological movement associated esp. with Claude Levi-Strauss that seeks to analyze social relationships in terms of highly abstract relational structures often expressed in a logical symbolism. 4. a method of analysis (as of a literary text or a political system) that is related to cultural anthropology and that focuses on recurring patterns of thought and behavior [MWCD, p. 1167; CODL].

Strukturalismus –

1. (Sprachwissenschaft) wissenschaftliche Richtung, die Sprache als ein geschlossenes Zeichensystem versteht und die Struktur dieses Systems erfassen will.

2. Forschungsmethode in der Völkerkunde, die eine Beziehung zwischen der Struktur der Sprache und der Kultur einer Gesellschaft herstellt und die alle jetzt sichtbaren Strukturen auf geschichtslose Grundstrukturen zurückführt.

3. Wissenschaftstheorie, die von einer synchronen Betrachtungsweise ausgeht und die allem zugrunde liegende, unwandelbare Grundstrukturen erforschen will [DS, S. 101].

Структуралізм – мовознавчий напрям, для якого характерне розуміння мови як чітко структурованої знакової системи і прагнення до суворого (наближеного до точних наук) формального її опису⁵¹.

⁵⁰ Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. С. 588.

⁵¹ Кочерган М.П. Загальне мовознавство ... С. 34.

Загальна полікультурна картина розуміння явища структуралізму, а, відповідно, і проспективне оновлення терміна “лінгвістична реконструкція” у цей період, швидше, нагадує *морський вузол* (trucker’s hitch), міцність та мистецтво в’язання якого залежить від правильного представлення / опису різними лінгвістичними школами *структурного методу* (довкола якого зводяться усі вищевказані дефініції структуралізму) та його основних методик (опозиційного, дистрибутивного, трансформаційного аналізу, аналізу за безпосередніми складниками, компонентного аналізу, комутації, ланцюжкового аналізу).

Лінгвістична реконструкція у період структуралізму виходить на етап поглибленого розуміння зв’язків та причин формування структури, стану та системи мови із урахуванням індивідуальних особливостей її інтерпретації у кожній із наукових шкіл. Натомість слід визнати, що, на відміну від активного вживання терміна “реконструкція” у лінгвістиці XVIII–XIX ст., у працях XX ст. (можливо, у зв’язку з відходом від усталених правил) відчуваємо послаблення до нього наукової уваги, що ускладнює його вивчення на цьому етапі. Оскільки, наприклад, представлення Ф. де Соссюром реконструкції як

а) *інструмента, необхідного для встановлення фактів синхронічного та діахронічного порядку*, без допомоги якого було б важко пояснити зміни, що виникають упродовж багатьох років, або “кристалізацію чи конденсацію цілої низки усталених висновків відповідно до результатів, установлених у кожному окремому випадку”;

б) *немеханічної операції*, що потребує зіставлення даних, з яких можна здобути матеріал для пояснення, яке завжди має сприяти формулюванню певної гіпотези, вираженої у формулі, яка прагне відтворити щось, що було колись”⁵², не може повною мірою розкрити основні *семіологічні ідеї* (властивості

---

⁵² Там само.

знаків та знакових систем) Женевської лінгвістичної школи, то можливим дублетним поняттям цієї методики допускаємо наукову синтагму “мовотворення як структура” (що доволі часто фігурує в лінгвістичних положеннях), розуміння якої допоможе зіставити усі теорії.

Системно-структурний підхід, заявлений у “Загальній лінгвістиці” (Розділ. Семантичні проблеми реконструкції) Еміля Бенвеніста (прихильник концепції Антуана Мейє, що здійснив реконструкцію соціальної системи індоєвропейців за даними мови), підводив до ширшого розуміння мовотворення на основі положення про те, що “значення мовної форми визначається сукупністю її вжитку, її *дистрибуцією* (безліччю всіх оточень (контекстів), в яких зустрічається певний елемент, тобто безліччю всіх (різних) можливих позицій цього елемента щодо позицій інших елементів) і *типами зв'язків*, які з неї випливають”⁵³. Так був започаткований *компонентний аналіз* (розкладання значення слова на складові), де лише реконструкція як імпліцитна процедура давала пояснення, чому саме така етимологія слова (первісна семантика) закріпилася у живій сучасній мові, попри різку майбутню критику семасіологів-істориків мови щодо “не розмежування, а протиставлення сигніфікативного та денотативного аспектів у мові”. При цьому, як твердить Е. Бенвеніст, повний системний аналіз лексичних одиниць можна представити лише із залученням результатів порівняльно-історичних досліджень (писемної і дописемної історії розвитку мови), коли за допомогою “прийомів порівняння і діахронічного аналізу можна реконструювати *сигніфікат* – понятійний зміст імені або знака, насамперед там, де внаслідок інтуїтивного спостереження представлено лише *денотат* – позначуваний предмет. Часовий параметр стає тут основним параметром системного опису”.

⁵³ Benveniste E. Problèmes sémantiques de la reconstruction // *Word*. 1954. Vol. 10. No. 2–3. P. 10.

Формування символу “формалізму” та методологічної революції⁵⁴ сприяло порушенню нової наукової проблеми верифікації результатів і.-е. реконструкції на VIII конгресі лінгвістів 1958 р. Основний висновок з виступу на цьому конгресі Р. Якобсона можна сформулювати так: “[...] реалістичним підходом до техніки реконструкції є ретроспективний рух від одного стану мови до іншого та структурне дослідження кожного зі станів з точки зору даних типології”⁵⁵.

Продовжували наукове осмислення результатів порівняльно-історичних студій і *глоссематики* – представники Копенгагенської / Данської лінгвістичної школи структуралізму, які наголошували на тому, що “мовотворення – це ієрархія відношень між інвентарними одиницями, похідними від яких є функціональні мовотворення з їх артикуляційно-акустичними особливостями, граматичною та синтаксичною будовою, лексичними значеннями [...] та алгеброю мови, що оперує невизначеними єдностями [...] як системою обчислення [...]; кожне наукове твердження мало б бути твердженням про відношення елементів без визначення опису самих елементів, що входять у ці відношення”⁵⁶. Загалом представники цієї школи вважали, що реконструювати структуру мови можливо лише тоді, коли вивчена залежність елементів мовотворення, зокрема двох компонентів структури мовотворення: *змінного* і *константного* – їх *залежності* і *співвідношення*.

Празька лінгвістична школа також убачала у мовотворенні структуру, що складається із системи знаків, проте робила акцент не на тому, що *позначає мовний знак* (корелят різних форм матерії), а на тому, в який *спосіб* це відбувається,

⁵⁴ Hunderford A. *Postmodern Belief: American Literature and Religion since 1960*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2010. 195 p.

⁵⁵ Jacobson R. *Selected writings*. P. 106–300.

⁵⁶ Hjelmslev L. *Principes de grammaire generale // Etudes Baltiques* / ed. L. Hjelmslev. Copenhagen: A. F. Høst, 1928. P. 23.

зосереджуючи увагу на функціях системи знаків у комунікації і емоційно-експресивній сферах, а також на основних трьох аспектах мовного вираження:

- а) експресії / характеристиці мовця,
- б) зверненні до слухача,
- в) повідомленні.

Палкими прибічниками об'єктивного методу опису мовотворення були й американські дескриптивісти, які принциповими процедурними етапами цього методу вважали послідовність аналізу значення, а також визнавали морфему як основну одиницю висловлювання. Особливо важливим для вивчення реконструкції у розумінні структуралістів було застосування таких прийомів структурного методу, як аналіз за безпосередніми складниками і дистрибутивний аналіз (розробники – вчені Анн-Арборської школи (Ч. Фріз, Ю. Найда), Єльської школи (Л. Блумфілд, З. Харріс). Трансформаційний аналіз (Н. Хомський) передбачав також при реконструкції будь-якого рівня мови враховувати фактор значення.

При цьому найближчою до проблематики цієї розвідки у добу структуралізму залишається Лондонська школа, представники якої розглядали мовотворчу діяльність не крізь призму фонетики, а на основі семантичного, соціального та соціологічного аспектів.

Апробований ще в добу порівняльно-історичного мовознавства прийом *семантичної реконструкції*, який передбачав попереднє вивчення “основних її принципів та положень щодо глибокого аналізу відношення слова і його значення (обов'язково зі зверненням до етимології)”, дав змогу актуалізувати проблеми генезису (походження) лексичного значення і відносної хронології (семантичні архаїзми та

інновації) через запозичення, закономірність семантичних видозмін, або, швидше їх підконтрольність⁵⁷.

Про те, що у добу структуралізму не згасав інтерес до питань реконструкції, і досі свідчать праці іноземних дослідників, присвячені “логічним реконструкціям теорій”, наприклад, “A logical reconstruction of Leonard Bloomfield Linguistic Theory”, “Boudouin de Courtenay a pioneer of structural linguistics”, метою яких є вивчення внутрішньо теоретичних відношень між структурною лінгвістикою та іншими теоріями, наприклад, когнітивною лінгвістикою”.

Загалом у 20–40-х роках ХХ ст. структуралізм спрямував увагу мовознавців на внутрішній системний аналіз мови (як готового продукту), пошуки об’єктивного наукового методу синхронного опису мовних явищ та спроби систематизації явищ різних мовних рівнів. Його основа – структурний метод передбачав виявлення структури як відносно стійкої сукупності відношень, визнання методологічної первинності / примату відношення над елементами в системі, тоді як у лінгвістичному напрямі модернізму – формалізмі, що переживав регресивну еволюцію у цей період, науковці визнавали домінування форми над змістом (без врахування зовнішнього впливу) та повної формальної реконструкції феномену узгодження незалежних властивостей щонайменше двох доменів (морфосинтаксичної структури і дискурсу репрезентації) та системності їх внутрішніх зв’язків⁵⁸.

Реконструкція структур свідомості

Теорія семантичної лінгвістичної реконструкції, яка була популярною у 60-70-х роках ХХ ст. і займалась здебільшого компонентним розкладанням значення слова (іншими словами – реконструкцією значення слова) відповідно до

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Functionalism and Formalism in Linguistics / *Studies in Language Companion // Case Studies* / ed. M. Darnell. Wisconsin: John Benjamins Publishing Company, 1999. Series 42. Vol. 2. 407 p.

контекстуальних, ситуативних чинників його функціонування, набуває іншого розуміння під впливом функціоналізму, розвинутого на основі Женевської, Празької, Лондонської та Голландської лінгвістичних шкіл і логічно доведеного до аксіоматичного функціоналізму⁵⁹.

Аксіоматичний функціоналізм був сформульований на базі *шести основних постулатів* ядерної лінгвістичної теорії (core-linguistic theory), проголошених на 3-му Міжнародному колоквиумі у Франції (Saint-Flour) 1976 р.:

1. Усі властивості семіотичної направленості / течії – функціональні), що вказує на семіотичну єдність.

2. Семіотична система включає прості, а також може включати комплексні невпорядковані / впорядковані надписи та непозначувану складову позначуваного – знаку) – це найвагоміша аксіома базової теорії семіотичної системи.

3. Непозначувана складова позначуваного – знаку може мати пара-фонологічні властивості, а надписи – пара-синтактичні особливості.

4. Уся семіотична система включає речення.

5. Між фонетичною і фонологічною формами, а також між фонологічною формою та знаком (аломорфія – чергування у формах, які реалізують морфологічні або лексичні одиниці), та навпаки (гомофонія – форми, що є гомонімами фонетично та морфемно).

6. Надпис можна сприймати необмеженою кількістю разів (в актуальній комунікації); кожне висловлювання, в якому позначуване вказує на предмет, що належить до потенційно інфінітивної денотативної групи – буквального значення символу, визнається більшістю людей у певній культурі)⁶⁰.

Якщо в 20-40-х рр. ХХ ст. структуралізм зорієнтував увагу мовознавців на внутрішній системний аналіз мови (як готового

⁵⁹ Mulder J.W.F., Rastall P.R. Postulats de la linguistique fonctionnelle axiomatique // *La Linguistique*. France: Presses Universitaires de France. 1977. Vol. 13. P. 15–46.

⁶⁰ Там само.

продукту), пошуки об'єктивного наукового методу синхронного опису мовних явищ та спроби систематизації явищ різних мовних рівнів, а його основа – структурний метод забезпечив виявлення структури як відносно стійкої сукупності відношень та визнання методологічної первинності/примату відношення над елементами в системі ⁶¹, а формалізм доводив домінування форми над змістом (без урахування зовнішнього впливу) та необхідність лише формальної реконструкції феномену узгодження (agreement) незалежних властивостей щонайменше двох доменів (морфосинтаксичної структури і дискурсу репрезентації) та системності їх внутрішніх зв'язків ⁶², то у функціоналізмі увага лінгвістів зосереджена на а) створенні наукової методології, що передбачає сприйняття об'єкта в його взаємодії із середовищем як діяльності” ⁶³, б) формулюванні різних способів пояснення (а не винятково законів / теорій) лінгвістичного аналізу, для якого характерні функції елементів вираження, а не самі елементи, а також в) вивченні мови як “інструмента мовної взаємодії людей, у центрі якої перебувають засоби, які використовує мова для вказівки на ситуацію (та її учасників) у дискурсі ⁶⁴.

Про нові завдання типології у реконструкції мовних утворень і самої мови у цей період пише Джон Джозеф: “1970-і та 1980-і [...] – це період, коли здобутки універсальних типологічних праць надали нової форми діяхронічному аналізу та реконструкції; із 70-ми роками пов'язана декада формулювання гучних теорій, а з 80-ми – уже конфронтація цих теорій у зв'язку з представленням нових даних, що похитнуло їх однозначність. Кінець 80-их – це час подивитися

⁶¹ Черхава О.О. Феномен реконструкції у лінгвокомпаративістиці доби структуралізму // *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*: зб. наук. пр. / гол. ред. А.В. Корольова. К.: Вид. центр КНЛУ, 2015. Т. 18. № 1. С. 157–164.

⁶² Functionalism and Formalism in Linguistics. 407 p.

⁶³ Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика ... С. 648.

⁶⁴ Foley W.A., Van Valin R.D. *Functional Syntax and Universal Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. P. 15–25.

вперед відповідно до нових трендів (англ. trends)”⁶⁵. Цю тенденцію прокоментував Бернард Комрі: “Якщо вважати типологію, практично і теоретично (англ. empirical and theoretical) наукою про зразки, властиві багатьом мовним змінам (англ. pattern of cross-linguistic variation), то вона може дати відповідь на важливі для історичної лінгвістики питання, особливо в період розвитку (англ. at the time-depths) здійснення реконструкцій [...]. Навряд чи буде значна типологічна різниця у реконструкції живої мови (англ. human language), якою колись розмовляли і розмовляють донині. Типологію можемо використовувати і як підтвердження [...] представленої реконструкції, розкриваючи аналогії у засвідчених мовах (англ. attested languages), і як аргумент проти конкретної реконструкції, показуючи, що існують обидва – науково-теоретичні (англ. principled) або винятково практичні (empirical) аргументи щодо того, чи реконструкція відображає [...] мовні типи”⁶⁶.

Відсутність самого терміна “реконструкція” у лінгвістичних дослідженнях **формального функціоналізму** – етапу вивчення формального опису різноманіття функцій мови та мовлення, частин висловлювань, “протиставлення одна одній однорідних поняттєвих або граматичних величин”⁶⁷, відштовхуючись від “принципу протиріччя, який співвідносив функцію з об’ємом використання цих форм”⁶⁸), зумовлює звернутися як до найбільш консервативного його прояву, так і до досліджень основних представників *функціональної граматики* Майкла Халлідея, який уважав, що “текст – це мовне утворення, у центрі якого перебуває граMATика, що дозволяє здійснити процес вербалізації, який лежить в основі

⁶⁵ John E.J. Bloomfield’s Saussureanism // *Leonard Bloomfield: Reviews and meaning* / ed. J.G. Fought. Australia: Taylor & Francis, 1999. P. 200–209.

⁶⁶ Comrie B. *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*. Blackwell and Chicago: University of Chicago Press, 1989. P. 95.

⁶⁷ Дорофєєва М.С. Категорія суб’єкта в політичній промові (на матеріалі виступів федеральних канцлерів ФРН повоєнного періоду): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. К., 2005. С. 20–21.

⁶⁸ Дем’янюков В.З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века. С. 239.

інтерпретації значень”⁶⁹, глобальної теорії про “функціональний характер мови як засобу соціальної взаємодії (аналогічної до референціально-рольової граматики)”^{70, 71}, “орієнтації на опис закономірностей і правил функціонування граматичних одиниць, що беруть участь (у взаємодії з одиницями різних рівнів мовної системи) у передачі змісту висловлення [...], опис функцій мовних засобів не тільки в напрямку від засобів до функцій, але й від функцій до засобів”, на аналіз функціонального діапазону конкретної форми прояву суб’єктивної модальності на різних рівнях мовної систем.

У зв’язку з таким підходом можемо припустити, що тогочасна реконструкція забезпечила формулювання а) базових теоретичних понять, що формують архітектуру мови (architecture of language): осі / axis, багаторівневність / розшарованість / stratification, конкретизація / instantiation, метафункція / metafunction, композиція / composition, та можливість дослідження конкретних поняттєвих і граматичних категорій аналізу тексту, (категорій модальності, аспектуальності, часової локалізації, таксису (зв’язку двох предикативних одиниць з точки зору (способу дієслова, особи, часу)), посесивності, темпоральності, аугментативності (градуальності), суб’єктності, об’єктності), а також принципів функціонування одиниць функціонально-семантичних полів у межах окремої поняттєвої категорії, що існує в мисленні як відбиток структурованого знання про відповідний фрагмент дійсності [88]. Синонімічним до терміна Віля Матезіуса “актуальне членування” з’являється дескрипція “функціональна перспектива речення”⁷².

⁶⁹ Halliday M.A.K., Matthiessen C.M.I.M. An Introduction to Functional Grammar. London: Edward Arnold, 2004. P. 31–32.

⁷⁰ Dik S.C. Theory of Functional Grammar. USA: Foris Pubns USA, 1989. 420 p.

⁷¹ Smith J. Narrative: Sociolinguistic Research. Labov and Waletzky // *Narrative: Sociolinguistic Research*. 1967. P. 473–476.

⁷² Firbas J. Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 265 p.

У комунікативному функціоналізмі (вивчення мови як живого організму, представленого у відповідних актах комунікації; зв'язку мови із її носієм та середовищем функціонування; ролі мови як системи комунікації, а не численного структурного опису речень) явище реконструкції було пов'язане з вивченням “концепцій у науках про людину”⁷³, з виявленням “комунікативної структури висловлювання”, з “експлікацією суб'єкта мовлення на різних рівнях мовної структури”⁷⁴, з “топікально-фокусною артикуляцією”, з “темо-рематичним членуванням”⁷⁵ тощо.

Сучасне бачення “лінгвістичної реконструкції” як поліпарадигмальної теоретико-методологічної проблеми пов'язане з міждисциплінарним підходом до аналізу устрою мовних і концептуальних картин світу як складних архітектурних моделей / матриць філософського смислу дискурсу і зумовлене такими домінантними лініями розвитку лінгвістичної науки загалом:

1. **Антропоцентричної домінанти**, з позицій якої вивчення мови здійснюється з метою пізнання її носія (мови як продукта людської діяльності), а реконструкція стає теоретичним підґрунтям і методологічним інструментом у витлумаченні “мовної свідомості (індивіда, колективу, етносу) як стрижня мовної особистості (колективної, індивідуальної), яка дозволяє по-новому інтерпретувати процеси і тенденції розвитку літературних мов у конкретну історичну епоху з урахуванням “людського” чинника”.

2. **Текстолого-дискурсивної домінанти**, де термін “реконструкція” пов'язують безпосередньо з:

– аналізом усної народної творчості (фольклорних текстів);

⁷³ Mahmoudian M. Linguistique fonctionnelle: Debats et perspectives // *Pour Andre Martinet*. Paris: PUF, 1979. P. 2.

⁷⁴ Дорофеева М.С. Категорія суб'єкта в політичній промові ... С. 20–21.

⁷⁵ Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. 2-ге вид., виправл. і доп. Донецьк: ДонНУ, 2007. 294 с.

– ретроспективною трансформацією, що відбувається як “будь-яка реконструкція процесу, який колись реально мав місце, завжди замінюється його моделлю, породженою свідомістю учасника мовленнєвого акту”;

– контекстуальним відновленням у риторичі/*contextual reconstruction in rhetoric*, що здебільшого стосується реконструкції “загального контексту (текстових мотивів), яка дає змогу визначити референцію, то реконструкції підлягають різні текстові мотиви”⁷⁶;

– етимологічним аналізом та самими прийомами реконструкції слів та їх значень як компонентів фраз, що відображають фрагменти тексту (зокрема і фразеологічних одиниць), оскільки фрагменти прото-текстів дають зразки і.-є. синтагматичного мовного рівня (англ. *word-level syntagmatics*), що охоплює не поєднання реконструйованих ізольованих слів, а прямо відтворених цілісних фрагментів тексту, вказуючи на етимологічну ідентичність фрази / висловлювання [...]; це допомагає широко висвітлити духовну культуру епохи із її особливим світоглядом / сприйняттям / розумінням людей, бачення різних релігійних феноменів у суспільстві;

– розумінням “тексту як дискурсу”, де з’являється орієнтація на “створення моделей на основі реконструкції презумпції інтерпретатора-лінгвіста, що дозволяє ретроспективно конструювати смислові побудови автора тексту (адресанта) і адресата”⁷⁷;

– методичним етапом “вияву діалогічних відношень тексту з особистістю адресата, його свідомістю, установками, інтерпретантою; значимості тексту для епохи його реценції

⁷⁶ Branham R.J., Reare W.B. Between text and context: Toward a rhetoric of contextual reconstruction // *Quarterly Journal of Speech* / ed. Th.W. Benson. USA: Taylor & Francis, 1985. Vol. 75. Is. 1. P. 19–36.

⁷⁷ Андрейчук Н.І. Життєвий світ англійця кінця XV – початку XVII століть у вимірі інституційного дискурсу (лінгвосеміотичним аналіз): автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04. Одеса, 2013. С. 23.

[...], яке стає можливим за умови *реконструкції вбудованої у текст програми адресованості*" ⁷⁸;

– механізмом “перенесення тексту” з однієї історичної епохи в іншу; термінологічно дублетним до поняття “реконструкція тексту” у цьому випадку вважаємо словосполучення “*трансмісія тексту*” (від англ. to transmit “to cause to pass or be conveyed through space or a medium” [MWCD, p. 1255]);

– поняттям “герменевтичного кола” (за Ф. Шлеєрмахером) як “своєрідної метафори, покликаної описувати продуктивний рух думки герменевта в рамках техніки герменевтичної реконструкції [...], яка є механізмом людського розуміння і діє на різноманітних рівнях”.

3. Когнітивної домінанти, де на перший план виходить людська *пізнавально-мисленнева діяльність* як операція породження та сприйняття мовлення; де структура репрезентації знання зображується схематично, а метод **концептуального аналізу** передбачає “реконструкцію когнітивних механізмів індивідуальної чи колективної свідомості, які опосередковують формування й упорядкування знань про об’єкти дійсності та результати внутрішнього рефлексивного досвіду [...], моделювання й опис концептів і векторність – від думки до слова (а при семантичному аналізі – від слова до думки), від знань до знака” ⁷⁹. Перші когнітивні процеси та їх семіотику “щодо мовних процесів і пам’яті [...] розглядали як припущення про наявність активної реконструкції у пам’яті і представлення цілого повідомлення як знака [...]. Уся парадигма дослідження побудована на вивченні активної реконструкції вербального повідомлення з точки зору семіотичної репрезентації у пам’яті [...], а відмінність між

⁷⁸ Селіванова О.О. Методи дослідження тексту в сучасній лінгвістиці. 2013. С. 200.

⁷⁹ Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика ... С. 7.

оригіналом та реконструйованим повідомленням представлено як напрям емпіричного спостереження у цій парадигмі”⁸⁰.

Подальші лінгвокогнітивні студії термін “реконструкція” починають розглядати у тісному зв’язку з його лінгвокомпаративним розумінням, зокрема, як:

а) *когнітивно-зорієнтовану переробку концепту як діахронного феномену (аналіз механізмів метафоричного світосприйняття та інтерпретації просторової, силодинамічної й інших образотворчих систем у мові);*

б) *процедуру верифікації семантичної реконструкції текстів для виявлення механізму текстотворення, зокрема ідіо- та колективних (фольклор, казки і легенди, танці і пісні, сакральні тексти та ритуали, ремесла) когнітивних матриць творчості;*

в) *аналіз “світосприйняття письменником слова та експлікації концептуального змісту його творів”⁸¹.*

Найновіші дослідження цього феномена представлені у працях А. В. Корольової, яка заявила про формування нового напрямку в лінгвістиці – *когнітивної лінгвокомпаративістики* (термін А.В. Корольової). Зокрема вона зазначає, що сьогодні спостерігається “тенденція до еволюції терміна реконструкція – від вузького його розуміння у класичній індоевропейській як вивчення прамовних форм до широкого – як теоретико-методологічної проблеми *реконструкції структур первісної і сучасної свідомості*, сформованої на основі теорії категоризації, когнітивного моделювання”⁸².

Ще ширшого теоретико-методологічного тлумачення термін **реконструкція** набув у зв’язку з вивченням різних типів картин світу: мовної, концептуальної тощо. В науковий обіг поступово вводяться дескрипції: “реконструкція мовної

⁸⁰ Shank G.D. A Reconstruction Paradigm for the Experimental Analysis of Semiotic Factors in Cognitive Processing // *Semiotics 1980*. Springer, Boston, MA, 1982. P. 103.

⁸¹ Єрошенко Т.М. До питання про дослідження індивідуально-авторської картини світу. URL: http://eprints.zu.edu.ua/4490/1/vip_52_48.pdf

⁸² Корольова А.В. Когнітивна лінгвокомпаративістика: від реконструкції прамовних форм до реконструкції структур свідомості // *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*: зб. наук. пр. / гол. ред. А.В. Корольова. К.: Вид. центр КНЛУ, 2014. Т. 17. № 2. С. 95.

картини світу продуцента реципієнтом”, “реконструкція індивідуальної картини світу на базі лексичної структури тексту”⁸³. Зроблено спроби розмежувати *процедуру реконструкції від методики моделювання* в художньому творі (на матеріалі трагедій В. Шекспіра)⁸⁴.

Поняття “лінгвістична реконструкція” зазнало еволюції: від примітивного інтуїтивного розуміння відтворення первинних коренів слів у вузькому його розумінні (зокрема методичного прийому порівняння звукових та морфологічних систем мов, граматичних та синтаксичних відповідностей), до теоретико-семантичних законів стану схожості генетично споріднених мов, процедури когнітивних упізнавальних процесів діяльності людини, дійшовши до сучасного широкомасштабного теоретико-методологічного підходу до трактування філософського смислу буття.

Термін “реконструкція” тут є і теоретичним підґрунтям і інструментом для розкриття лінгвокогнітивних механізмів побудови теолінгвістичної матриці релігійно-популярного дискурсу.

Практичні завдання

*Завдання 1. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом **Proto-IE: *(e)w[e]r-** з базового списку М. Сводеша для визначення паралелей у межах індоєвропейської сім'ї на рівні фонології, морфології і семантики. Поясніть власну наукову позицію. Результати занести до Таблиці.*

Етимологічна версія з реєстровим словом Proto-IE: *(e)w[e]r-
Proto-IE: *(e)w[e]r- Meaning: wide, broad

⁸³ Чурилина Л.Н. Лексическая структура художественного текста: принципы антропоцентрического исследования: монография. СПб., Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2002. 283 с.

⁸⁴ Ніконова В.Г. Художній концепт: процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра) // *Вісник КНЛУ. Серія Філологія* / гол. ред. А.В. Корольова. К.: Вид. центр КНЛУ, 2011. Т. 14. № 2. С. 113–123.

Tokharian: A wārtś, B aurtstse, wartstse 'broad, wide' (PT *wārtse) (Adams 133)

Old Indian: urú-, comp. varīyas- 'wide, broad'; úras- n. 'chest, breast'; váras- n. 'width, breadth'; várīman- n., várimán- m. 'expanse, width, breadth'; várivās- n. 'room, width, space'

Avestan: vouru- 'breit, weit'; varah- n. 'Brust'

Old Greek: eurū- 'breit, weit, geräumig', êuros n. 'Breite, Weite'

*Результати проведення аналізу етимологічної версії
з реєстровим словом **Proto-IE: *(e)w[e]r-***

Рівень	Результати
Фонологія	
Морфологія	
Семантика	

*Завдання 2. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом **Proto-Dravidian : *āld-** з базового списку М. Сводеша для визначення паралелей у межах дравідійської сім'ї на рівні фонології, морфології і семантики. Поясніть власну наукову позицію. Результати занести до Таблиці.*

<i>Етимологічна версія з реєстровим словом Proto-IE: *(e)w[e]r-</i>
<p>Proto-Dravidian : *āld- Proto-South Dravidian : *āṬ-   Meaning : woman   Tamil : āṭṭi   Tamil meaning : woman, wife   Tamil derivates : āṭavaḷ woman (lex.); ?? aḷaku hen of fowl, peacock, etc.   Kannada : āḍaṅgi   Kannada meaning : a female   Tulu : āḍe   Tulu meaning : a coward Proto-Telugu : *āl-</p>

Meaning : woman, wife

Telugu : ālu

Inscriptional Telugu : ālu (pl. āṅḍru)

Additional forms : Also [1] *āṭadi*, [2] *āḍadi*, [3] *āḍudi* woman; *āḍaṅgulu* females, women; *āḍaṅgi* a man of womanish character and ways; *āḍu* womanishness

Proto-Kolami-Gadba : *ad-

Meaning : female

Parji : aḍey "wife"

Kondekor Gadba : āḍa payya "female calf"

Proto-Gondi-Kui : *ār (pl. *āc-k)

Meaning : woman, wife

Dravidian etymology: Dravidian etymology

Proto-Gondi : *ār (pl. *ās-k)

Konda : ālu

Proto-Pengo-Manda : *ār (pl. *āc-)

Proto-Kui-Kuwi : *ār-/*āc-

Proto-North-Dravidian : *āl-ī

Meaning : woman, wife

Kurukh : ālī

*Результати проведення аналізу етимологічної версії
з реєстровим словом Proto-Dravidian : *āḷd-*

Рівень	Результати
Фонологія	
Морфологія	
Семантика	

ТЕМА 3. ДІАХРОНІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ У МАКРОКОМПАРАТИВІСТИЦІ

Метод діахронічної інтерпретації (нім. *diachronische Interpretation*) – це “далека реконструкція” і “подальший аналіз” (нім. *weitere Analyse*), або “пояснювальна модель” (Б. Шлерат).

О. Семеренї запропонував також такі синоніми, як: “reconstructive analysis”, або “Prarekonstruktion”.

Основні відмінності процедурних кроків реконструкції й діахронічної інтерпретації подано в Таблиці 1.

Таблиця 1

Реконструкція і діахронічна інтерпретації: ключова відмінність і дефініції понять

Реконструкція	Діахронічна інтерпретація
історичного тлумачення відповідностей, зафіксованих у фактичній даності споріднених мов, призводить до побудови певного архетипу (праформи)	нереальний мовний субстрат, необхідний для здійснення цієї процедури реконструкції
<p><i>“Порівняльно-історичний метод сам по собі доводив лише до “архетипу”, до того пункту, з якого починалися розбіжності в окремих галузях. Для того, щоб піти далі, треба було оперувати іншими методами – методом пережитків, методом системної реконструкції, зразки для яких були представлені на немовному матеріалі, наприклад, у галузі доісторичної етнографії. Ці методи необхідно було застосовувати до матеріалів вже не історичних мов, а до даних, наданих тією реконструкцією, яка була проведена шляхом порівняння”</i></p>	

За допомогою архетипів (праформ), етимонів компаративіст / макрокомпаративіст може поглибити діахронічну перспективу дослідження (тобто за рахунок проникнення в хронологічно більш віддалені етапи прамовного стану).

Інформацію про дефініції діахронічної інтерпретації знаходимо також у різних наукових працях (див. Таблицю 2).

Таблиця 2

<p>“Theoretical foundation of comparative grammar” (Л. Завадовський)</p>	<p>– порівняльна грамати́ка, що оперує прамовними архетипами / праформами, виведеними на основі засвідчених міжмовних відпові́дностей (англ. <i>comparative grammar based on attested correspondences</i>);</p> <p>– кон’єктурна порівняльна грамати́ку (англ. <i>conjectural comparative grammar</i>), надбудована над першою і такою, що характеризується значно більшим ступенем гіпотетичності.</p>
<p>“Lautgesetze und Zufall. Betrachtungen zum Omnicomparativismus” (Г. Дьорффер)</p>	<p>– реконструююча лінгвісти́ка (нім. <i>rekonstruierende Sprachwissenschaft</i>);</p> <p>– глотогонічна лінгвісти́ка (нім. <i>glottogonische Sprachwissenschaft</i>);</p> <p>– принципова відмінність між названими вище галузями знань полягає в тому, що якщо перша ґрунтується на реально засвідченому мовному матеріалі, то друга прагне до більш глибокої історичної інтерпретації вже самих результатів реконструкції.</p>

Статус діахронічної інтерпретації характеризується двома ознаками:

- внутрішньою реконструкцією “найбільш пізнього” прамовного стану;
- “порівняльною реконструкцією” певної прамови другого і вищих порядків.

Діахронічна інтерпретація користується популярністю для доказів віддаленої мовної спорідненості, які не завжди можуть вважатися методологічно виправданими.

Для реалізації процедури діахронічної інтерпретації необхідно брати до уваги будь-який досвід реконструкції на рівні так званих допрамов (англ. *preprotolanguages*), тобто прамовних станів другого і більш віддалених / далеких від сучасності порядків, оскільки вони вже цілком ґрунтуються на зіставленні прамовних архетипів / праформ.

Фонологічні (фонетичні), морфонологічні й семантичні закони в макрокомпаративістиці

Основну увагу істориків мови було прикуто, з одного боку, до процедури порівняння (у контексті класичної лінгвокомпаративістики), а з іншого боку, процедури діахронічної інтерпретації (у контексті когнітивної макрокомпаративістики) для обґрунтування різних ступенів споріднення мов, прамов і т. ін.

Як правило, дослідники різних поколінь зосереджували увагу на закономірностях, які давали змогу відновити план вираження (форму архетипу / етимону) і план змісту (значення архетипу / етимону), спрямовані на установлення відповідностей – фонологічних (фонетичних), морфонологічних і семантичних.

Положення про **“регулярні фонетичні відповідності”** дає змогу виявляти ряди відповідностей на основі двох і більше мов / прамов, тобто простежити **непорушність фонетичних законів** – закони функціонування в синхронному стані мови, це закони алофонного варіювання залежно від певних фонетичних (позиційних) умов. Позиційне варіювання фонем незаперечно, діє автоматично, передбачається позицією і, як правило, не помічається носіями цієї мови.

На сьогодні варто говорити про **два поступали регулярності фонетичних законів**.

Перше використовується на початковому етапі доказу мовної спорідненості і полягає в тому, що відповідність звуків може бути названо регулярною (або – в даному розумінні – систематичною), якщо воно простежується на матеріалі досить великої кількості слів (“досить велика кількість” – це імовірнісна оцінка: прикладів відповідності має бути стільки, щоб ймовірність випадкового збігу була малою).

Друге використовується в історичній фонетиці: у цьому випадку регулярною називається така відповідність, яка описується правилом, що мають мінімальну кількість винятків.

На сьогодні варто говорити про **два парадокси фонетичних законів**.

Перший – *хронічний*, який полягає в тому, що принципово безвиняткові фонетичні закони не можуть не мати винятків в історії мови.

Другий – *хронологічний*, який полягає в тому, що чим “точнішими” є методи хронологізації і більшим є обсяг емпіричного матеріалу, тим більшим є розмах “точного” датування прамовних процесів.

Дефініції фонетичного закону:

(1) закономірності, які спостерігаються всередині однієї мови;

(2) закономірну відповідність звуків в одних і тих же словах у двох або декількох споріднених мовах або діалектах;

(3) закономірні відповідності звуків однієї й тієї ж мови на різних етапах її історії.

Фонетичні закони – закони розвитку звукової матерії мови, які керують як стійким збереженням, так і регулярною зміною її звукових одиниць, їх чергувань і сполучень. Це означає, що фонетика підпорядкована дії особливих законів, які відрізняються від законів природи тим, що вони діють не скрізь, а в межах діалекту, окремої мови або групи споріднених мов на певному зрізі часу.

Серед фонетичних законів необхідно розрізняти:

(1) *закони функціонування мови* в даний період часу – *синхронії*: це живі фонетичні процеси, що визначаються позиціями, коли зміна співіснує з тим, що змінювалося, вступаючи в фонетичне чергування;

(2) *закони діахронії*, які формують послідовні етапи звукових змін та їхніх причин (коли це можна пояснити), при

цьому наступний етап приходить на зміну попередньому і його скасовує, бо співіснувати разом попередній стан і сучасний не можуть.

Звертаємо також увагу на те, що якщо у фонетичних законах як фундаментальних теоретико-методологічних положеннях порівняльно-історичного мовознавства закладено засади подальшого їхнього розвитку: від реконструкції зовнішньої (відповідності між спорідненими мовами) – до реконструкції внутрішньої (в одній мові), від реконструкції інвентарю – до реконструкції системи (взаємозв'язок звуків, що однаково реагують на відповідні позиції), від реконструкції статичної – до реконструкції динамічної (відносна хронологія фонетичних законів, які послідовно змінюють один одного) і т. ін., то для макрокомпаративного рівня: від реконструкції зовнішньої (відповідності між спорідненими мовами) – до діахронічної інтерпретації ностратичного етимону.

Поряд із фонетичними законами широкого застосування набувають **морфонологічні (граматичні) закони** – це закони, які описують теорію фонологічної структури морфем (морфеміка), теорію комбінаторних звукових змін, яким піддаються окремі морфемі в морфемних поєднаннях (позиційна фонологія), теорію звукових чергувань, які виконують морфологічну функцію (теорія альтернацій).

Обґрунтування мовного споріднення відбувається не лише на основі відповідників плану вираження, але і плану змісту, тобто за допомогою **семантичних законів**, серед яких на сьогодні прийнято говорити про:

(1) *семантичний зсув* – це така зміна в сприйнятті семантики мовної одиниці, яка виникає в результаті накладення різних значень або відтінків значення одного на інше (А. І. Порошина);

(2) *семантичну незаперечність*, що полягає у тому, що “хоча б кілька лексичних пар, на яких визначено відповідність [...],

повинні мати значення, які повністю збігаються або, принаймні, такі відмінності в семантиці, які можна вважати типологічно тривіальними”.

Як підсумок, зазначимо, що установлення того чи іншого ступеня споріднення ностратичних мов ґрунтується на трьох положеннях:

1) *фонетичній зміні як процесу*, що відображає регулярність (регулярності) / нерегулярність (нерегулярності) фонологічних (фонетичних) відповідностей, які відповідають фонологічному (фонетичному – за Ф. Боппом на ін.) закону – фонологізації алофонного варіювання;

2) *морфонологічній зміні як процесу*, що відображає результат фонологічних (фонетичних) змін;

3) *семантичній зміні як процесу*, що відображає а) семантичні зсуви – семантичні відношення ЛСВ і зв'язки, які зумовлювали і насичували фонологічну (фонетичну) форму; б) семантичну незаперечність.

Процедура проведення діахронічної інтерпретації у макрокомпаративістиці (на прикладі ностратичних мов)

Методологічний алгоритм діахронічної інтерпретації (далі – ДІ) фонологічних (фонетичних), морфонологічних і семантичних переходів і збігів буде виконано в три послідовні стадії:

перша стадія – рівень фонології – ДІ фонологічних (фонетичних) переходів і збігів;

друга стадія – рівень морфонології – ДІ морфонологічних переходів і збігів;

третья стадія – рівень семантики – ДІ семантичних переходів і збігів, що допоможуть установити як дивергентно-конвергентні, так і конвергентно-дивергентні фонологічні

(фонетичні), морфонологічні і семантичні зсуви (переходи) і збіги.

Перша стадія – *рівень фонології* – містить два етапи діахронічної фонологічної інтерпретації (далі – ДФІ): 1) ДФІ вокалічних і / або консонантних конструктів, представлених, з одного боку, прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимомом на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) відповіднику(-ах) у межах кожної окремої мови для надання фонетико-фонологічних характеристик вокалічних і / або консонантних конструктів, а також позиційної і дистрибуційної / комбінаторної характеристики; 2) ДФІ альтернацій (чергувань) (у разі наявності), представлених у прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимомом на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) відповіднику(-ах) на рівні кожної окремої мови, для фіксації модифікацій / мутацій вокалічних і / або консонантних конструктів; 3) ДФІ модифікацій / мутацій вокалічних і / або консонантних конструктів, представлених у прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимомом на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) відповіднику(-ах) на рівні кожної окремої мови, для встановлення фонетичних процесів вокалізму і консонантизму, а також просодичних (у разі наявності) процесів; 4) ДФІ іктуса(-ів) (у разі наявності), представлених у прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимомом на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) відповіднику(-ах) на рівні кожної окремої мови, для встановлення просодично-акцентуаційних процесів; 5) ДФІ дивергентно-конвергентних / конвергентно-дивергентних фонологічних переходів на трьох рівнях: макро-, мікро- і наскрізному рівнях

для встановлення розвитку (ймовірно, еволюційного характеру) фонетичних процесів вокалізму і консонантизму.

Перший етап – ДФІ вокалічних і / або консонантних фонем, представлених, з одного боку, у прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимоном на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) відповіднику(-ах) у межах кожної окремої мови для надання фонетико-фонологічної характеристики вокалічних і / або консонантних фонем: якщо для вокалічних фонем (у тому числі й монофтонгів і дифтонгів) – ряд (у разі потреби, ознаку короткий / довгий) і піднесення, то для консонантних – місце і спосіб творення, у тому числі й таку характеристику: глуха / дзвінка, сонорна.

Фонетико-фонологічну характеристику вокалічної(-их) і / або консонантної(-их) фонем(-и) надаємо відповідно до розробленої авторами системи STARLING “Уніфікованої системи транскрипції для Глобальної лексикостатистичної бази даних “Вавилонская башня”” (далі – УСТ) – системи транскрипції, що відображає всі фонологічні протиставлення, які простежуються в певній мові / прамові (STARLING). УСТ містить чотири таблиці: 1) вокалічні і 2) консонантні (у тому числі клікси) конструкти; 3) вторинні артикуляційні ознаки; 4) супрасегментні ознаки.

На цьому етапі застосовуємо дистрибутивний аналіз як метод дослідження мовного(-их) і / або прамовного(-их) відповідника(-ів), заснований на вивченні оточення (дистрибуції, розподілення) вокалічних і / або консонантних фонем, що дасть змогу простежити дистрибутивні / комбінаторні характеристики вокалічних і / або консонантних фонем.

Другий етап – ДФІ альтернацій (чергувань) (у разі наявності), представлених у прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимоном

на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) відповіднику(-ах) на рівні кожної окремої мови, для встановлення гіпотетичних модифікацій / мутацій вокалічних і / або консонантних фонем.

Третій етап – ДФІ модифікацій / мутацій вокалічних і / або консонантних фонем, представлених у прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимоном на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) відповіднику(-ах) на рівні кожної окремої мови, для установаження фонетичних процесів у вокалізмі і консонантизмі – закономірностей, які спостерігаються всередині однієї мови; закономірної відповідності звуків в одних і тих же словах у двох або декількох споріднених мовах або діалектах; закономірних відповідностей звуків однієї й тієї ж мови на різних етапах її історії;

якщо у **вокалізмі** установалюємо:

а) *процеси за рядом*: передній, центральний, задній зсуви по горизонталі;

б) *процеси за піднесенням*: верхній, середній, нижній зсуви по вертикалі;

в) *процеси лабіалізації / делабіалізації*: лабіалізація (огубленість), делабіалізація (неогубленість);

то у **консонантизмі**:

а) *процеси за місцем творення*: лабіальні, передньоязикові, дорсальні, гутуральні, глотальні конструкти;

б) *процеси за способом творення*: назальні, проривні, імплзивні та ін. конструкти;

в) *процеси за участю голосу й шуму*: дзвінкість / глухість / сонорність.

Четвертий етап – ДФІ іктуса(-ів) (у разі наявності), представлених у прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимоном на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) відповіднику(-

ах) на рівні кожної окремої мови, для встановлення просодично-акцентуаційних процесів, які установлюємо у тому (тих) мовному(-их) і / або прамовному(-их) відповіднику(-ах), де наголос (акцент) – виділення в мові / прамові тієї чи іншої одиниці в послідовності однорідних одиниць за допомогою фонетичних засобів (ЛЭС 1990) – є графічно зафіксованим у ностратичній статті.

П'ятий етап – ДФІ дивергентно-конвергентних / конвергентно-дивергентних фонологічних (фонетичних) переходів і збігів на трьох (3) рівнях: макро-, мікро- і наскрізному рівнях для встановлення розвитку (ймовірно, еволюційного характеру) фонологічних (фонетичних) процесів вокалізму і консонантизму.

На першій процедурі першої стадії необхідно надати фонетико-фонологічну характеристику мовним і / або прамовним вокалічним і / або консонантним фонемам, представлених, з одного боку, у прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимоном на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) відповіднику(-ах) у межах кожної окремої мови, відповідно до УСТ, за такими показниками: для вокалічних фонем (у тому числі й монофтонгів і дифтонгів) – ряд (у разі потреби, ознаку короткий / довгий) і піднесення, то для консонантних – місце і спосіб творення, у тому числі й таку характеристику: глухий / дзвінкий, сонорний, простеживши дистрибутивні / комбінаторні характеристики вокалічних і / або консонантних фонем.

Наприклад, Ностр *Ниґа містить дві вокалічні фонemi: делабіалізовану *а – центральний ряд, нижнє піднесення; лабіалізований *и – задній ряд, верхнє піднесення; дві консонантні фонemi: глуха *h – глотальна, фрикативна; глуха *k – велярна, проривна. При цьому дистрибутивні / комбінаторні характеристики вокалічних і / або консонантних фонем

засвідчують про сполучуваність лабіалізованої вокалічної фонемі заднього ряду верхнього піднесення *u з глухою веллярною проривною консонантною фонемою *k.

На другій процедурі першої стадії необхідно зафіксувати ланцюга(-ів) гіпотетичних альтернацій (чергувань) (у разі наявності), представлених у прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимомом на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) відповіднику(-ах) на рівні кожної окремої мови, для встановлення гіпотетичних модифікацій / мутацій вокалічних і / або консонантних фонем.

Наприклад, ІЄ *'wed- / *'wod- / *'ud- дає змогу зафіксувати ланцюг гіпотетичних альтернацій (чергувань): *e – *o – *u з характеристикою передній – задній ряд середнього піднесення для вокалічних фонем *e – *o і верхнього – для *u, що засвідчує про якісний аблаут повного ступеня, при якому, як правило, чергуються *e – *o.

На третьій процедурі першої стадії необхідно установити фонологічні (фонетичні) процеси у вокалізмі і консонантизмі: 1) у вокалізмі: а) процеси за рядом: передній, центральний, задній зсуви по горизонталі; б) процеси за піднесенням: верхній, середній, нижній зсуви по вертикалі; в) процеси лабіалізації / делабіалізації; 2) у консонантизмі: а) процеси за місцем творення: лабіальні, передньоязикові, дорсальні, гутуральні, глотальні конструкти; б) процеси за способом творення: назальні, проривні, імплзивні та ін. конструкти; в) процеси за участю голосу й шуму: дзвінкість / глухість / сонорність.

Наприклад, Ностр *Nuḳa відображає фонологічні (фонетичні) процеси у вокалізмі: 1) процеси за рядом: якщо на початку ЗМС фіксуємо задній зсув для *u, то в кінці ЗМС – середній зсув для *a; 2) процеси за піднесенням: якщо на початку ЗМС фіксуємо верхній зсув для *u, то в кінці ЗМС –

нижній зсув для *а; 3) процеси лабіалізації / делабіалізації: якщо на початку ЗМС фіксуємо лабіальний *и, то в кінці ЗМС – делабіалізований *а (початок ЗМС: Ностр *НуҶа; кінець ЗМС: Ностр *НуҶа).

На четвертій процедурі першої стадії необхідно установити просодично-акцентуаційні процеси за такими характеристиками: 1) вільний і / або фіксований (місце акценту в яких пов'язане з фонетичною структурою словоформи або тактовою групи) іктус; 2) наявність основного і / або другорядного іктуса(-ів); 4) локалізація іктуса(-ів) у ЗМС: ОФК і / або ДФК; 5) параметри іктуса(-ів): тривалість, інтенсивність, напруженість, тональність.

Наприклад, у двн.-інд. ákṣi на першому складі ЗМС подано делабіалізований вокалічний конструкт центрального ряду нижнього піднесення *а з такими просодичними (акцентуаційними) характеристиками: 1) фіксований іктус; 2) основний іктус; 3) локалізація іктуса у ЗМС – ОФК; 4) параметри іктуса: тривалість, інтенсивність та ін.

На п'ятій процедурі першої стадії необхідно встановити діахронічні дивергентно-конвергентні / конвергентно-дивергентні фонологічні (фонетичні) переходи і збіги на трьох рівнях: макро-, мікро- і наскрізному рівнях.

Наприклад, установлені фонологічні (фонетичні) процеси у вокалізмі для Ностр *НуҶа і прамовних відповідників Алт *uka-, ІЄ *hʉekʉ- / *heuk- дають змогу простежити діахронічні дивергентно-конвергентні фонологічні (фонетичні) переходи: 1) процеси за рядом: початок ЗМС: задній зсув для *и > передній зсув для *е; 2) процеси за піднесенням: початок ЗМС: верхній зсув для *и > середній зсув для *е; 3) процеси лабіалізації / делабіалізації: початок ЗМС: лабіалізована *и > делабіалізована *е (початок ЗМС: *и: Ностр *НуҶа > *е: ІЄ *hʉekʉ- / *heuk-); діахронічні конвергентно-дивергентні фонологічні (фонетичні) збіги: 1) процеси за рядом: початок

ЗМС: задній зсув для *u > *u; кінець ЗМС: середній зсув для *a > *a; 2) процеси за піднесенням: початок ЗМС: верхній зсув для *u > *u; кінець ЗМС: нижній зсув для *a > *a; 3) процеси лабіалізації / делабіалізації: початок ЗМС: лабіалізована *u > *u; кінець ЗМС: делабіалізована *a > *a (початок ЗМС: Ностр *Huḳa > Алт *ука-; кінець ЗМС: Ностр *Huḳa > Алт *ука-) на вертикальному одновекторному напрямку макрорівня.

Друга стадія – *рівень морфології* – містить два етапи діахронічної морфологічної інтерпретації (далі – ДМФІ) формального аспекту спочатку прамовного(-их) відповідника(-ів), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимомом(-ами) на рівні груп(-и): 1) ДМФІ загальної морфемної структури, зокрема фонемної будови основної формальної категорії (далі – ОФК) – кореня (морф / праморф) і додаткової(-их) формальної(-их) категорії(-й) – преформанта і / або постформанта (субморф / прасубморф) і т. ін. для встановлення дії одного із трьох законів на ОФК: закон про а) двох, б) трьох, в) чотириелементні структури; 2) ДМФІ якості складів (як фонетичних, так і фонологічних) (а в окремих випадках і мор (наприклад, для алтайських мов)) для встановлення дії одного із двох законів на ОФК: закон про а) відкритий, б) закритий склади; 3) ДМФІ дивергентно-конвергентних / конвергентно-дивергентних морфологічних переходів на трьох рівнях: макро-, мікро- і наскрізному рівнях для встановлення розвитку (ймовірно, еволюційного характеру) морфологічних процесів.

Перший етап – ДМФІ загальної морфемної структури (далі – ЗМС), зокрема фонемної будови основної формальної категорії (далі – ОФК) – кореня (морф / праморф) і додаткової(-их) формальної(-их) категорії(-й) (далі – ДФК) – преформанта (далі – L) і / або постформанта (далі – R) (субморф / прасубморф) і т. ін., що дасть змогу простежити розвиток (ймовірно, еволюційний характер) спочатку у

прамовному(-их), а потім мовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи мовним(-и) відповідником(-ами) у межах кожної окремої мови, а також установити дію одного із трьох законів на ОФК: закон про а) дво-, б) три-, в) чотириелементні структури.

Установлені ДФК подаємо у вигляді морфемних швів, тобто фіксуємо, з одного боку, поєднання L з ОФК, а з іншого боку, поєднання ОФК з R у прамовному(-их) відповіднику(-ах), що допоможе зафіксувати відношення між ОФК і ДФК, а також з'ясувати приналежність мовного(-их) і / або прамовного(-их) відповідника(-ів) до одного з морфологічних типів мов / прамов: 1) аглютинативні, 2) ізолюючі (аморфні), 3) флективні (фузійні) мови / прамови.

Другий етап – ДМФІ якості складів (як фонетичних, так і фонологічних) (а в окремих випадках і мор (наприклад, для алтайських мов)), які допоможуть простежити розвиток ЗМС (ймовірно, еволюційний характер), у тому числі й ОФК і ДФК, що дасть змогу встановити дію одного із двох морфонологічних законів на відповідному складі: а) закону про відкритий склад – склад, який не має кінцевого вокалічного (V) конструктора; б) закону про закритий склад – склад, який має кінцевий вокалічний (V) конструктор.

У прамовному(-их) відповіднику(-ах) необхідно визначити якість, тобто структуру (характер), складу – фонетико-фонологічну одиницю, що займає проміжне положення між звуком і мовним / прамовним тактом, зокрема: 1) склад як фонетична одиниця – мінімальна ланцюжок звуків, всередині якого діють правила коартикуляції і розподіл тривалостей; цілісний артикуляційний комплекс, тобто є єдиним блоком нейрофізіологічних команд до м'язів; мінімальний звуковий відрізок, на який припадає наростання і спад величини повітряного потоку ("дихальний імпульс") (там само); 2) склад як фонологічна одиниця – обмеженість класу

допустимих схем складу; проста структура внутрішньоскладових консонантних сполучень, яка відповідає принципу “хвилі звучності”; наявність дистрибутивних обмежень, які описуються в термінах складових позицій; компенсаторні відношення за тривалістю між голосним і кінцевоскладовим приголосним; залежність місця наголосу від кількісної структури складу; наявність складової просодії – тональної або тембрової; тенденція до кореляції складоподілу і граматичних меж (збіг морфеми і складу, або моносилабізмів) (там само).

У морфології, поряд з поняттям “склад”, простежується ще й поняття “мора” (від лат. *moza* – зволікання, пауза) – ритмічна одиниця, що [...] дорівнює відкритому складу з короткою голосною і компонентам складів більш складного складу, якщо ці компоненти демонструють функціональну подібність з коротким складом: можуть мати власний наголос, враховуються при визначенні місця наголосу, закономірностей “фонологічної довжини” морфем і слів, віршованих розмірів і т. ін. (ЛЭС 1990). Подана дефініція дає змогу переконатися в тому, що поняття “мора” застосовується до одиниці, меншої, ніж склад, хоча серед окремих учених простежуються різні позиції щодо співвідношення цих двох понять: “деякі розрізняють мору і склад”.

Третій етап – ДМФІ дивергентно-конвергентних / конвергентно-дивергентних морфонологічних переходів і збігів на трьох рівнях: макро-, мікро- і наскрізному рівнях, що дасть змогу встановити розвиток переходів (ймовірно, еволюційних характер).

На цій стадії застосовуємо гніздовий підхід, тобто будуємо *гніздо*, що, за версією Т. О. Черниш, “співвідноситься з лексичними утвореннями, зокрема з однокореневими і, як наслідок, генетично пов’язаними відношеннями похідності, у концепції М. Крушевського гніздові відношення можуть

пов'язувати будь-які морфологічні компоненти слова, тобто як корені, так і префікси чи суфікси" (Черниш 2010, с. 21).

Для визначення ЗМС, у тому числі й ОФК і ДФК для прамовного(-их) відповідника(-ів) будуємо *етимологічне гніздо* (далі – ЕГ) – ієрархічно організовану за принципом СГ групу слів споріднених мов (у широкому розумінні) або однієї мови (у вузькому розумінні), що включає всі можливі дані про історію певної мови (мов), рефлекси конкретного реконструйованого для прамови-основи кореня, відносно якого можна висунути припущення про генетичну спільність.

Вершину ЕГ (як правило, етимон) виділяємо **напівжирним** шрифтом, а його прамовні відповідники, відібрані методом суцільної вибірки, подаємо в квадратних дужках ([ ]), дотримуючись правила відбору варіантів: якщо основа типу X поєднується з формантом типу Y і утворена одиниця повинна мати властивості Z, то основа (і / або формант) повинні виступати у варіанті типу J.

Усі прамовні варіанти відбираємо з системи STARLING відповідно до такої послідовності дій: офіційний веб-сайт STARLING (URL: <http://starling.rinet.ru>) – опція "Click here to start" – опція "All Bases" – опція "Search" навпроти "Nostratic etymology" – вікно "Search for Data in: Nostratic Etymology" (див. Рис. 1).

У вікні "Search for data in: Nostratic etymology", де подано поле "Meaning", необхідно вводити значення, які відповідають основному (ядерному) значенню того чи іншого архетипу. Наприклад, для пошуку групи похідних прамовних варіантів (праслів) для ностратичного архетипу *Huḳa "око, бачити", у поле "Meaning" вводимо всі значення, які відповідають основному (ядерному) значенню ностратичного архетипу *Huḳa: наприклад, бачити, око, помічати і т. ін.

Для визначення ЗМС, у тому числі й ОФК і ДФК для мовного(-их) відповідника(-ів) (наприклад, відповідник

латинської мови і т.ін.) користуємося даними про морфологічні індекси (як правило, це – початкова форма (для змінюваних), морфологічні ознаки (рід, число, відмінок), а також синтаксична функція) для мовного(-их) відповідника(-ів), що подані в системі STARLING.

Search for data in: Nostratic etymology

[View All Records](#)

Please, enter them below

Field <i>i</i>	Include in report? <i>i</i>	Value <i>i</i>	Query method <i>i</i>	Whole words <i>i</i>	Ignore comments <i>i</i>	Not empty <i>i</i>
Eurasatic	☒	<input type="text"/>	Match substring <i>v</i>	☐	☒	☐
Meaning	☒	<input type="text"/>	Match substring <i>v</i>	☐	☒	☐
Borean	☒	<input type="text"/>	Match substring <i>v</i>	☐	☒	☐
Indo-European	☒	<input type="text"/>	Match substring <i>v</i>	☐	☒	☐
Altaic	☒	<input type="text"/>	Match substring <i>v</i>	☐	☒	☐
Uralic	☒	<input type="text"/>	Match substring <i>v</i>	☐	☒	☐
Kartvelian	☒	<input type="text"/>	Match substring <i>v</i>	☐	☒	☐
Dravidian	☒	<input type="text"/>	Match substring <i>v</i>	☐	☒	☐
Eskimo-Aleut	☒	<input type="text"/>	Match substring <i>v</i>	☐	☒	☐
Chukchee-Kamchatkan	☒	<input type="text"/>	Match substring <i>v</i>	☐	☒	☐
Comments	☒	<input type="text"/>	Match substring <i>v</i>	☐	☒	☐
References	☒	<input type="text"/>	Match substring <i>v</i>	☐	☒	☐

In any field

Sort by: Eurasatic *v*

Check for polysemy *i*

Рис. 1. Запит

**до Глобальної лексикостатистичної бази даних
“Вавилонская башня” з опцією “Ностратична етимологія”**

В окремих випадках залучаємо традиційний морфемний аналіз, що допоможе визначити ОФК і ДФК відповідника(-ів), тобто здійснити сегментацію (членування) ЗМС на *морфем* – мінімальний знак, тобто одиницю, у якій за певною фонетичною формою (означуванним) закріплено певний зміст (означаюче) і яка не ділиться на більш прості одиниці того ж роду (ЛЭС 1990).

На першій процедурі другої стадії необхідно побудувати ЕГ з різними вершинами, до яких заносимо: а) поданий(-і) прамовний(-і) відповідник(-и) у ностратичній статті; б) відібраний(-і) з системи STARLING прамовний(-і) відповідник(-и) для визначення ЗМС прамовного(-их) відповідника(-ів), у тому числі його (їх) ОФК і ДФК, а також установлення спочатку дії одного із трьох законів на ОФК: закон про а) двох,

б) трьох, в) чотириелементні структури, а відтак: а) закону про відкритий склад; б) закону про закритий склад.

Наприклад, будуємо ЕГ з вершиною **Ностр *НуҠа “око, бачити”**, до якого заносимо: а) подані в ностратичній статті [ІЄ *h̥ek̥- / *heuk-, Алт *uka-, Афр *Hwq-], а також б) додатково відібрані з системи STARLING [Драв *āk- (?); ?*o(i)k- “бачити” (Naiki ouk-, vauk-) (DED 987), ЕА *uki(r)- (cf. also *ukvə “вірити”)] (STARLING). ЗМС Ностр *НуҠа відповідає структурі Ностр *CVCV, де ОФК – Ностр *НуҠ- – Ностр *CVC-, якщо глотальний *Н- уважати конструктором, що входить до ОФК, а голосний *а – постформантом, засвідчуючи про дію закону про триелементну структуру, а також закону про закритий склад.

На другій процедурі другої стадії необхідно скористатися даними про морфологічний індекс, подані в системі STARLING, для визначення ЗМС мовного(-их) відповідника(-ів), у тому числі його (іх) ОФК і ДФК, а також установлення спочатку дії одного із трьох законів на ОФК: закон про а) двох, б) трьох, в) чотириелементні структури, а відтак: а) закону про відкритий склад; б) закону про закритий склад.

Наприклад, дані про морфологічний індекс мовного(-их) відповідника(-ів), подані в системі STARLING (див. НС для *НуҠа), дають змогу визначити їх ЗМС, у тому числі ОФК і ДФК: скориставшись морфонологічним індексом про **двн.-інд. ákṣi n.**, тобто: ákṣi n., gen. akṣṇáh, du. nom. akṣī “eye”; kṣaṇa- m. “instant, twinkling of an eye”; prátika- n. “exterior, surface; adj. directed towards”, ánīka- n. “face, appearance, front”), переконуємося в тому, що ЗМС відповідає структурі VCCV, де ОФК – VCC-, ДФК – *C|V, засвідчуючи про дію закону про триелементну структуру, а також закону про закритий склад.

На третьій процедурі другої стадії необхідно встановити діяхронічні дивергентно-конвергентні / конвергентно-дивергентні морфонологічні переходи на трьох рівнях: макро-, мікро- і наскрізному рівнях.

Наприклад, установлені ОФК для Ностр *Nuḳa і прамовних відповідників Алт *uka-, Афр *Hwq-, ІЄ *h^uek^u- / *heuk- змогу простежити діахронічні дивергентно-конвергентні морфонологічні переходи: закон про триелементну структуру: Ностр *Nuḳ- – Ностр *CVC- > закон про двоелементну структуру: Алт *uk- – Алт *VC-; діахронічні конвергентно-дивергентні морфонологічні збіги: 1) закон про триелементну структуру, 2) закон про закритий склад: Ностр *Nuḳ- – Ностр *CVC- > Афр *Hwq- – Афр *CCC- / ІЄ *h^uek^u- / *heuk- – ІЄ *CVC- / *CVVC- на вертикальному одновекторному напрямку макрорівня.

Третя стадія – *рівень семантики* – містить три етапи діахронічної семантичної інтерпретації (далі – ДСІ): 1) ДСІ плану змісту, представленого(-их), з одного боку, у прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимомом на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) відповіднику(-ах) у межах кожної окремої мови для встановлення архісем(-и); 2) ДСІ архісем, представленого(-их), з одного боку, у прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимомом на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) і / або прамовному(-их) відповіднику(-ах) у межах кожної окремої мови, для встановлення одного зі ступенів їх зіткнення: а) близьке; б) далеке / віддалене (далі – далеке); в) нове; 3) ДСІ дивергентно-конвергентних / конвергентно-дивергентних семантичних переходів на трьох рівнях: макро-, мікро- і наскрізному рівнях для встановлення розвитку (ймовірно, еволюційного характеру) семантичних процесів.

Перший етап – ДСІ плану змісту, представленого(-их), з одного боку, у прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимомом на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) відповіднику(-ах) у

межах кожної окремої мови для встановлення архісем(-и).

На цьому етапі необхідно здійснити аналіз процесу розвитку семантичної деривації значення ностратичного етимону, зафіксувавши його результат у мовному(-их) і / або прамовному(-их) відповідниках, а, за А. А. Залізняка, “як проекцію діахронічного розвитку на синхронну площину” (Залізник 2001, с. 3), або, за М. І. Толстим, “розгорнуту в просторі діахронію” (Толстой 1997, с. 15). Для осмислення і коректного сприйняття узагальненого досвіду “транс-семантичного простору” етимолога-ностративіста, намагаємося, за В. М. Топоровим, “переключити свою увагу з парадигматики смислів на їх синтагматику, що розуміється в широкому сенсі і дає можливість проникнути на рівень зародження, формування та раннього розвитку смислів, тобто на рівень мотиваційних семантичних схем”.

Другий етап – ДСІ архісем, представленого(-их), з одного боку, у прамовному(-их) відповіднику(-ах), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимоном на рівні групи, а з іншого боку, у мовному(-их) відповіднику(-ах) у межах кожної окремої мови, для встановлення одного зі ступенів їх зіткнення: а) близьке; б) далеке; в) нове.

Третій етап – ДСІ дивергентно-конвергентних / конвергентно-дивергентних морфонологічних переходів і збігів на трьох (3) рівнях: макро-, мікро- і наскрізному рівнях для встановлення розвитку (ймовірно, еволюційного характеру) семантичних процесів.

На першій процедурі третьої стадії необхідно проаналізувати плану змісту, з одного боку, прамовного(-их) відповідника(-ів), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимоном на рівні групи, а з іншого боку, у мовного(-их) відповідника(-ів) у межах кожної окремої мови для встановлення архісем(-и).

Наприклад, прамовні відповідники Алт *ука- “помічати, розуміти”, Афр *Нwq- “знати”, ІЄ *hʉekʉ- / *heuk- “око, бачити” відображають три архісеми: 1) АРХ ‘орган зору’: ІЄ *hʉekʉ- / *heuk- “око”; 2) АРХ ‘зорова здатність’: Алт *ука- “помічати”, ІЄ *hʉekʉ- / *heuk- “бачити”; 3) АРХ ‘розумова здатність’: Алт *ука- “розуміти”, Афр *Нwq- “знати”.

На другій процедурі третьої стадії необхідно проаналізувати архісему(-и), установлені на попередній процедурі, з одного боку, прамовного(-их) відповідника(-ів), починаючи від ностратичного етимону і закінчуючи етимоном на рівні групи, а з іншого боку, у мовного(-их) відповідника(-ів) у межах кожної окремої мови для встановлення одного зі ступенів їх зіткнення: а) близьке; б) далеке; в) нове.

Наприклад, установлені архісеми для Алт *ука- “помічати, розуміти”, Афр *Нwq- “знати”, ІЄ *hʉekʉ- / *heuk- “око, бачити” дають змогу зафіксувати два ступеня зіткнення архісем: а) близьке: між АРХ ‘орган зору’: ІЄ *hʉekʉ- / *heuk- “око” і АРХ ‘зорова здатність’: Алт *ука- “помічати”, ІЄ *hʉekʉ- / *heuk- “бачити”; б) далеке: АРХ ‘орган зору’: ІЄ *hʉekʉ- / *heuk- “око” і АРХ ‘розумова здатність’: Алт *ука- “розуміти”, Афр *Нwq- “знати”.

На п’ятій процедурі першої стадії необхідно встановити діахронічні дивергентно-конвергентні / конвергентно-дивергентні семантичні переходи і збіги на трьох рівнях: макро-, мікро- і наскрізному рівнях.

Наприклад: установлені архісеми для Ностр *НиҶа “око, бачити” і прамовних відповідників Алт *ука- “помічати, розуміти”, Афр *Нwq- “знати”, ІЄ *hʉekʉ- / *heuk- “око, бачити” дають змогу простежити діахронічні дивергентно-конвергентні семантичні переходи: 1) АРХ ‘орган зору’: Ностр *НиҶа “око” > АРХ ‘зорова здатність’: Алт *ука- “помічати”, ІЄ *hʉekʉ- / *heuk- “бачити”; 2) АРХ ‘орган зору’: Ностр *НиҶа “око” / АРХ ‘зорова здатність’: Ностр *НиҶа “бачити” > АРХ ‘розумова здатність’:

Алт *ука- “розуміти”, Афр *Нwq- “знати”; діахронічні конвергентно-дивергентні семантичні збіги: 1) АРХ ‘орган зору’: Ностр *НуҶа “око” > ІЄ *h₂ek₂- / *heuk- “око”; 2) АРХ ‘зорова здатність’: Ностр *НуҶа “бачити” > Алт *ука- “помічати” / ІЄ *h₂ek₂- / *heuk- “бачити” на вертикальному одновекторному напрямі макрорівня.

Практичні завдання

Завдання 1. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом *Eurasiatic*: *mVńV (/ *mVń-rV?) відповідно до методологічного алгоритму діахронічної інтерпретації. Результати занести до Таблиці.

<i>Етимологічна версія з реєстровим словом</i> <i>Eurasiatic</i> : *mVńV (/ *mVń-rV?)
<p>Eurasiatic: *mVńV (/ *mVń-rV?)   Meaning: hand Proto-IE: *ma-r/n-   Meaning: hand   Old Greek: márē f. ‘Hand’ (Pind.), eu-marēs ‘leicht, mühelos’, eu-máreia ‘Leichtigkeit, Bequemlichkeit’   Germanic: *mund=   Latin: manus, gen. -ūs f. ‘Hand’   Other Italic: Osk acc. manim ‘manum’; Umbr mānuv-e in manu, abl. mani ‘manū’, pl. acc. manf ‘manūs’   Celtic: *manatlo- > Corn manal ‘Garbe’, MBret malazn, NBret malan ‘Garbe’ Proto-Altaic: *māńa   Meaning: paw, hand   Turkic: *bAń-   Tungus-Manchu: *mańa Proto-Uralic: *mOrV   > Nostratic: > Nostratic   English meaning: hollow hand, palm of hand</p>

German meaning: hohle Hand, Handteller

Khanty (Ostyak): murəs (Trj. DT) 'ein Maß, Werschok', murəs (Ko.) 'Abstand zwischen dem unteren Rand der flachen Hand und der Spitze des erhobenen Daumens'

Hungarian: marok (acc. markot), marék (dial. morok, marák, marik, marek) 'hohle Hand; eine Handvoll; (altung.) Faust, Palm (Längenmaß)', markol- '(mit hohler Hand) greifen, fassen'

Proto-Dravidian : *man̥- (?)

Meaning : wrist

Nostratic etymology: Nostratic etymology

Proto-South Dravidian: *maṇi-kant̥-

Proto-Telugu : *maṇikatt̥-

Proto-North Dravidian : *mulgVtā (?)

Proto-Chukchee-Kamchatkan: *monr̥

Proto-Chukchee-Koryak: *mor "

Proto-Itelmen: *manzə-ŋ

*Результати проведення діахронічної інтерпретації
етимологічної версії з реєстровим словом*

Eurasiatic: *mVńV (/ *mVń-rV?)

<u>перша</u> стадія – рівень фонології – ДІ фонологічних (фонетичних) переходів і збігів;	
<u>друга</u> стадія – рівень морфонології – ДІ морфонологічних переходів і збігів;	
<u>третя</u> стадія – рівень семантики – ДІ семантичних переходів і збігів, що допоможуть установити як дивергентно-конвергентні, так і конвергентно-дивергентні	

фонологічні (фонетичні), морфонологічні і семантичні зсуви (переходи) і збіги.	
--	--

Завдання 2. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом *Eurasiatic: *ńä[w(ŋ)]a* [cf. *ŋVjV] відповідно до методологічного алгоритму діахронічної інтерпретації. Результати занести до Таблиці.

<i>Етимологічна версія з реєстровим словом</i> <i>Eurasiatic: *ńä[w(ŋ)]a</i> [cf. *ŋVjV]
<p>Eurasiatic: *ńä[w(ŋ)]a [cf. *ŋVjV] Meaning: hair Proto-Altaiic: *nuŋu Meaning: wool, down Russian meaning: шерсть, пух Turkic: *juŋ Mongolian: *nowur- Tungus-Manchu: *nuŋari Japanese: *núnuá Proto-Uralic: *niwa (*niŋa) English meaning: to depilate German meaning: enthaaren Finnish: nivo- 'enthaaren, das Fell von Haaren reinigen, Haare verlieren' Saam (Lapp): nâvve- -v- (N) 'pick off, pluck out (esp. hair)', navvē- (L) '(ein Fell) enthaaren, "pälen"', naivvede- (T) 'das Fell von Haaren befreien' Mordovian: névele- (E) 'sich schuppen, sich abschälen (Haut), brühen', nével'da- 'rupfen', nevila- (M) 'sich abnutzen', nevilda- 'abnutzen' Khanty (Ostyak): ŋow- (Kaz.), naw- (O) 'enthaaren' ? Mansi (Vogul): näyt- (P), noyt- (So.) 'das Leder, Fell schaben' ? Nenets (Yurak): newā- (P) 'durch Tragen abgenutzt werden', ?</p>

niŋkā- (O) 'rupfen'
 Selkup: niŋkił- (Ta.) '(die Feder) rupfen; mähen'
 Kamass: niŋgə- 'reißen; scharren', noʔn 'Gras ausreißen' (noʔ 'Gras')
 Sammalahiti's version: FU *niwa-
 Addenda: Karj. nivo 'Stelle, wo die Haare abgenutzt sind'; Koib. нингылямъ; Mot. нингипсень 'гребень'; Ne \n'ewa- in andere Sam, in Sk - ?

*Результати проведення діахронічної інтерпретації
 етимологічної версії з реєстровим словом*

Eurasiatic: *ńä[w(ŋ)]a [cf. *ŋVjV]

<u>перша</u> стадія – рівень фонології – ДІ фонологічних (фонетичних) переходів і збігів;	
<u>друга</u> стадія – рівень морфонології – ДІ морфонологічних переходів і збігів;	
<u>третя</u> стадія – рівень семантики – ДІ семантичних переходів і збігів, що допоможуть установити як дивергентно-конвергентні, так і конвергентно-дивергентні фонологічні (фонетичні), морфонологічні і семантичні зсуви (переходи) і збіги.	

*Завдання 3. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом **Eurasiatic: *kuŋi** відповідно до методологічного алгоритму діахронічної інтерпретації. Результати занести до Таблиці.*

Етимологічна версія з реєстровим словом

Eurasiatic: *kuŋi

Eurasianic: *kuŋi

Meaning: child

Proto-Altaic: *kuŋi

Nostratic: Nostratic

Meaning: child

Russian meaning: ребенок

Turkic: *güŋ

Mongolian: *köw, *köw-yün, *kewken

Tungus-Manchu: *kuŋā

Japanese: *kúa

Proto-Dravidian : *kuń-

Meaning : young of animal

Nostratic etymology: Nostratic etymology

Proto-South Dravidian: *kuń-

Proto-Telugu : *Kunn-

Proto-Kolami-Gadba : *kūn-

Proto-North Dravidian : *cud-kunž-u

*Результати проведення діахронічної інтерпретації
етимологічної версії з реєстровим словом*

Eurasianic: *kuŋi

<u>перша</u> стадія – рівень фонології – ДІ фонологічних (фонетичних) переходів і збігів;	
<u>друга</u> стадія – рівень морфофонології – ДІ морфофонологічних переходів і збігів;	
<u>третя</u> стадія – рівень семантики – ДІ семантичних переходів і збігів, що допоможуть установити як дивергентно-конвергентні, так і	

конвергентно-дивергентні фонологічні (фонетичні), морфонологічні і семантичні зсуви (переходи) і збіги.	
--	--

РОЗДІЛ III

МЕТОДИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАМОВНИХ СТАНІВ

ТЕМА 1. КОМПАРАТИВНА ТЕХНІКА ВІДНОВЛЕННЯ ПРАМОВНИХ СТАНІВ

Мовне споріднення формувалося зусиллями представників різних поколінь *порівняльно-історичного мовознавства* (Ф. Бопп, Р. Х. Раска та ін.). Це зводилося, як правило, до суворого дотримання загальних (ймовірно, уже класичних) методологічних принципів, основані засади яких були закладені ще з початку молодограматичної епохи: наприклад, установлення фонологічних (фонетичних) відповідностей між спорідненими мовами, реконструкція лексичного і граматичного інвентарю прамови та ін.

Такий інструментарій відповідає **компаративній методологічній техніці** – комплексу прийомів і процедур **порівняльно-історичного методу** як методу вивчення історії споріднених мов, засобу пояснення спостережуваних між мовами відношень і різних явищ у самих даних мовах.

Порівняльно-історичний метод

Основними процедурами порівняльно-історичного методу є дві процедури:

(1) *процедура внутрішньої реконструкції* – “порівняння мовних одиниць всередині однієї мови” з метою виокремлення найбільш архаїчних варіантів певної мовної або діалектної системи (засвідченої писемністю);

(2) *процедура зовнішньої реконструкції* – “порівняння фактичної даності декількох мовних або діалектних систем” з метою моделювання архетипу / етимону на рівні групи і / або сім'ї.

*Процедуру внутрішньої реконструкції*⁸⁵ дала змогу здійснити діахронічні висновки, які можна зробити на основі синхронічного аналізу мовних даних, не вдаючись ні до порівняння, ні до лінгвістичної географії, ні до “ареальної лінгвістики”, ні до глотохронології.

Здійснення цієї процедури передбачає залучення ще двох прийомів, до яких звертаються етимологи:

(1) *внутрішня ретроспекція* (лат. retro – “назад” + spectare – “дивитися”), що пов’язана зі зверненням назад, тобто від сучасного стану для визначення характеру і часу змін до більш давнім періодам;

(2) *внутрішня проспекція* (лат. pro – “вперед” + spectare – “дивитися”), що пов’язана з аналізом вперед по осі часу, починаючи від найдавнішої форми, зафіксованої в письмових джерелах, до сучасної.

Серед найбільш важливих предметів дискусії в теоретичній компаративістиці необхідно згадати питання методики схематичного моделювання конкретних відношень споріднення між складовими сім’ї. Тривала емпірична розробка відповідної проблематики на індоєвропейському мовному матеріалі викликала до життя дві глибоко різні схеми цих відношень: з одного боку, А. Шлейхер запропонував у 1860 р. свою модель диференціації індоєвропейських мов, відома як “модель теорії родовідного дерева” (Schleicher 1860; Schleicher 1861–1862). Інша модель генетичних взаємовідношень індоєвропейських мов, висунута спочатку на противагу першій і відома в компаративістиці як “модель теорії хвиль”, була запропонована Й. Шмідтом у 1872 р. (Schmidt 1872).

Важливою умовою міжмовного і внутрішньомовного порівняння є облік найдавнішої фіксації мовних явищ. Але точний час фіксації мовних явищ установити не вдається, оскільки найдавніші стани в пам’ятках взагалі не були

⁸⁵ Pisani *Paleontologia Lingüistica*. 1938. P. 32.; Хенігсвальд *Studies in Linguistics*. II. 1944. No. 4. P. 78.; Bonfante *Word*. I. 1945. P. 133.

зафіксовані, а проміжні ланки були втрачені. Тому в компаративістиці велике значення надається встановленню відносної хронології мовних явищ, що і є метою **методики відносної хронології**. Сутність методики відносної хронології полягає в тому, що шляхом вивчення поширення і значущості в системі мови двох явищ встановлюється, яке з них є більш давнім, тобто передувало іншому.

Прийоми і процедури **порівняльно-історичного методу** давали змогу представникам лінгвістичної компаративістики здійснити систематизацію мов світу і представити її у вигляді *генеалогічної / генетичної класифікації мов*, яку згодом було упорядковано, з одного боку, як “модель теорії родовідного дерева” А. Шлейхера, а з іншого боку, як “модель теорії хвиль” Г. Шухардта, І. Шмідта, які і дотепер уважаються основними концептуально обґрунтованими *прамовними моделями* (сучасна назва – *моделі прамов*, в основі яких і лежить концепція *прамовного стану*).

На сьогодні традиційні “дерев’яні” класифікації було замінено більш популярними “мережевими” класифікаціями (англ. “networks”), які [...] є формалізованим і упорядкованим варіантом “моделі теорії хвиль”, якій присвячено значну частину колективної монографії (Renfrew et al. 2006).

Приходимо до висновку, що перша методологічна техніка, заснована на порівняльно-історичному методі, дає змогу зафіксувати два принципові моменти:

а) “чи сягають мови $x_1, x_2 \dots x_n$ до єдиного спільного предка?”

б) “за умови вірності а), які з можливих підмножин безлічі мов $x_1, x_2 \dots x_n$ мають проміжних спільних предків?”.

Інакше кажучи, усе це призводить до доведення мовного споріднення, а також побудови внутрішньої класифікації мовної сім’ї (наприклад, алтайської, індоєвропейської та ін.).

Звичайно, напрацювання окремих компаративістів заклало засади для формування макрокомпаративної парадигми. Згадаємо праці основоположника класичної компаративістики Ф. Боппа, який, окресливши “спробу картвельсько-індоєвропейських зіставлень, засновану переважно на *морфологічних подібностях*”, здійснював тривіальне зіставлення мовних даних, без залучення сурового методологічного інструментарію.

Праці інших учених засвідчують про простий перелік зовнішніх подібностей, більшість з яких повинні були б бути відкинуті (випадкові збіги) або витлумачені інакше (запозичення) [...]. З цього приводу В. М. Ілліч-Світич зазначав, що “серед маси [...] зближень були відзначені і більш очевидні і дійсно суттєві подібності, адже до порівняння залучався не лише лексичний, але морфологічний і словотвірний матеріал” (Ілліч-Світич 1971, с. 38–39).

Заслуговують на увагу і праця А. Тромбетті (1903), який, як і його попередники, не намагався встановлювати фонетичні відповідності між окремими сім'ями, не прагнув реконструювати вихідні форми, що [...] викликало різку критику компаративістів, зокрема індоєвропейців (цит. за пр.: Ілліч-Світич 1971, с. 39–40).

Заслуговують на увагу і праці К. Віклунда, який, використавши готовий матеріал “двох найбільш ретельно досліджених” (Ілліч-Світич 1971, с. 40) індоєвропейської й уральської мовних сімей, спробував представити спільні елементи у галузі лексики, морфології й словотвору (Wiklund 1906, 1907), тобто, за Х. Паасоненом, встановив регулярні фонетичні (звукові) індоєвропейсько-уральські відповідності (Paasonen 1907) помітив тенденцію, що Б. Колліндер, працюючи з цими ж мовними сім'ями, надав найповніше зведення надійних лексичних, морфологічних і словотворчих індоєвропейсько-уральських паралелей (Collinder 1934, 1945),

виклав методологічну основу зіставлення (Collinder 1952–1954) і приступив до дослідження фонетичних відповідностей (Collinder 1965). Проте, напрацювання К. Віклунда і Б. Колліндера ґрунтувалися лише на встановленні відповідностей, тобто без зведення останніх до відповідного архетипу.

Компаративна методологічна техніка – історичне витлумачення відповідностей, зафіксованих у фактичній даності споріднених мов, що дає змогу змодельовати певний архетип (праформу) / етимон.

Практичні завдання

Завдання 1. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом Proto-IE: *mā-t-er- з базового списку М. Сводеша для визначення паралелей у межах індоєвропейської сім'ї на рівні фонології, морфології і семантики. Поясніть власну наукову позицію. Результати занести до Таблиці.

Етимологічна версія з реєстровим словом

Proto-IE: *mā-t-er-

Proto-IE: *mā-t-er-

Meaning: mother

Tokharian: A mācar, B mācer (PT *mācer) 'mother' (Adams 447)

Old Indian: mātār- f. 'mother'; mātr̥ka- 'maternal', m. 'maternal uncle', mātr̥kā f. 'mother, grandmother'

Avestan: mātar- 'Mutter'

Armenian: mair, gen. maur 'Mutter'; mauru, gen. maurui 'Schwiegermutter'

Old Greek: mātēr, gen. mātrós, acc. mātéra f. 'Mutter', a-mātōr 'mutterlos'; mātrā f. 'Gebärmutter, Mutterleib'; mātrōs m. 'männlicher Verwandter der Mutter, Oheim, Grossvater', mātrüiā f. Stiefmutter, Schwiegermutter

Slavic: *māti, gen. *mātere; *māticā, *māťkā

Baltic: *mātē (-er-es) (1), *pā=matr-iā f., *māt-jā f. (1)
 Germanic: *mōdēr; *mōer-i- c.; *mōer-ik-ō f.
 Latin: māter, gen. -tris f. 'Mutter; Amme'; mātrix 'Gebärmutter; Muttertier, Zuchttier; Stammutter'; mātrōna f. 'ehrbare, verheiratete Frau'
 Other Italic: Osk maatreis 'mātrīs'; Umbr matrer 'mātrīs'
 Celtic: *māter- > OIr māthir 'Mutter'; *mātrk^wā > Gaul Ματρεβο 'Matribus'; OCymr pl. modrep-ed 'Matterschwester' NCymr modryb 'Mutterschwester', OBret motrep, NB moedreb 'Mutterschwester'
 Albanian: motre Schwester

*Результати проведення аналізу етимологічної версії
 з реєстровим словом **Proto-IE: *mā-t-er-***

Рівень	Результати
Фонологія	
Морфологія	
Семантика	

*Завдання 2. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом **Proto-Dravidian : *áma-** з базового списку М. Сводеша для визначення паралелей у межах дравідійської сім'ї на рівні фонології, морфології і семантики. Поясніть власну наукову позицію. Результати занести до Таблиці.*

<i>Етимологічна версію з реєстровим словом Proto-Dravidian : *áma-</i>
Proto-Dravidian : *áma- Meaning : mother (hon.) Proto-South Dravidian: *ammā ~ *ammai Tamil : ammā, ammāl Tamil meaning : mother, matron, lady Tamil derivates : (also amma, ammamma) excl. of pity, surprise, joy; ammai mother, name of various goddesses, grandmother; amman_ai mother, lady; amman_ goddess; amman_ē excl. of

surprise; ammācci, ammāttāl, ammāy maternal grandmother; ammān_ maternal uncle, wife's father, husband of father's sister; ammāmmi maternal uncle's wife, husband's mother; ammanti maternal uncle's wife; ammāñci son of a maternal uncle, fool; ammaṅkār, ammaṅkāl daughter of a maternal uncle, wife of a Vaiṣṇava priest; ammaṅi term of respect used in referring to or calling a woman

Malayalam : amma

Malayalam meaning : mother, goddess (esp. Kālī)

Malayalam derivates : interj. (also ammē, ammammā); ammamma mother's mother; ammān, ammāvan, ammāman, ammōn, ammōman maternal uncle; ammāyi, ammāvi maternal aunt, uncle's wife, mother-in-law; ammiṅi affectionate appellation esp. of infants, sometimes of mother and wife

Kannada : amma, ama

Kannada meaning : mother, respectable woman, grandmother, village goddess; interj. denoting pain or weariness, grief, surprise (also amama, ammamma)

Kannada derivates : amba, ambe mother

Kodagu : amme

Kodagu meaning : Amma Coorg (a brahminized subcaste of Coorgs, said to be descended from a Coorg man and a Brahman girl [their amma or mother] whose customs they observe)

Kodagu derivates : fem. ammati

Tulu : amma

Tulu meaning : mother, lady

Tulu derivates : amme father; ammayya interj. of sorrow or pain; tammalè maternal uncle, father-in-law

Proto-Nilgiri : *am-

Irula : amme

Irula meaning : father

Proto-Telugu : *amma

Meaning : mother, matron; hon. title of woman; interj. expr.

surprise

Telugu : amma

Dialectal forms (1) : ama

Additional forms : Also [1] *ammāyi*, [2] *ammi* girl

Proto-Kolami-Gadba : *amma

Meaning : mother; sister

Kolami : amma (pl. ammanev) "mother"

Naikri : amma "mother"

Naiki : amṛo "elder brother's wife"

Salur Gadba : ammi "younger sister"

Additional forms : Also Kolami *avre tāk ammaner* their parents (*tāk* father); *Naiki amma tāk* parents

Proto-Gondi-Kui : *amma-

Meaning : female relative

Proto-Gondi : *ammal

Konda : ama (pl. amek)

Proto-Pengo-Manda : *ama

Proto-Kui-Kuwi : *amma

Brahui : ammā

*Результати проведення аналізу етимологічної версії
з реєстровим словом **Proto-Dravidian : *áma-***

Рівень	Результати
Фонологія	
Морфологія	
Семантика	

Завдання 3 Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом **Proto-Uralic: *emä** з базового списку М. Сводеша для визначення паралелей у межах уральської сім'ї на рівні фонології, морфології і семантики. Поясніть власну наукову позицію. Результати занести до Таблиці.

<i>Етимологічна версія з реєстровим словом Proto-Uralic: *emä</i>	
Proto-Uralic: *emä	
English meaning: mother, female	
German meaning: Mutter, Weib	
Finnish: emä 'Weibchen; Mutter; Gebärmutter' (> Saam. jì.èmie 'Gebärmutter'), emäntä 'Hausmutter, Wirtin', emäsika 'Sau'	
Estonian: ema 'Mutter; Gebärmutter'	
Saam (Lapp): æmest (N) 'von der Geburt an', æme-lii'ke 'die Haut des neugeborenen Kindes', iemē ~ ämē (L) 'von Anfang an, von Natur'	
Hungarian: eme (emét) (dial.) 'Sau; (altung.) Weibchen', em-bēr 'Mensch; (dial.) Mann', em-se (dial.) 'Sau'	
Nenets (Yurak): nébé (O), némé (Nj.) 'Mutter'	
Enets (Yen): ā (Ch.)	
Nganasan (Tawgi): náme	
Selkup: ämä (TaU), awa (Ke.), äwä (Ty.), ēmi (Tur.)	
Janhunen's version: (110) *ä/emä	
Sammalahti's version: *emä	
Addenda: Koib. имада; Mot. ima-m (Px1Sg.); Taig. emme, ima-m (Px1Sg.)	
Yukaghir parallels: emei 'Mutter; mother'	

*Результати проведення аналізу етимологічної версії
з реєстровим словом **Proto-Uralic: *emä***

Рівень	Результати
Фонологія	
Морфологія	
Семантика	

ТЕМА 2 МАКРОКОМПАРАТИВНА ТЕХНІКА ВІДНОВЛЕННЯ ПРАМОВНИХ СТАНІВ

Макрокомпаративної методологічна техніка – комплексна методологічна бази обґрунтування мовних сімей у межах певної макросім'ї (наприклад, якщо для нігеро-конголезької макросім'ї мовою-оснотою є *нігеро-конголезька прмова*, то для ностратичної – *ностратична прмова* та ін.).

Одними із перших, кому вдалося формалізувати уявлення про масове мовне споріднення, апелюючи при цьому до техніки реконструкції, а за уточненням А. Р. Бомхарда, застосовували “ослаблені форми” (англ. *weakened forms*) порівняльно-історичного методу (Bomhard, Kerns 1994, p. 7–11), були А. Б. Долгопольський (1964) й В. М. Ілліч-Світич (1971–1984).

Ученим вдалося розробити систему регулярних фонетичних відповідностей і засвідчити її на матеріалі базової лексики і морфологічних парадигм. В. М. Ілліч-Світич переконаний, що “процедура внутрішнього порівняння, застосування якої без суворого контролю процедури зовнішнього порівняння, призводить до побудови численних однаково ймовірних і однакових довільних протосистем” (Ілліч-Світич 1971, с. 3).

Макрокомпаративна методологічна техніка представлена чотирма методами:

- (1) *метод ідентифікації морфем* (В. М. Ілліч-Світич);
- (2) *метод ступінчастої реконструкції*;
- (3) *метод масового порівняння* (J. Greenberg);
- (4) *метод діахронічної інтерпретації* (О. С. Семеренї).

Метод ідентифікації морфем

Метод ідентифікації морфем (фіксація морфем з суто лексичним, лексико-граматичним, словотворчим і формоутворювальним значеннями) – алгоритм ідентифікації тотожних за походженням морфем порівнюваних систем (наприклад, числівників і займенників, системи іменної флексії, системи дієслівних часів і т. ін.) для реконструкції конструктивів.

Метод ступінчастої реконструкції

Метод ступінчастої реконструкції – метод, за допомогою якого можна досліджувати віддалену / далеку спорідненість, що передбачає вивчення реконструкції всіх проміжних рівнів між прамовою сім'ї та засвідченими мовами-нащадками.

Методологічний алгоритм відтворення прамови прамов за допомогою **методу ступінчастої реконструкції** полягає у тому, що спочатку необхідно “реконструювати прамови найближчого рівня, потім порівняти їх між собою і реконструювати давніші прамови і т. ін., поки, зрештою, не буде реконструйована прмова всієї розглянутої сім'ї.

Метод масового порівняння

Метод “виділення подібностей”, “масового”, або “багатостороннього порівняння” (англ. *mass / multilateral comparison*) (Greenberg 1963) – це дивиться на сучасні мови в великих кількостях і виявляє якісь загальні моделі, подібності в системах займенників, не встановлюючи відповідностей, не роблячи реконструкцій, а просто намагаючись зробити класифікацію.

Не всі дослідники приймають методологічний інструментарій Дж. Грінберга і вважають його метод “емпіричним, суб'єктивістським підходом до однієї з сфер мови – лексики – і не може вважатися методом для такої

парадигматичної за своєю природою науки, як порівняльне мовознавство”.

Дж. Грінберг і сам завжди писав, що його метод є лише припущенням спорідненості, деякою пунктирною лінією, яку ще необхідно верифікувати за допомогою власне порівняльно-історичного методу (див. пр.: Greenberg 2000, 2002), чого він не намагався зробити зовсім.

Необхідно зазначити, що основними процедурами методу масового порівняння є дві.

Перша методологічна операція, яку окреслює Дж. Грінберг, – **виявлення великої кількості подібних морфів** (або **аломорфів**), особливо нерегулярностей в аналогічних умовах у мовах, які розглядаються, а також наявність аналогічних правил сполучуваності. На жаль, з плином часу історичні процеси призводять до поступової трансформації і остаточної ліквідації таких подібностей. Чим довшим є період поділу, тим меншою є ймовірність того, що буде подібність морфологічних форм, і правила сполучуваності будуть знайдені (Greenberg 2000, 2002).

Незважаючи на дискусійний характер методик Дж. Грінберга, А. Р. Бомхард переконаний у тому, що “поєднання методології Дж. Грінберга і більш традиційних методів порівняння є таким, що доповнюють один одного” (Bomhard 1995, р. 5). При цьому окремі автори взагалі розчарувалися в лексикостатистиці і порівняльно-історичному методі, пропонують нові моделі історичного розвитку мов (наприклад, теорія *punctuated equilibrium* Р. М. Діксона (Dixon 1997)).

Друга методологічна операція пов'язана з семантичною стороною. Так, наприклад, у праці В. М. Ілліча-Світича після фонетичної реконструкції ностратичного етимону подано її семантичну реконструкцію, яка, за словами самого дослідника, “символізує в максимально стислій формі ймовірне початкове значення всіх порівнюваних форм” (Иллич-Свитыч 1971, с. 93).

Інакше кажучи, дослідник не подає інформації з приводу методології семантичної реконструкції того чи іншого архетипу, а в окремих етимологічних статтях уживає такі термінопоняття, як “семантична еволюція”, “семантичний розвиток” і т. ін.

При цьому А. Р. Бомхард говорить про **семантичну схожість лексичних форм**, яку він пов’язує з можливістю встановлення “**рецидивних звукових відповідностей**” (англ. *recurrent sound-meaning correspondences*) для досить великої вибірки лексичного матеріалу (Bomhard 1995, p. 5). Лексичні форми з однаковими або подібними значеннями мають найбільше значення. Дослідник уточнює, що “імовірність того, що лексичні подібності вказують на генетичний зв’язок різко зросли, коли до порівняння залучалися й інші додаткові мови і коли ці нові мови також мають дуже велику кількість повторюваних рецидивних звукових відповідностей” (Bomhard 1995, p. 5).

Кожній семантичній зміні відповідає **семантичний перехід** – конструкція універсальної семантичної схеми, тобто.

А. А. Залізник (2001) писав, що кожний семантичний перехід – це результат одного з *типів семантичної деривації*:

1) *полісемія*, тобто наявність семантичного співвідношення між двома значеннями ностратичного архетипу і архетипу на рівні сім’ї, архетипу на рівні сім’ї і архетипу на рівні групи і т. ін.:

– ностратичний *НуҠа “бачити” ↔ алтайський *ука-“помічати”;

– ностратичний *НуҠа “око” ↔ алтайський *ука-“помічати”;

2) **діахронічний перехід**, тобто зміна значення, перехід А в В:

– ностратичний *НуҠа “бачити” ↔ алтайський *ука-“розуміти”.

На сьогодні *діахронічний фактор* знову набуває все більшого значення.

Проте ключовим залишаються межі діахронії у плані поглиблення самої діахронії, тобто, **панхронії**, для якої застосовується введена до наукового обігу О. Семеренї дескрипція “діахронічна інтерпретація” (нім. *diachronische Interpretation*) (Семеренї 1980, с. 13), а в працях окремих дослідників (Т. О. Анохіна, Я. В. Капранов, О. О. Черхава та ін.) названа “методом діахронічної інтерпретації” є наступним кроком після процедури реконструкції, виконаної за допомогою класичного порівняльно-історичного методу.

Метод діахронічної інтерпретації

Методологічна техніка діахронічної інтерпретації послуговується не реальним мовним субстратом, необхідним для виконання реконструкції, а оперує лише архетипами і використовується при бажанні поглибити діахронічну перспективу дослідження за рахунок проникнення в хронологічно віддалені етапи прамовного стану.

Заслуговують на увагу і спостереження Г. А. Климова (1988, с. 10), який називає Н. Борецького як одного з тих, хто розглядає *діахронічну інтерпретацію* як особливий різновид методу внутрішньої реконструкції (Boretzky 1975, S. 56–57) порівняльно-історичного методу. Мова йде про зіставлення архетипів прамов, які реконструюються в межах, наприклад, однієї мовної сім'ї. У зв'язку з цим постулюємо думку про те, що внутрішня і зовнішня реконструкції як процедури порівняльно-історичного методу працюють лише в межах конкретної однієї мовної сім'ї. Такої ж думки і Г. А. Климов: “вже хоча б на одній найглибшій основі діахронічну інтерпретацію неможливо визнати будь-яким різновидом внутрішньої реконструкції” (Климов 1988, с. 11).

До процедури діяхронічної інтерпретації необхідно віднести будь-який досвід реконструкції на рівні так званих передпрамов (англ. *preprotolanguages*), тобто прамовних станів другого і більш віддалених / далеких від сучасності порядків, оскільки вони вже цілком ґрунтуються на зіставленні прамовних архетипів / праформ.

Д. Холт, приходять до висновку про їх (мови) тісну генетичну близькість (“спорідненість настільки близька, що навіть вельми дивно, що її не було надано раніше” (Holt 1977, p. 238). Наведений Д. С. Холтом конкретний мовний матеріал переконує в його безпосередній порівнянності.

Г. А. Климов також звертає увагу на те, що глибоко різними є продукти / результати реконструкції та діяхронічної інтерпретації щодо ступеня своєї достовірності (незалежно від реальної хронологічної глибини реконструкції). Так, якщо провести досить умовну за потребою відмінність між відносною та “абсолютною” достовірністю, то буде неважко переконатися в тому, що архетипи / праформи, побудовані з опорою на ті чи інші мовні дані, повинні відповідати вимогам відносної достовірності, а іноді здатні задовольняти цій “абсолютній” вимозі (подібний підхід простежується у працях У. Лемана (Lehmann 1962, p. 103–104, 255)).

Відносно достовірним необхідно визнати такий архетип / праформу, адекватно встановлений з розглянутої компаративістом сукупності міжмовних відповідностей, а “абсолютно” достовірним – архетип / праформа, який вдається верифікувати за допомогою подальшого виявлення його реального мовного антецедента у вигляді архаїзму в будь-якій зі споріднених мов, зокрема у давньописьмових пам'ятках або на правах запозичення в неспорідненому мовному середовищі. Якщо мова йде про ступінь достовірності кон'єктур діяхронічної інтерпретації, то про неї, як правило, не доводиться говорити, навіть у тих оптимальних випадках,

коли вони надбудовуються над архетипами / праформами, реконструйованих з високою мірою надійності. Тим більше важко судити про ступінь їх достовірності, якщо вони надбудовуються над декількома з конкуруючих архетипів / праформ (Климов 1988, с. 13).

Г. А. Климов додає, що коли на зміну беззастережному оптимізму чи не всіх ранніх компаративістів в оцінці реалізму одержуваних у ході дослідження архетипів / праформ прийшло не менш тверде переконання в тому, що ступінь достовірності останніх в більшості випадків не тільки є невідомим, але і, як правило, не може бути досить суворим способом перевірений, необхідно, очевидно, визнати, що ступінь адекватності кон'єктур, одержуваних у ході діахронічної інтерпретації, взагалі є неконтролюючим. Звідси стають зрозумілими і зустрічаються глибоко скептичні оцінки компаративістами відповідні реконструкції.

Зважаючи на масштабність різних методик, еволюційно впроваджених в обґрунтування масового мовного споріднення спочатку шляхом тривіального зіставлення мовних даних без, а потім із застосуванням сурового методологічного інструментарію окреслює шлях макрокомпаративіста, для якого принциповими можуть виявитися:

(1) *порівняльно-історичний метод* з процедурами внутрішньої в зовнішньої реконструкції ("ослаблені форми", A. R. Bomhard);

(2) *метод ідентифікації морфем* (морфем з суто лексичним, лексико-граматичним, словотворчим і формоутворювальним значеннями);

(3) *метод ступінчастої реконструкції* (P. Rask,);

(4) *метод "виділення подібностей", "масового", або "багатостороннього порівняння"* (J. Greenberg) з процедурами виявлення великої кількості подібних морфів (або аломорфів), особливо нерегулярностей в аналогічних умовах у мовах, які

розглядаються, а також наявність аналогічних правил сполучуваності (J. Greenberg);

(5) *метод діахронічної інтерпретації* (О. Семеренї).

Макрокомпаративна методологічна техніка – процедура реконструкції шляхом поглиблення діахронічної перспективи дослідження (тобто за рахунок проникнення в хронологічно більш віддалені етапи прамовного стану) – пошук так званої пояснювальної моделі (за Б. Шлератом), тобто гіпотези другого ступеня.

Практичні завдання

Завдання 1. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом *Eurasiatic: *dVgV* з базового списку М. Сводеша для визначення ступенів прояву кожного з методів макрокомпаративістики у межах ностратичних сімей на рівні фонології, морфології і семантики. Поясніть власну наукову позицію. Результати занести до Таблиці.

Етимологічна версія версію з реєстровим словом <i>Eurasiatic: *dVgV</i>
<p>Eurasiatic: *dVgV Proto-IE: *dg'hū-   Nostratic etymology: Nostratic etymology   Meaning: fish   Armenian: zu-kn 'Fisch'   Old Greek: ikhthŭ-s, -ŭos m. 'Fisch'   Baltic: *žuw-i- (*žuw-) c., *žiw= c.; žŭ- vb. tr., *žŭ-k= sb., *žŭ-t-i(a)- c. Proto-Altaic: *diągi (~ -io-)   Meaning: fish   Mongolian: *žiya-   Korean: *thi   Japanese: *(d)íwuá Proto-Uralic: *totke   English meaning: a k. of fish</p>

German meaning: Schleie; *Cyprinus tinca*

Finnish: totki (in Totki-järvi) ?

Estonian: tōtkes (gen. tōtke), tōkes (gen. tōkke) 'Schleie; *Cyprinus tinca*'

Mordovian: tutka 'Quappe (E), Schleie (M)'

Mari (Cheremis): tatê (KB), toto (M) 'Schleie; *Cyprinus tinca*'

Mansi (Vogul): taʁt (T), takt kōl (TJ) '*Cyprinus tinca*'

Hungarian: tat hal (dial.) 'eine wertlose Fischart, Schleie; eine Art des Maifisches (der Alse)'; *Cyprinus tinca*, *Tinca vulgaris*'

Selkup: tuṭ (Ta.), tūti (Tur.), tutto (Ke.), tutä (Ty.) 'Karausche; *Cyprinus carassius*'

Sammalahti's version: FU *totki

Proto-Eskimo: *əqaluy, *i-

Meaning: fish

Russian meaning: рыба

Proto-Yupik: *iqaluy

Proto-Inupik: *əqaluy, *i-

Chukchee-Kamchatkan: *tujke 'щука'

*Результати фіксації ступенів прояву методів
макрокомпаративістики
на рівні фонології, морфології і семантики
для реєстрового слова **Eurasiatic: *dVgV***

Методи	Мовні / прамовні рівні		
	Фонологія	Морфологія	Семантика
Метод ідентифікації морфем			
Метод ступінчастої реконструкції			
Метод діахронічної			

інтерпретації			
---------------	--	--	--

Завдання 2. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом *Eurasiatic: *bVr̥q̥wV* з базового списку М. Сводеша для визначення ступенів прояву кожного з методів макрокомпаративістики у межах ностратичних сімей на рівні фонології, морфології і семантики. Поясніть власну наукову позицію. Результати занести до Таблиці.

<p>Етимологічна версія версію з реєстровим словом <i>Eurasiatic: *bVr̥q̥wV</i></p>
<p>Eurasiatic: *bVr̥q̥wV Indo-European: *bhr̥g- Proto-Kartvelian: *berq̥en- English meaning: wild pear Georgian: berq̥ena Svan: barq̥wen-, bärq̥en Svan meaning (Eng.): wild plum Proto-Dravidian : *pizi-k-, -l- Meaning : mango fruit Proto-Gondi-Kui : *piri-k-, *piri-l- Konda : pirīka, p̄rīka Proto-Pengo-Manda : *p̄r̄il-a Proto-Kui-Kuwi : *p̄ri-[l]-</p>

РОЗДІЛ V

ЛІНГВІСТИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА

ТЕМА 1. АЛТАЙСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Алтаїстика, або алтайське мовознавство, – умовний термін для позначення макросім'ї мов, що на основі генетичної приналежності об'єднує тюркські, монгольські й тунгусо-маньчжурські мови, а також ізольовані корейську та японську мови.

Основою для виникнення *алтайської гіпотези*, в різний час і з різних наукових позицій послужила значна кількість загальної лексики у перерахованих мовах, схожість звукового складу, фонетичної та морфологічної будови слова (сингармонізм й аглютинація), структурна та змістовна однотипність або тотожність реляційних категорій, і навіть синтаксичних структур, у своїй багато афіксальні морфеми впізнавалися як матеріально подібні.

На базі подібних зіставлень було виведено низку фонетичних відповідностей: рефlekсація початкового р-, або так званий закон Рамстедта – Пельо, відповідності початкових j-/n-, j-/d-, ротацізм, ламбдаїзм (заміна звуку š звуком l), аблаут кореня -a-/i- та ін.

Проте до 50-х рр. ХХ ст. при фронтальному обстеженні матеріалу з'ясувалося, що відсоток відповідностей у галузі основних лексичних груп, таких, як числівники, назви частин тіла, часів року та частин доби, небесних світил, погодних явищ тощо, настільки низький, що, відповідно до лексико-статистичної теорії, наявність алтайської прамови відсувалося за прийнятні хронологічні межі.

Грамматичні категорії імені в алтайських мовах – відмінки, числа – мають як загальними структурними й формальними ознаками, так і свідомо різними, наприклад, називний відмінок

як відмінок має нульовий показник, проте у старомонгольській мові є випадки оформлення непрямыми відмінками; у монгольських та тунгусо-маньчжурських мовах кінцеве -n основи у багатьох випадках відпало, відновившись у непрямих відмінках.

Формант родового відмінка є одноманітним у тюркських мовах (-in), варіативний у монгольських мовах (-nu, -un, -jin), обмежений у поширенні солонськими та маньчжурськими мовами (-ni, -i) у тунгусо-маньчжурських мовах. Відмінності приголосних (ŋ ~ n) та голосних (i ~ u) цих форм не пояснені, як і для форм місцевого відмінка – тюрк. ta/da, монг. -da/-ta та -du/-tu, що зближуються зазвичай з тунгусо-маньчжурським давально-місцевим відмінком -du/-tu (тунгуські мови) та -da/-ta (маньчжурська мова), оскільки і монгольський показник містить значення давального відмінка.

Архаїчний монгольський давальний відмінок на -a збігається з тюркською на -a (хоча для тюркських мов неясно співвідношення цього -a з дативом у групі кипчацьких мов -γa/-qa), проте не знаходить паралелі в тунгусо-маньчжурських мовах, знахідного відмінка: тюрк. -i (при спірних інтерпретаціях зв'язку з давньотюркським аккузативом -iγ), монг. -i/-ji, тоді як тунгусо-маньчжурська форма зовсім інша: -ba/-wa.

Частина форм локативних відмінків у тунгуських мовах отримана додаванням показників, що залишилися в парадигмі також і як самостійні. Складання відмінкових афіксів характерно і для монгольських мов, але не зазначалося для тюркських. Не знаходить аналогії в тюркських та монгольських мовах наявність у тунгуській відмінковій системі знахідного невизначеного на -ja з семантикою призначення предмета, мети-об'єкта, партитивності.

Часткові збіги відзначаються також у присвійній парадигмі імені та способах вираження присвійності, у

вживаннях граматичного множини та ін. Наприклад, у всіх гілках алтайських мов у вживаннях граматичного множини знаходять архаїчні значення збірної або репрезентативної множини. тобто значення по суті дериваційного характеру, завдяки чому бачиться правомірність постулювання для прамовного стану великої кількості вихідних показників (-t/-d, -s/-z, -r, -l, -k/-q, -m і ін), що підтверджуються етимологічним аналізом невеликого кола слів, що спростували ці формативи у складі основи; ці ж формативи історично склали продуктивні афікси множини, такі як общетюрк. -lar та чуваш. -sem, тунг.-маньчж. -sal, що розвинули абстрактне значення роздільної множини.

У дієслова, як і в імені, структура приватних категорій тюркських, монгольських і тунгусо-маньчжурських мов близька або тотожна у багатьох відношеннях (наприклад, у розвитку категорії часу та ін.), при цьому спостерігаються також збіги в матеріальних засобах їх вираження (наприклад, сьогодення-майбутній час на -r/-ra), проте значні і розбіжності в семантиці та формальному вигляді дієслівних категорій, наприклад, минулий час, що мав спочатку, швидше за все, результативне значення, формувався на основі різних показників процесуальних імен дії, різних у кожній гілці (втім, не виключена генетична спільність тюркського претериту на -di та монгольського перфекту на -ži. У заставках, при загальній структурній близькості, не збігаються показники пасивної, взаємної та спільної застав та виявляються сходження серед каузативних формантів; мовами відсутня зворотна заставка, наявна у тюркських, що, можливо, корелює з наявністю категорії зворотного притягання в імені в тунгусо-маньчжурських та монгольських мовах та відсутністю її у тюркських.

При афіксальному способі вираження лексико-граматичної категорії способів дієслівної дії відновлюються

загальні форманти *-ga, * -la, * -r, * -k, * -ša зі значеннями інтенсивності, частішості, ритмічності; афікси зі значеннями початку, перебігу дії, його завершеності та просторово-часової розподіленості представлені в тунгусо-маньчжурських мовах, але їх майже немає в тюркських та монгольських мовах, які вдаються у цих випадках до дієсловів-модифікаторів, що збігаються за семантикою, але не за матеріальною зовнішністю.

У сфері заперечення дуже ймовірна матеріальна тотожність показників за відмінностями структурно-категоріального їх статусу, які можна пояснити історичними перетвореннями: загальний елемент *e (частка або дієслово) у тунгусо-маньчжурських мовах функціонує в повній парадигмі заперечного дієслова e- в ана, в монгольських мовах – в морфологічно ускладненій частинці дієслівного заперечення ese, у тюркських мовах характер додієслівного заперечення має лише чуваська частина an < * en, в інших тюркських мовах частки aba, aŋ, appa, ar вживаються для заперечення при імені, проте незрозуміло, чи відбулося a- < *e- внаслідок впливу велярних голосних морфологічних нарощень чи це інший кореневий елемент.

Серед первинних (простих) показників дієприкметників, дієприслівників, часів і способів як форм (категорій) питомо єдиних і лише історично розійшовшихся (функціонально спеціалізованих) можна виявити для всіх гілок алтайських мов, принаймні, два ряди подібних показників: з формантом -mi (у тюркських мовах в імені дії на -im та у складі дієприкметника на -miš; у монгольських мовах у складі презентних форм -pat та -mi; у тунгусо-маньчжурських мовах у дієприслівниках -mi/-ma-ri) і з формантом ? pa-ri).

Гіпотезу про спорідненість алтайських мов не можна вважати доведеною через відсутність досить повно реконструйованої системи прамови, здатної пояснити всі структурні та матеріальні відмінності у гілках, але не можна

вважати її й неспроможною, зважаючи на ймовірність багатьох запропонованих зіставлень. Особливо різнобічне і глибоке дослідження прийомами порівняльно-історичного методу потрібно для коректного залучення матеріалів корейської та японської мов, оскільки останні виявляють значну різнохарактерність та нерегулярність постулюваних сходжень як у галузі лексики та граматики, так і в галузі фонетики.

Перед алтаїстикою, як галуззю порівняльно-історичного мовознавства, постають завдання послідовного, глибокого та суворого застосування його традиційних та новітніх методик.

Практичні завдання

Завдання 1. Проаналізуйте етимологічні версії з визначеними реєстровими словами (алтайськими етимонами) і спробуйте встановити фонетичні (звукові) закони. Зафіксуйте ступені прояву законів для різних етимологічних версій.

<i>Етимологічна версія з реєстровим словом Proto-Altaic: *p`ı̣rV</i>
Proto-Altaic: *p`ı̣rV
Proto-Turkic: *orman
Meaning: forest
Old Turkic: orman (OUygh. late)
Turkish: orman
Tatar: urman
Middle Turkic: orman (Pav. C.)
Uzbek: orman
Turkmen: ormon (dial.)
Chuvash: v̄ ^w rman
Kirghiz: ormon
Kazakh: orman
Noghai: orman
Bashkir: urman
Balkar: orman

Karaim: orman

Karakalpak: orman

Salar: ormän

Kumyk: orman

Proto-Tungus-Manchu: *pure

Altaic etymology: Altaic etymology

Meaning: thicket, forest

Evenki: hur, hure

Negidal: xujēn

Ulcha: pure(n)

Orok: pure(n)

Nanai: purē

Oroch: xue(n)

Udigh: xuence- 'to go hunting'

Установлені фонетичні (звукові) закони

Вокалізм

Консонантизм

Етимологічна версія

*з реєстровим словом **Proto-Altaic: *li̯əp`[à]***

Proto-Altaic: *li̯əp`[à]

Proto-Turkic: *japur-gak

Meaning: leaf

Old Turkic: japıryaq (OUygh.)

Karakhanid: japurıaq (MK)

Turkish: japrak

Tatar: jafraq

Middle Turkic: japıryan (Abush.), j[a]praq (MA)

Uzbek: japrəq

Uighur: jopurmaq

Azerbaidzhan: jarpaG

Turkmen: japraq

Oyrat: d'albıraq

Yakut: sebirdex

Dolgan: hebirdek

Tuva: čövüree 'bark'

Tofalar: čö'präa 'bark'

Kirghiz: žalbıraq

Kazakh: žapıraq

Noghai: japıraq

Bashkir: japraq

Balkar: čapraq

Gagauz: japraq

Karaim: japrax

Karakalpak: žapıraq

Salar: jārfiχ

Kumyk: japraq

Proto-Mongolian: *labči

Meaning: leaf

Written Mongolian: nabči(n) (L 555)

Middle Mongolian: nabučin (HY 7), nabčın (MA), nabčīn (Lig.VMI)

Khalkha: navč

Buriat: nabša

Kalmuck: napčə

Ordos: nabči

Dongxian: lačən

Baoan: labčon

Dagur: larči (Тод. Даг. 152), lariči (MD 185) 1

Shary-Yoghur: labžəg

Monguor: la(b)śzi (SM 218), (MGCD labži)

Proto-Korean: *niph

Meaning: leaf

Modern Korean: ip [iph]

Middle Korean: níp (niph-)

Proto-Japanese: *nàpài

Meaning: sprout

Old Japanese: nape
 Middle Japanese: nàfè
 Tokyo: náe
 Kyoto: nàé
 Kagoshima: naé

Установлені фонетичні (звукові) закони

Вокалізм

Консонантизм

Етимологічна версія

*з реєстровим словом **Proto-Altai: *k`iujk`è***

Proto-Altai: *k`iujk`è

Proto-Turkic: *kök

Meaning: root

Karakhanid: kök (МК, КВ)

Turkish: kök

Middle Turkic: kök (АН, Бор. Бад., Пав. С.)

Azerbaijani: kök

Turkmen: kök

Chuvash: кӳк (Anatri)

Tuva: kök

Kazakh: kök

Gagauz: kök

Karaim: kök

Karakalpak: kök

Proto-Tungus-Manchu: *xüj(k)e

Meaning: horn

Evenki: ije

Even: ij

Negidal: ije

Spoken Manchu: vīxə (32, 2279)

Literary Manchu: weixe / uixe

Jurchen: huje-xe (602)

Ulcha: xuje

Orok: xuje

Nanai: xuje

Oroch: ije

Udighe: jē

Solon: ĭje

Proto-Korean: *kòkîrí, kòkòrí

Meaning: stalk

Modern Korean: k:okčĭ

Middle Korean: kòkîrí, kòkòrí

Proto-Japanese: *kùkù-i

Meaning: stem, stalk

Old Japanese: kuki

Middle Japanese: kuki

Tokyo: kukí

Kyoto: kúkì

Kagoshima: kukí

Установлені фонетичні (звукові) закони

Вокалізм

Консонантизм

ТЕМА 2. ІНДОЄВРОПЕЙСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Індоєвропеїстика, або індоєвропейське мовознавство, – розділ порівняльно-історичного мовознавства, що вивчає індоєвропейські мови – з позиції їх походження з єдиного джерела.

У науковій літературі поняття “індоєвропеїстика” вживається у двох випадках – коли йдеться про сукупність приватних та спеціалізованих дисциплін, що вивчають конкретну групу індоєвропейських мов або окрему мову (наприклад, індоіраністика, германістика, кельтологія, славістика, мова йде про індоєвропейські мови як ціле, закономірно пов'язане у своїх частинах і що передбачає мову-джерело (“спільноіндоєвропейська”, “індоєвропейська прामова”, “протоіндоєвропейська”).

Поняття “індоєвропеїстика” найбільше виправдовує себе, коли воно безпосередньо пов'язане з порівняльно-історичною граматиною індоєвропейських мов, з індоєвропейською мовою-джерелом та тими його діалектами, які дають найбільш очевидні та інформативні відомості для реконструкції мови-джерела. Тому сучасна індоєвропеїстика має в основі дослідження системи регулярних відповідностей між формальними елементами різних рівнів, що співвідносяться з тими самими (або, точніше, діахронічно тотожними) одиницями плану змісту, а також інтерпретацію цих відповідностей.

Оскільки пояснення системи відповідностей, що виявляють багато спільних рис, як правило, бачать в особливостях минулого стану індоєвропейських мов і сама мова-джерело, що пояснює як єдину, так і різняться в мовах-наступниках, міститься також у минулому, що підлягає реконструкції, індоєвропеїстика орієнтується насамперед на найбільш архаїчні мови та мовні факти, тобто на те, що

засвідчено на ранніх етапах розвитку і, отже, є особливо показовим у світлі завдань, що стоять перед індоєвропеїстикою. Протягом тривалого часу в центрі індоєвропеїстики стояли такі проблеми, що залишаються актуальними і для її сучасного стану:

- склад сім'ї індоєвропейських мов;
- відносини між мовами цієї сім'ї (приватні “проміжні” прамови, мовні єдності, проблема діалектного членування індоєвропейської прамови та відповідно території);
- джерело єдності індоєвропейських мов (теорія індоєвропейської прамови, теорія конвергентного розвитку спочатку різних мов тощо);
- система відповідностей індоєвропейських мов як формальна структура зв'язків між мовами індоєвропейської сім'ї (тобто порівняльно-історична граматики індоєвропейських мов у справжньому значенні слова);
- індоєвропейські давнини – проблема тимчасової та просторової локалізації індоєвропейської мови-джерела (археологічні, мовні та інші дані), реконструкція умов життя стародавніх індоєвропейців – екологія, природні умови, економіка, побут, соціальний устрій, сім'я та система шлюбних відносин, право, право міфологія, релігія, ритуал, умогляд, тобто індоєвропейська “предфілософія” тощо) і способи їх фіксації за допомогою знакових систем (жанри словесної творчості, проблема “поетичної мови” тощо);
- входження індоєвропейської мови-джерела у більш широку та давню мовну спільність, відношення індоєвропейської мови-джерела до суміжних мовних утворень (проблема запозичень індоєвропейських у неіндоєвропейських мовах та неіндоєвропейських в індоєвропейських мовах).

Практичні завдання

Завдання 1. Проаналізуйте етимологічні версії з визначеними реєстровими словами (індоевропейськими етимонами) і спробуйте встановити фонетичні (звукові закони). Зафіксуйте ступені прояву законів для різних етимологічних версій.

<i>Етимологічна версія</i> з реєстровим словом Proto-IE: *widh-u-	
<p>Proto-IE: *widh-u- Proto-Germanic: *widu-z, *widu Meaning: wood, tree Old Norse: viðr, gen. viðar m. 'Wald, Baum' Norwegian: vid Swedish: ved Danish: ved Old English: wudu (-o, widu, wiodu), gen. wudu/wudes, pl. wuda/wudu/wyda) m. 'wood (substance of growing trees; hewn wood, material obtained from trees); wood, forest' English: wood, weed Old High German: witu, wito 'Holz' Middle High German: wite, wit st. m., n. 'holz, brennholz' Celtic: Gaul Uidu-casses; OIr fid, gen. feda 'Baum, Holz, Wald'; Cymr gwydd, sg. gwydd-en 'Baum, Holz, Wald', syb-wydd 'Föhre', OCorn guid-en 'Baum, Holz, Wald', Corn sib-uit 'Föhre', Bret gwez, sg. 'Baum, Holz, Wald'</p>	
<i>Установлені фонетичні (звукові) закони</i>	
<i>Вокалізм</i>	
<i>Консонантизм</i>	
<i>Етимологічна версія</i> з реєстровим словом Proto-IE: *bhol-; *bhlē-dh-; *bhlō(w)-	
<p>Proto-IE: *bhol-; *bhlē-dh-; *bhlō(w)- Tokharian: A pält, B pilta (PT *pältā) 'leaf, petal' (Adams 388) Old Greek: phüllo-n n. 'Blatt'; blastánō, aor. blastēn 'keimen, sprossen', blastó-s m. 'Keim, Spross, Stengel', blástā f. 'id.;</p>	

Ursprung, Geburt'

Proto-Germanic: *blōma-n, *blōmōn, -ēn, *blōsm=, *blōwan-vb., *blōdi- etc.; *blēd=; *blada-n

Meaning: flower, leaf

Gothic: *blōma m. (n) `flower'

Old Norse: blōmi m. `Blume', blōm n. `Blume'; blōma wk. `blühen'; blað n. `Blatt, Klinge'

Norwegian: blom; blome; blad

Swedish: blomma sbs.; blad

Danish: blomme sbs.; blad

Old English: blōstma, blōsma, blōstm `Blume'; blōwan `blühen'; blēd f. `Spross, Zweig, Blume, Frucht'; blād m., f. `Schössling, Blume, Frucht, Ernte, Reichtum'; blād `Blatt'

English: blossom; blade; blow

Old Frisian: blōia vb.; bled-

Old Saxon: blōmo m.; blōjan; blad

Middle Dutch: bloeme, blomme f.; bloesem; bloeyen, blōyen; blat, pl. blader, bladere, blade

Dutch: bloem f.; bloesem m; bloeien; blad n.

Old Franconian: blōion

Middle Low German: blōen, blōyen vb.; blōme f.; bloesem, blossem; blat

Old High German: bluomo m. (8.Jh.), blouoma f. (9.Jh.) `Blume'; { bluojan }, bluoen(8.Jh.) {, bluowen } `blühen'; bluot f. (9.Jh.), bluot m. (11.Jh.) `das Blühen, Blüte'; bluomōn vb.; blāt `Blüte'; blūde (Hs. 12.Jh., Williram); blat (8.Jh.)

Middle High German: bluot st. m., f., blüete st. f. `blüte'; bluome wk. m., f. `blume, blüte'; bluost st. f. `blüte'; bluomen wk. `blumen treiben, blühe'; blüejēn, blüegen, blüewen, blüen wk. intr. `blühen', tr. `als blüte tragen, blühen machen'; blat st. n. `blatt, laub'

German: { Blust }, Blume f., Blüte f., blühen; Blatt n.

Latin: folium, -ī n. `Blatt (der Pflanze)'; flōs, -ōris m. `Blume,

<p>Blüte, Blütezeit; das Beste bzw. Oberste einer Sache; Jungfräulichkeit, Jugendkraft'; Flōra f. Other Italic: Osk Fluusaí 'Florae', Fiuusasiaís (i für l ?) 'Florabilis', Sabin Flusare 'Florali' Celtic: *beliō-m: Gael bile 'Blättchen, Blüte'; *blāt- > MIr blāth 'Blüte, Blume'; Cymr blawd 'Blüte', OCorn blodon 'Blüte', MBret bleuzven 'Blüte', Bret bleuñ(v)enn 'Blüte'</p>	
<p><i>Установлені фонетичні (звукові) закони</i></p>	
<i>Вокалізм</i>	
<i>Консонантизм</i>	
<p><i>Етимологічна версія</i> з реєстровим словом Proto-IE: *werəd-, *wrād-</p>	
<p>Proto-IE: *werəd-, *wrād- Meaning: sprout, root Old Greek: rhādīk-s, -īkos m. 'Ast, Zweig'; rhadamno-s (~ -ā-) m. 'Ast, Zweig, Trieb' Proto-Germanic: *wirti-z; *wurtō, -i-z; *wrōtō Meaning: root Gothic: wōrt-s (i) 'root' Old Norse: urt f. 'Wurz, Kraut', rōt f. 'Wurzel'; virtr n. 'Bierwürze' Norwegian: urt; vürter; rot Swedish: ört; vört 'Bierwürze'; rot Old Danish: vara Danish: urt 'Bierwürze'; rod Old English: wyrt, -e f. 'plant, herb; garden herb, herb for food; root', ort-geard 'orchard, garden' English: wort Old Saxon: wurtia, wirtia 'Würze'; wurt 'Kraut, Pflanze, Gewürz' Middle Dutch: wort, worte, werte, wert f., n. 'ongegist bier' Dutch: wort n. Middle Low German: wert; wurt, wort 'Kraut, Pflanze, Gewürz' Old High German: wirz (11.Jh.) 'Bierwürze; süsse, aromatische Flüssigkeit, Saft'; wurz 'Wurzel, Kraut, Gras, Grünstengel, Kohl,</p>	

Pflanze' (8.Jh.), wurza `Wurzel' (8.Jh.) Middle High German: wurz st. f., wurze st./wk. f. `Kraut, Pflanze; Wurzel'; wirz, wirzst. n. (md. wërz) 'würze, bes. bier-, metwürze; äusser, aromatischer stoff' German: Wurz f.; Wurzel, Würze; (älteres) Wirz `Bierwürze'	
<i>Установлені фонетичні (звукові) закони</i>	
<i>Вокалізм</i>	
<i>Консонантизм</i>	

ТЕМА 2. УРАЛЬСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Уралістика, або уральське мовознавство, – велике генетичне об'єднання мов, що включає 2 сім'ї – *фіно-угорську* і *самодійську*.

У лінгвістичній літературі назва уральські мови виникло відносно пізно. Було виявлено подібність корнеслова, системи граматичних форматів, закономірних звукових відповідностей. Було зроблено висновок про походження фіно-угорських та самодійських мов з однієї мови-предка, або уральської мови-основи. Поява нової назви уральські мови, однак, практично не виключає можливості вивчати та описувати фіно-угорські мови окремо, а сама назва «фіно-угрознавство» як галузь лінгвістики, що займається вивченням фіно-угорських мов, продовжує існувати поряд з ширшим за обсягом терміном «уралістика» .

Топоніміка та гідроніміка свідчать про те, що територія поширення фіно-угорських та самодійських народів була ще більшою.

Питання прабатьківщині уральських народів залишається дискусійним. Відповідно до новітніх досліджень, прабатьківщина уральців з 5-го по 3-е тис. до н. е. знаходилася на північній частині Західного Сибіру, у районі між нижньою Об'ю та Уральськими горами. У цей період ця територія відрізнялася сприятливими кліматичними умовами. Після розпаду уральської мовної єдності фіно-угорська гілка перемістилася на захід, і близько 3-го тис. до зв. е. районом її поширення стали басейн Печори, Ками та територія на захід від Уралу.

На думку П. Хайду, прабатьківщина фіно-угрів займала південну та західну (на захід від Уральських гір) частини території уральської прабатьківщини. У існуючих класифікаціях давніх фіно-угорських мовних спільностей багато спірного; наприклад, помилковим є припущення про

існування фіно-пермської мовної спільності, ще недостатньо доведена гіпотеза про існування в давнину фіно-волзької мовної спільності.

У генеалогічній класифікації сучасних фіно-угорських мов відзначаються такі гілки:

1) *прибалтійсько-фінська* – фінська, іжорська, карельська та вепська мови, що становлять північну групу; естонська, водська, лівська мови, що утворюють південну групу;

2) *волзька* – марійська мова з луговою, східною, північно-західною і гірською говіркою, і мордовські мови (ерзянська й мокшанська);

3) *пермська* – удмуртська, комі-зирянський і комі-перм'яцький мови;

4) *угорська* – хантійська та мансійська, а також угорська мови;

5) *саамська* – саамська мова, що поділяється на два (2) діалекти (західне і східне).

Деякі вчені висувають гіпотезу про належність до фіно-угорських мов нині вже зниклих мов – мерянської, муромської та мещерської.

Самодійські мови традиційно поділяються на дві (2) гілки, або групи: північну – ненецьку, нганасанську, енецьку мови; південну – селькупську, камасинську мови. Деякі дослідники вважають, що мови південної групи є самостійними гілками уральських мов.

Камасинська мова входила до підгрупи нині вже зниклих саяно-самодійських мов (койбальська, моторська, сойотська, тайгійська). Про існування цих мов та народів відомо із записів XVIII ст. та частково початку XIX ст. Саяно-самодійські мови зникли внаслідок переходу їх носіїв тюркськими мовами.

У типологічному відношенні уральські мови є настільки неоднорідними, що неможливо говорити про якийсь єдиний

уральському мовному типі. Мабуть, уральська прамова була в цьому відношенні більш однорідною.

Практичні завдання

Завдання 1. Проаналізуйте етимологічні версії з визначеними реєстровими словами (уральськими етимонами) і спробуйте встановити фонетичні (звукові) закони. Зафіксуйте ступені прояву законів для різних етимологічних версій.

<i>Етимологічна версія</i> з реєстровим словом Proto-Uralic: *wamta	
Proto-Uralic: *wamta English meaning: forest German meaning: Wald Saam (Lapp): vuow'de -wd- (N) 'forest, wood (of big trees)', vuou'tē (L) 'Wald', vuūdtE (Ko. Not.) 'Wald, Waldgegend' (> Finn. dial. outa 'waldig') Khanty (Ostyak): wont (V) 'Wald', unt (DN), wont (Kaz.) 'Wald, Urwald' (> Mansi folkl. LM N ūnt 'Wald, Wildnis') Hungarian: vad 'wild; Wild, Wildbret', vadász 'Jäger'	
<i>Установлені фонетичні (звукові) закони</i>	
Вокалізм	
Консонантизм	
<i>Етимологічна версія</i> з реєстровим словом Proto-Uralic: *lešte	
Proto-Uralic: *lešte English meaning: leaf German meaning: Blatt Finnish: lehti (gen. lehden) 'Blatt' Estonian: leht (gen. lehe) Saam (Lapp): laš'tá -st- 'Blatt, Laub', last (T), løst (Kld. Not. A) Mari (Cheremis): læštäš, ələštäš (KB), ləštaš (U B), lištaš (M)	
<i>Установлені фонетичні (звукові) закони</i>	
Вокалізм	

<i>Консонантизм</i>	
<i>Етимологічна версія</i> <i>з реєстровим словом Proto: *wačV ~ *wančV</i>	
<p>Proto: *wačV ~ *wančV</p> <p>English meaning: root</p> <p>German meaning: Wurzel</p> <p>Mari (Cheremis): waž (KB), wož (U B) 'Wurzel; Herstammung'</p> <p>Udmurt (Votyak): vižĭ (S), vêžê (K), vižĭ (G) 'Wurzel, Unterteil, Stamm'</p> <p>Komi (Zyrian): vuž (S P PO) 'Wurzel' (> Khanty ux wač (Kam.) 'Grenze zwischen Kopf und Hals', woš (Kaz.) 'Stammende', waš (O) 'Wurzelstock', Mansi vos 'Verwandtschaft, Nachkommenschaft')</p> <p>Nenets (Yurak): wānū (O) 'Wurzel'</p> <p>Enets (Yen): baddu</p> <p>Nganasan (Tawgi): bāntu, bantu</p> <p>Selkup: kondšə (Ta. B), konddsə, konddsa (Ke.), konč (Ty.)</p> <p>Kamass: mona</p> <p>Janhunen's version: (21) *wanca</p> <p>Sammalahti's version: *wanca</p> <p>Addenda: Koib. мума; Taig. mondo</p> <p>Yukaghir parallels: озуу 'Wurzel'</p>	
<i>Установлені фонетичні (звукові) закони</i>	
<i>Вокалізм</i>	
<i>Консонантизм</i>	

РОЗДІЛ V

ЛІНГВІСТИЧНА МАКРОКОМПАРАТИВІСТИКА

ТЕМА 1. ГІПОТЕЗИ ВЕЛИКИХ ОБ'ЄДНАНЬ МОВ

У лінгвістичній макрокомпаративістиці простежується чотири (4) гіпотези щодо великих об'єднань мов:

1) *афразійській*,

2) *австричній (аустричній)*,

3) *ностратичній*,

4) *сино-кавказькій (дене-кавказькій)*, а також їх удосконалення при безпосередньому контактуванні представників роду *Ното*, що відіграло ключову роль в антропогенезі.

На сьогодні названі гіпотези уважають або називають макросім'ями, адже кожна з них об'єднує мови, мовні групи, сім'ї та угруповання різних порядків, а окремі вчені виокремлюють й інші макросім'ї у межах цих макросімей, що інколи призводить до термінологічної дублетності або невизначеності (наприклад, тоді, коли макросім'ю варто кваліфікувати вже гіпер- / над- / суперсім'єю і т. ін.

Афразійська гіпотеза

Ключові положення *афразійської гіпотези* передбачають вивчення *афразійської (семіто-хамітської) мовної сім'ї* (за версією Дж. Грінберга, С. А. Старостіна та ін., *макросім'ї*), статус якої, так само як і фіксація локалізації її прамови, залишається відкритим.

На сьогодні говорять про дві версії локалізації афразійської прабатьківщини, які пропонують учені:

перша версія належить І. В. Д'яконову, який локалізує її в області Південно-Східної Сахари і в прилеглих районах Східної

Африки і припускає, що в XI–X тис. до н. е. (період мезоліту) ці території були ще сприятливі для життя людини (Diakonoff 1988);

друга – А. Ю. Мілітарьову, який локалізує її в Передній Азії і на Аравійському півострові (Милитарев 1984), можна лише припустити поширення прамови (ймовірно, афразійської) або ж її розпад зі Східної Африки до Передньої Азії.

Якщо припустити, що *Homo erectus (ergaster)*, ймовірно, міг переносити і свою мову(-и), то можна говорити про формування окремих *нігеро-кордофанської* (*нігеро-конголезької, конго-кордофанської*), *ніло-сахарської, койсанської макросімей* у межах *афразійської гіпотези*.

Австрична (аустрична) гіпотеза

Що стосується *австричної (аустричної) гіпотези*, становлення і формування якої відбувалося як на території Африканського континенту, яка, у свою чергу, згодом поширилася на Тайвані, у Південно-Східній Азії (Бруней, Індонезія, Малайзія, Східний Тимор, Філіппіни), Океанії і на Мадагаскарі.

Переконаємося у тому, що основні засади для формування трьох гіпотез – ностратичної, афразійської і австричної (аустричної) були закладені на території Африканського континенту, які згодом почали поступово розповсюджуватися по різних континентах.

Ностратична гіпотеза

Ностратична гіпотеза пройшла чотири (4) стадії розвитку.

I. На допропедевтичній стадії варто відзначити результати

– бінарного / попарного порівняння мовних сімей:

алтайсько-уральські (Г. Винклера (1884, 1909, 1915), О. Доннер (1874–1888), М. А. Кастрен (1861), Ж. Шимони (1907), В. Шотт (1847, 1859–1871)),

індоєвропейсько-картвельські порівняння (Ф. Бопп (1847)),
порівняння індоєвропейських мов з малайсько-полінезійською підгрупою мов (Ф. Бопп (1847)),

індоєвропейсько-семітські (Г. Асколі (1864), Ф. Деліч (1873), Г. Моллер (1906),

індоєвропейсько-уральські (зазвичай лише *індоєвропейсько-фіно-угорські*) (І. Куно (1871), Н. Андерсон (1879), В. Томсеном (1963), Ф. П. Кеппен (1890)),

картвельсько-семітські й картвельсько-уральські (А. Глейе (1900), Б. Мункачі (1901)) та ін.) *порівняння*;

– **порівняння трьох мовних сімей:**

алтайської, індоєвропейської й семіто-хамітської (Г. Евальда (1862)),

алтайської, дравідійської й уральської (Р. Колдуепл (1875)),

– **порівняння чотирьох мовних сімей:**

алтайської, індоєвропейської, семіто-хамітської й уральської (І. Ліндстрем (1852)).

II. На пропедевтичній стадії (з початку і до середини ХХ ст. (до 1950 рр.)) необхідно згадати праці А. Тромбетті, які стали закономірним продовженням напрацювань, отриманих на попередньому етапі, адже до порівняння залучався матеріал уже **шести мовних сімей**: *алтайської, афразійської, дравідійської, індоєвропейської, картвельської, уральської*, на основі якого досліднику вдалося простежити спільні елементи серед займенників (1908), числівників (1916), лексичних подібностей (1915–1919), а також представити зведення морфологічних, словотворчих і синтаксичних зіставлень (1923).

Уже на цьому етапі, завдяки науково-історичній праці про тюркську фонологію “*Türkische Lautgesetze*” (1903 р.) учня Г.

Моллера – Х. Педерсена, до наукового обігу вводиться термінологічна дескрипція “ностратичний” (від лат. *noster* – наш), тобто, по суті, відбувається формування **ностратичної гіпотези** (а не теорії) **походження мов** – гіпотеза / теорія про ностратичну макросім’ю, що об’єднує мовні об’єднання мов Європи, Азії й Африки, які походять від ностратичної прамови.

На відміну від А. Тромбетті (1908), який припускав спорідненість шести мовних сімей, які мають статус ностратичних (за В. М. Іллічем-Світичем), Х. Педерсен (1931, р. 337–338) намагався довести віддалену / далеку спорідненість лише трьох мовних сімей: *афразійської, індоєвропейської й урало-алтайської* (Гарипов 2008), вважаючи їх ностратичними.

III. 1920–1950 рр. – період, коли формується алтайське мовознавство і детально розробляються порівняльні граматики ностратичних мов, які підготували наступний **класифікаційний етап** (II пол. XX ст. (1960 р.)) і для якого характерною є *установка на встановлення можливих реконструкцій ностратичної прамови – реконструкції ностратичних етимонів* (.).

З середини 60-х рр. XX ст. інтелектуальний клімат поступово почав змінюватися і лінгвісти знову зацікавилися розслідуванням віддаленого / далекого лінгвістичного взаємозв’язку (Bomhard 1995, р. 1). Інтерес відродився в 1964 р., коли було сформульовано **сибіро-європейську гіпотезу** про генетичну спорідненість *алтайських, афроазійських, індоєвропейських, картвельських, уральських і чукотсько-камчатських мов*. Якщо В. М. Ілліч-Світич називав 6 мовних сімей, які є ностратичними, то А. Б. Долгопольський говорив також про включення *чукотсько-камчатських й ескімосько-алеутських мов* до їх складу (Bomhard 1995, р. 2).

Як припускає А. Р. Бомхард, напрацювання А. Б. Долгопольського і В. М. Ілліч-Світича, хоча і не без

недоліків, продемонстрували, що окремі мови, мовні групи і підгрупи північної і центральної частин Євразії, зокрема на Індійському субконтиненті і стародавньому Близькому Сході, можуть бути генетично пов'язаними між собою (Bomhard 1995, р. 3), що дало їм змогу, відповідно до пропозиції, зробленої Х. Педерсеном у 1903 р., обґрунтувати припущення про мовні сім'ї, які варто включити до єдиного об'єднання мов, застосовуючи при цьому термінологічну дескрипцію "ностратична макросім'я" (Дыбо, Терентьев 1984, с. 338).

Відтак, **ностратична макросім'я** – об'єднання мов, мовних груп / підгруп, сімей Європи, Азії й Африки, які походять від / сягають ностратичної прамови (визначення наше – Я. К.).

IV. На дослідницько-таксономічній стадії (кінець ХХ ст. (з 1990 р.)) окремі дослідники (В. Блазек, А. Р. Бомхард, Дж. Грінберг, та ін.) переглядають наявну на попередньому етапі класифікацію мовних сімей, пропонуючи включити й інші мови, мовні групи, сім'ї та ін., вважаючи їх ностратичними.

А. Р. Бомхард, опублікувавши разом з Дж. К. Керном у 1994 р. ностратичний словник "The Nostratic Macrofamily: A study in Distant Linguistic Relationship" (Bomhard, Kerns 1994), до ностратичної макросім'ї почав відносити: *алтайську, афразійську, дравідійську, індоевропейську, картвельську, уральську, фіно-угорську сім'ї*, а також *еламо-дравідійську єдність, етрусську та шумерську мови*, на основі яких вдалося представити реконструкції 601 одиницю ностратичної прамови (Bomhard, Kerns 1994). І. М. Рассоха помітив цікаву тенденцію у тому, що реконструкції А. Р. Бомхарда лише частково, але збігаються з тими, які свого часу надавав В. М. Ілліч-Світич (з 378 кореневих морфем В. М. Ілліча-Світича у А. Р. Бомхарда взято всього 117). При цьому І. М. Рассоха уточнює, що "така розбіжність, безумовно, демонструє про слабку доказовість реконструкцій,

проте найголовніше полягає в тому, що сама єдність цих мов, підтверджена незалежними дослідженнями, виглядає дуже переконливо” (Рассоха 2007).

У статті “Indo-European and the Nostratic Hypothesis: History of Research, Current Trends, and Future Prospects” (Bomhard 1995) А. Р. Бомхард надає матеріал для додаткових 29 ностратичних коренів. При цьому дослідник продовжує збирати дані і планує опублікувати ще й інші праці з метою висвітлення ще більше спільних (дублетних) ностратичних коренів.

Звертаємо увагу на те, цей етап відновив жваву дискусію щодо включення до складу ностратичної макросім’ї не лише шести мовних сімей, а навіть й інших мов, мовних груп, сімей та ін., а також перегляду ностратичного статусу вже наявних мовних угруповань.

Сино-кавказька (дене-кавказька) гіпотеза

Окремо варто зупинитися на четвертій гіпотезі – *сино-кавказькій (дене-кавказькій)* – гіпотеза, яка об’єднує кілька мовних сімей та ізольованих мов Євразії та Північної Америки – ключові положення якої полягають у вивченні *сино-кавказької (дене-кавказької) макросім’ї*.

Перші дослідження в цьому напрямку були здійснені ще А. Тромбетті на початку ХХ ст.) (див. також праці Дж. Д. Бенгтсона (1998), М. Рулена (1987) та В. Шеворошкіна (1997) та ін.). Незважаючи на те, що це об’єднання відкидається багатьма лінгвістами (Ларри Траск 2000, р. 85; Campbell 1997, р. 286–288; Goddard 1996, р. 318; Dalby 1998, р. 434), проте користується широкою популярністю серед прихильників глибинної компаративістики. Дослідники припускають, що прабатьківщиною носіїв сино-кавказької макросім’ї мов був іранський Загрос, на північ від Родючого Півмісяця.

Практичні завдання

Завдання 1. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом *Proto-Afro-Asiatic*: *k(w)as- і спробуйте встановити фонетичні (звукові), морфологічні, семантичні трансформації і збіги. Зафіксуйте ступені прояву законів для різних етимологічних версій.

Етимологічна версія з реєстровим словом <i>Proto-Afro-Asiatic</i> : *k(w)as-
<p>Proto-Afro-Asiatic: *k(w)as-   Meaning: bone Proto-Semitic: *k(w)ays-, *k(w)ass- {} *k(w)ayc- or *k(w)acy-   Afroasiatic etymology: Afroasiatic etymology   Meaning: joint, point of connection between bones   Arabic: kaṣās-, kuṣās-, kiṣās- 'endroit du derrière de la tête où les cheveux finissent; endroit de la poitrine où les côtes se rencontrent' [BK 2 746], kaṣīs- 'poitrine, os de la poitrine' [ibid.], kaṣṣ-, kuṣaṣ- do. ibid. [745]   Geʿez (Ethiopian): kʷəys, kʷəṣ 'leg, shin, shinbone, thigh' [LGz 457]   Amharic: (?) kəṭay 'joint of foot' [LGur 511].   Gurage: GYE kəṭəyə 'joint of foot' [LGur 511].   Soqotri: mīkṣeh 'articulation, falangue' [LS 381].</p> <p>Proto-Berber: *i-kass   Meaning: 'bone'   Ghadames: yəss   Senhadja: iyas   Siwa: iḃəs   Ghat: iyəs   Ayr: eyāṣ   Ahaggar (Tahaggart): eyəs   Zenaga: iʔssi   Semlal: iḥss   Ntifa: iyəs</p>

Seghrushen: iỵṣ

Baamrani: iỵs, iḥs

Izdeg: iỵs

Rif: iḥs, ʁsu, iỵəss

Mzab: iỵəs

Wargla: iḥs

Snus: iḥəs

Qabyle (Ayt Mangellat): iỵass

Notes: Tua egēs

Old Egyptian: ḳs

Meaning: 'bone' (pyr)

Demotic: ḳs

Coptic: *kas

Coptic meaning: 'bone'

Bohairic: kas

Sahidic: kas

Proto-WChadic: *ḳas- ~ *kyas-

Afroasiatic etymology: Afroasiatic etymology

Meaning: 'bone'

Hausa: ḳàšī

Mupun: ʾ

Geruma: ókašī [CLR: 36]

Warji: ḳašū-nà [SkNb]

Kariya: ḳašù [SkNb]

Miya: ḳúsí [SkNb]

Pa'a: ḳəsi-kì [SkNb]

Cagu: ḳékésən [SkNb]

Mburku: ḳákásə [SkNb]

Jimbin: ḳəḳási [SkNb]

Fyer: kyēēs [JgR]

Bokos: kyàs [JgR]

Sha: gyiŝ-áw [JgR]

Kulere: gyäŝ-áw [JgR]

Daffo-Butura: kyâs [JgR]	
<i>Трансформації і збіги</i>	
Фонологія	Вокалізм: Консмонантизм:
Морфологія	
Семантика	

Завдання 2. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом *Eurasiatic*: *kač`V і спробуйте встановити фонетичні (звукові), морфологічні, семантичні трансформації і збіги. Зафіксуйте ступені прояву законів для різних етимологічних версій.

<p><i>Етимологічна версія</i> з реєстровим словом <i>Eurasiatic</i>: *kač`V</p>
<p>Eurasiatic: *kač`V  Meaning: bone  <b>Proto-IE:</b> *kost-  Meaning: bone, rib  Slavic: *kostь  Latin: costa f. 'Rippe', pl. 'Seite, Seitenwände'  <b>Proto-Altaiic:</b> *k`āsa Meaning: place between limbs Turkic: *Kāşik Mongolian: *kasa Tungus-Manchu: *xasa-kī Korean: *kāsam Proto-Uralic: *kask3 > Nostratic: > Nostratic English meaning: rump, middle of the body German meaning: Kreuz (des Körpers), Mitte des Körpers Mordovian: kaške (E) (ERS), kaska 'крестец, крестцовая кость' (M) (Jevs., mitg. Toiv.: Vir. 1953: 351) Udmurt (Votyak): kus (kusk-) (S), kus (kusk-) (K) 'Hüfte, Mitte des Leibes', (Wichm.) G kus 'Kreuz (am Körper), Taille'</p>

Komi (Zyrian): kos 'Lenden, Mitte des Körpers' (S P), (Uot., mitg. E. Itk.: FUF 31 :274) SO koṣ 'Kreuz (am menschlichen Körper)', PO kusk 'Kreuz'

K. Redei's notes: Das irrtümlich zu den perm. Wörtern gestellte palatale finn. keski 'Mitte' und seine Entsprechungen (MUSz. 48; Wichmann, WotjChr. 76, FUF 11:220; Setälä: FUF 12:74, JSFOu. 30/5: 54; Uotila: MSFOu. 65: 317, SyrjChr. 103; Steinitz, FgrVok. 128; E. Itkonen, LpChr. 109; Lytkin, VFUJa.1962:49, CIFU 62, VokPerm. 25, 50, 70) s. unter *keske 'Mitte, Zwischenraum, Abstand' FP.

Kartvelian: Georg. koč- 'ankle'

Proto-Dravidian : *kōc- (?)

Meaning : bone

Proto-North Dravidian : *qōcl

Трансформації і збіги	
Фонологія	Вокалізм: Консонантизм:
Морфологія	
Семантика	

Завдання 3. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом **Proto-Sino-Caucasian: *ʔəmdV / *ʔəmtV** і спробуйте встановити фонетичні (звукові), морфологічні, семантичні трансформації і збіги. Зафіксуйте ступені прояву законів для різних етимологічних версій.

<p>Етимологічна версія з реєстровим словом Proto-Sino-Caucasian: *ʔəmdV / *ʔəmtV</p>
<p>Proto-Sino-Caucasian: *ʔəmdV / *ʔəmtV</p> <p>Meaning: bone</p> <p>Proto-North Caucasian: *ʔəmdV</p> <p>Sino-Caucasian etymology: Sino-Caucasian etymology</p> <p>Meaning: joint, bone</p> <p>Proto-Avaro-Andian: *hidi (~h-)</p>

Proto-Dargwa: *h(I)and (~-t:)

Proto-Lezghian: *ʔa(m)t:

Proto-Yenisseian: *ʔaʔd (~x-)

Sino-Caucasian etymology: Sino-Caucasian etymology

Meaning: bone

Ket: aʔt, pl. aʔeŋ5 (Bak., Sur. aden5)

Yug: aʔt, pl. adiŋ5

Kottish: arañan, *araŋ 'limb, joint'; ar-ša, *aran-šan "knee"

Proto-Basque: *ondo

Meaning: 1 upper arm, humerus 2 nape, back of neck 3 trunk (of tree)

Bizkaian: bes-ondo 1, gar-ondo, garr-ondo 2, (Orozko) lep-ondo 2

Gipuzkoan: bes-ondo 1, gar-ondo, garr-ondo 2, lep-ondo 2

High Navarrese: gar-ondo, garr-ondo 2

Low Navarrese: gar(h)-ondo 2, leph-ondo 2

Salazarese: lep-ondo 2

Lapurdian: bes-ondo 1, gar(h)-ondo 2, lep-ondo 2, (Ainhoa) ondo 3

Zuberoan: bes-óndo 1

Roncalese: gar-ondo 2, lep-ondo 2

Трансформації і збіги

Фонологія

Вокалізм:

Консонантизм:

Морфологія

Семантика

ТЕМА 2. ГІПОТЕЗИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ НОСТРАТИЧНОЇ ПРАБАТЬКІВЩИНИ

Насамперед, необхідно з'ясувати дефініції понять “єдність” і “макросім'я”, які на сучасному етапі розвитку лінгвістичної макрокомпаративістики часто ототожнюють, а інколи один термін вживають у значенні іншого.

– *єдність* – сукупність людей, об'єднана історично складеними стійкими соціальними зв'язками і відносинами, що володіє низкою спільних ознак (рис), які надають їй неповторної своєрідності;

– *мовна єдність* – група людей, які оцінюють себе такими, які розмовляють однією і тією ж мовою;

– *макросім'я* (від грец. *μακρός* ‘великий’ + *сім'я*) найбільший у сучасній генетичній лінгвістичній систематиці таксон, що об'єднує декілька мовних сімей.

Найбільш поширеною є така організація:

*макросім'я – надсім'я – сім'я – єдність – гілка – група – підгрупа – близькість – підблизькість – підрозділ – зона – підзона – мова – діалект – говір*⁸⁶.

Беручи до уваги зазначені вище дефініції понять, спробуємо представити робочі визначення ключових дескрипцій:

1) *праностратична єдність* – це група людей, які проживали на певній території – ностратичній батьківщині / праностратичній батьківщині – і спілкувалися гіпотетичною праностратичною мовою;

2) *праностаратична макросім'я* – це об'єднання окремих великих мовних сімей, утворених після розпаду праностратичної єдності, які в певний період часу локалізувалися поблизу один від одного і не втрачали мовних контактів.

⁸⁶ <http://mahtalcar.narod.ru/linguistics/monogenez.html>

Пропонуємо розглянути версії щодо географічної локалізації ностратичної прамови, тобто віднайти ностратичну прабатьківщину.

Гіпотетична версія щодо ностратичної прабатьківщини

А. Г. Маленкова

Зразу необхідно відзначити, що версія А. Г. Маленкова збігається з версією С. Є. Яхонтова і полягає у тому, що “дані про ностратичну прабатьківщину можна отримати, розглядаючи *ностратичну лексику, що належить явищам природи, рослинному і тваринному світу*” (Яхонтов 1991, с. 15). До аналізу А. Г. Маленков залучив приклади з ностратичного словника “The Nostratic Macrofamily: A study in Distant Linguistic Relationship” (гол. ред. А. Бомхард), з якого, окрім шести мовних сімей (індоевропейська (ІЄ), афразійська (АА), картвельська (Кар), уральська (Ур), дравідійська (Др) й алтайська (Алт)), виокремлених В.М. Ілліч-Світичем і представлених у його словнику “Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский)”, простежуються також й інші мовні сім’ї (фіно-угорська сім’я – ФУ) або просто мови (шумерська (Шум), етрусська (Етр) мови), віднесені, за версією А. Бомхарда, до ностратичної макросім’ї (Маленков 2013, с. 45).

У такий спосіб, звернувшись до смислових значень ностратичної єдності лексем, А. Г. Маленков спробував реконструювати **світ і уявлення** про нього наших спільних з багатьма народами ностратичних предків, а також гіпотетично охарактеризувати місцевість “ностратійців” (Маленков 2013, с. 45).

А. Г. Маленков припустив, що на основі ностратичних праоснов k[h]ar – “край, сторона, берег” (ІЄ, АА, Ур, Др, Шум) (за А.Б.), “скеля, крута височина” (за І-Св) і gul – “край, долина,

яр, лощина” (ІЄ, Кар, АА, ФУ, Др) (за А.Б.) добре “вимальовується пересічена місцевість, ймовірно, без дуже високих гір” (Маленков 2013, с. 45). Лише для ІЄ, АА і Кар, за його версією, спільною виявилася праоснова s(y)aw – “бути сухим, посушливим, зів’ялим”, однак для ІЄ і АА є також інший спільний термін приблизно такого ж значення: t[h]ar – “бути сухим, посушливим”. В ІЄ, ФУ, Др і Алт простежується також спільне поняття k’ul(y) – “бути чи стати холодним, мерзнути” (за АБ) або “мерзнути, холод” (за І-Св). При цьому k’(w)ur – “бути жорстким, суворим, колючим; різкий холод” – спільне поняття для ІЄ, АА, Др, Шум, тобто майже у всіх мовних сім’ях простежується близькозвучне поняття зі значенням “холод, мерзнути” і лише для ІЄ, АА, а у Кар – “посуха, посушливий” (Маленков 2013, с. 45).

На основі окремих реконструйованих ностратичних праоснов, А. Г. Маленкову вдалося гіпотетично сформулювати загальне уявлення про **місцевість**, риси якої відбилися в спільній пам’яті ностратійців або, принаймні, тих їхніх нащадків, які говорять нині ІЄ, АА, Др, УА, ФУ мовами. Сюди належать tar – “дерево, ліс” (АА, ФУ, Др) (за А.Б.), “дерево” (за І-Св.); bar – “насіння, зерно” (ІЄ, АА, Др, Шум) (за А.Б.); !uw – “стадо невеликих тварин” (ІЄ, АА, ФУ) (за А.Б.); k(w)[h]al – “риба” (ІЄ, АА, Ур, Др, Алт) (за А.Б. і І-Св). Звичайно, дослідник називає спільні лексеми, які належать конкретним видам **тварин і рослин**: wir – “тополя” (ІЄ, Кар, Др); mur – “ожина” (ІЄ, АА, Ур); ?il – “копитне, жуйне” (ІЄ, АА, Др, Алт); k’ur – “журавель” (ІЄ, Ур, Др); ħur – “сокіл, яструб” (ІЄ, АА, Др, Шум); k’ak’ – “куріпка” (Кар, АА, Др), а також наводить чимало таких лексем, що пов’язані із поняттям **вода**: mar – “будь-яка маса води: озеро, море” (ІЄ, АА, Алт) (за А.Б.), “волога, вологий” (за І-Св.); uam – “вода, море” (АА, Ур, Др) (за А.Б.), “вода” (за І-Св); s(y)ur – “хвилюватися, хлинути, текти, бити (про джерело)” (ІЄ, АА, Др, Шум) (за А.Б.); wat’ – “зволожувати, мочити; вода” (ІЄ,

ФУ, Др) (за А.Б.); t'(y)ur – “бігти, текти” (ІЄ, АА, Ур, Др); “d(y)aw – “бігти, текти, хлинути” (ІЄ, Кар, АА, Шум); bay – бджола, мед (ІЄ, АА); k[h]un(y) – “бджола, мед” (ІЄ, АА, Др); madw – медовий напій (ІЄ, ФУ, ДР, Етр) (Маленков 2013, с. 45-46).

У такий спосіб А. Г. Маленков формулює припущення про те, що предки цих народів мешкали в істотно **різних природних умовах**: Др – у тропічному кліматі, АА – у пустелях і саванах Північної Африки і Близького Сходу, ІЄ – у Північних Степах (Великий Степ Євразії), Алт, ФУ, Ур – переважно в лісовій зоні помірного і холодного клімату. При цьому їх **спільною прабатьківщиною була пересічена місцевість, без особливо високих гір, великих лісів (ні тропічних, ні бореальних) – тополеві гаї в долинах (ймовірно, інколи під час злив) швидкоплинних бурхливих річок**. На схилах пагорбів, за версією дослідника, “були зарості ожини (не малини або смородини), у небі літали хижі яструби і соколи, виглядаючи куріпок, що переховувалися в чагарниках. Журавлі, прилітаючи навесні і восени, ймовірно, гніздилися поблизу озер”. Добре відомими, за припущенням А. Г. Маленкова, були бджола, мед і навіть медові напої, риба, личинки комах, черв'яки: (k(w)[h]ur – “черв'як, личинка, комаха” (ІЄ, Др, Алт) (за А.Б.), “гризти, черв'як” (за І-Св) (Маленков 2013, с. 46-47).

Окрім цього, А. Г. Маленков припускає, що за багато тисячоліть існування ностратійців змінювався і **клімат**, тому деяким з них (можливо вже під час міграції) довелося зустрітися зі значним **похолоданням** (АА, Др, ІЄ, ФУ, Алт, Шум) і **посухою** (ІЄ, АА, Кар). І, якщо знайомство з посухою не було дивним для ІЄ і АА (але не Кар!), то поняття “мерзнути, холод” для Др, Шум і АА в місцях їх сучасного проживання, навряд чи могли утворитися і так стійко закріпитися в мовній пам'яті. Більше того, за версією дослідника, дуже суттєво виокремити поняття, які відповідають ландшафту, клімату,

тваринному та рослинному світу, однак простежуються і такі, які не ввійшли до словника праностратичної мови: це – сніг, лід, густий ліс, тайга, схил, крокодил та ін. тропічні тварини, сосна, ялина, береза (чомусь тільки тополя, а з ягід – ожина) (Маленков 2013, с. 47).

Як висновок, відзначимо, що представлена А. Г. Маленковим картина місцеперебування добре збігається з прийнятою версією про те, що прабатьківщина носіїв ностратичної прамови відповідає **Іранському плоскогір'ю і Анатолії**, з кліматом помірно-посушливим, без сніжної зими і взагалі мінусових температур (принаймні, довгий період часу) (Маленков 2013, с. 48).

Гіпотетична версія щодо ностратичної прабатьківщини І. М. Рассохи

Хоча І. М. Рассоха не зовсім схиляється до версії, яка ґрунтується лише на даних лінгвістичної реконструкції, припускаючи, що ці відомості “навіть чи можуть адекватно відтворити природні умови прабатьківщини; вони важливі скоріше при встановленні самого факту спорідненості мовних сімей і характеру зв'язків між ними” (Рассоха 2007), проте формулює власну гіпотетичну версію, що полягає у відтворенні даних про прабатьківщини окремих мовних сімей і характер їх формування шляхом зіставлення з конкретними *археологічними культурами*, тобто, за його припущенням, “необхідно відшукати археологічні ретроспективи – генетичні корені встановлених конкретних археологічних культур у більш ранні епохи” (Рассоха 2007).

За версією П. П. Толочко, Д. Н. Козак та ін., якщо індоєвропейську прабатьківщину розташовано в районі нижньої і частково середньої течії Дніпра, то локалізація інших мовних сімей показує, що, наприклад, уральську мовну сім'ю

можна пов'язати з культурами ямочно-гребінцевої кераміки (Давня історія України)/

В. І. Непрін висловлюється з приводу генезису культури ямочно-гребінцевої кераміки: “Специфічні особливості неоліту ямочно-гребінцевої кераміки формуються саме на Десні та Сеймі, звідки, ймовірно, і починається поширення цієї культури на південь і в основному на північ. [...] Культурна взаємодія лісогубовської і дніпро-донецької культур у кінці V або на межі V і IV тис. до н.е. призводить до трансформації їх у неоліт ямочно-гребінцевої кераміки на основі лісогубовської культури, бо остання повідомила матеріальній культурі пам'ятники й їх специфічні риси з ямочно-гребінцевою керамікою. Лісогубовська культура залишається культурним явищем, загальним для всього Дніпро-Донського Лісового та Лісостепового межиріччя, генетичні корені якого сягають у ранньонеолітичні культури Півдня України (приазовської, сурсько-дніпровської, буго-дністровської)” (Неприна 1976, с. 139, 138). При цьому всі перераховані культури початку неоліту сягають кукрекської мезолітичної культури, до якої, ймовірно, сходять і праіндоевропейська сурсько-дніпровська культура. У такий спосіб І. М. Рассоха формулює гіпотезу про те, що *прабатьківщина ностратичної макросім'ї*, ймовірно, відповідає території кукрекської мезолітичної культури на півдні України в VIII тис. до н.е. (Рассоха 2007).

Цікавими видаються спостереження Д. Л. Телегіна про те, що “у мезоліті України і Східної Європи в цілому кукрекська культура була своєрідним явищем, якому невідомі навіть приблизні аналогії”. За версією науковця, ключові характеристики цієї культури полягають у: 1) “високому розвитку техніки сколювання мікролітичних пластин і одночасно частому використанні ощепів при виготовленні знарядь”; 2) “значному поширенні вкладишів кукрекського типу, зовсім невідомих в інших культурах Європи”. У такий

спосіб Д. Л. Телегін виокремлює три основні варіанти (кримсько-приазовського, дніпровського і північно-причорноморського) серед пам'ятників кукрекської культури в Україні та Молдові (Телегин 1989, с. 113-114).

Зазначена вище гіпотеза дала змогу І. М. Рассосі сформулювати гіпотетичне положення з приводу генезису індоєвропейців: “базу для своєї мови вони взяли саме від сурської, а не від дніпро-донецької культури”. При цьому дослідник пропонує таке зіставлення: “Якби, наприклад, уральці взяли мову від “дніпро-донецьких” (що ж теоретично теж можливо!), а індоєвропейці – від “сурських” (або навпаки) – то їх мови були б взагалі неспорідненими, оскільки спорідненість між цими культурами не простежується. Якби й ті, й інші перейшли на мову “дніпро-донецьких”, то це була б взагалі єдина мовна сім'я. Тому спорідненість між уральцями й індоєвропейцями в епоху формування культури ямочно-гребінцевої кераміки було приблизно так само, як між сучасними балтами і слов'янами – приблизно 40 % загальних слів з основної лексики (списку М. Сводеша), майже три тисячі років роздільного розвитку” (Рассоха 2007).

Відтак, за версією І. М. Рассохи, постає “дніпро-донецька проблема” – проблема ролі носіїв дніпро-донецької культури в етногенезі індоєвропейських і в цілому ностратичних народів. Не виключено, що саме з “дніпро-донецькими” пов'язаний широко поширений серед ностратичних народів образ велетня-богатиря (Рассоха 2007).

І. М. Рассоха припускає, що “цей антропологічний елемент зумовив високу агресивність і тягу до експансії ностратических племен” (Рассоха 2007).

Найбільш близькими один до одного варто вважати уральські й еламо-дравідійські мови, адже “якщо наша гіпотеза ностратичної прабатьківщини вірна, то на території еламо-дравідійської прабатьківщини повинна була б існувати

археологічна культура, близька або тотожна культурі ямочно-гребінцевої кераміки” (Рассоха 2007).

Говорячи про афразійські (семіто-хамітські) народи, Дж. Мелларт у своїй праці подає його пояснення: “Кераміка типу виявленої в Далма Тепе колись була невідома в Ірані, але вона може бути зіставлена з прикрашеною простим різьбленим орнаментом посуду, знайденого в Маттарі і Хассуні, з різьбленою і тисненою орнаментикою кераміки Кілікії, Сирії, Лівану і Палестини або Фессалії, Македонії і Балкан (комплекс Старчево). Усі культури мають спільну рису: вони належать до “вторинних” неолітичних культур. [...] Причини появи такої кераміки ще повністю не з’ясовані, але, ймовірно, вона вказує на проникнення більш відсталого населення з району Іранського Курдистану, де у той час культури мальованої кераміки ще не сформувалися” (Мелларт 1982, с. 72–73).

І. М. Рассоха стверджує, що найбільший фахівець з неоліту Близького Сходу підкреслює прийшлий (“вторинний”) характер культури творців кераміки з “тисненим орнаментом” і передбачає поширення її в Сирію і Палестину з північного сходу, з району Іранського Курдистану. Цей посуд не є тотожним до ямочно-гребінцевої кераміки, проте має з нею низку спільних рис. На таку кераміку наносилися спіральні відбитки нігтя або раковин, а також насічки, нарізки, вдавнені трикутники або овали і відбитки шнура (Мелларт 1982, с. 60-61). Все це має прямі аналогії в буго-дністровській, сурській і навіть середньостоговській культурах (Мелларт 1982, с. 45).

У будь-якому разі І. М. Рассоха висуває таку гіпотезу: “предки європейців прийшли на Близький Схід через Іран з України, що має солідне археологічне обґрунтування”. У подальшій історії цей шлях повторило безліч інших завойовників. А ось у зворотному напрямку не пройшов жоден. “Ймовірно, – додає дослідник, – предки афразійців прийшли на Близький Схід незалежно від предків еламо-дравідів і,

мабуть, пізніше їх. Але в будь-якому випадку очевидно, що етнічну спорідненість частини неолітичного населення Близького Сходу і України можна довести археологічно” (Рассоха 2007). За припущенням О. Ю. Мілітарьова, афразійці спочатку повинні були опинитися на території Іраку, яку і слід умовно кваліфікувати “афразійською прабатьківщиною”. Дослідник говорить про “наявність серед контактної афразійсько-шумерської лексики слів основного фонду, що, мабуть, указує на афразійську субстрактну мову, на яку й наклалася шумерська в IV тис. до н.е.”.

При цьому, за версією О. Г. Герасімова, “винятковий інтерес у цьому сенсі є збережена в Іраку до наших днів легенда про те, що Едем (рай, тобто прабатьківщина людей!) знаходився у місця злиття річок Тигру і Євфрату”.

Згадаємо також вказівку Дж. Мелларта про наявність подібної кераміки на Балканах. Це – археологічне підтвердження гіпотези про існування там в давнину власне ностратичних, але не індоєвропейських мов (Мелларт 1982). І. М. Рассоха впевнений, що “Вяч. Вс. Іванов найбільш методологічно правильно підходить до визначення ступеня внутрішньої спорідненості афразійських й алтайських народів у межах західно-ностратичної і східно-ностратичної гілок мов”, підтверджуючи його роздуми цитатою: “Варто зауважити, що зі спільноностратичної позиції поняття “алтайської” сім’ї є дещо розпливчастим. По суті, мова йде про дуже широку групу (найбільш) східних ностратичних мов, які можуть бути зведені не до спільноалтайської, а до спільносхідноностратичної. З цілої низки хронологічних міркувань доводиться поставити аналогічне питання і щодо найбільш західної ностратичної групи – афразійської, яка, судячи з дуже віддалених зв’язків з іншими мовами Африки, ймовірно, повинна бути зведена ні до спільноафразійської, а до спільнозахідно-ностратичної, тоді як із спільнозахідно-ностратичної виділилася спільносемітська,

що хронологічно співвідносилася зі спільноіндоєвропейською і спільнокартвельтською”.

І. М. Рассоха пише, що “За доцільне варто виокремити східно-ностратичні риси, які простежуються (при безсумнівних субстатних індонезійських елементах) в японській мові. Ці риси необхідно зводити обов’язково до спільноалтайської; ймовірно альтернативне тлумачення їх як слідів спільносхідно-ностратичної, до якої може бути зведена спільноуральська (і можливо юкагирська як окрема східно-ностратична мова) близька до уральської і дравідійської (разом з еламською і, ймовірно, мовою протоіндійського письма), а також всі ті діалекти, які об’єднуються спільним терміном “алтайські” (тюркські, монгольські, тунгусо-маньчжурські, корейська мови – за І. М. Рассохою).

Іншими словами, алтайська і афразійська мовні сім’ї, за версією І. М. Рассохи, постають лише конгломератами найбільш периферійних ностратичних мов. Їх носії, з одного боку, межували з розвиненими народами і випробовували їх натиск, а з іншого, – були “перекинуті в порожнечу”: у сторону порожніх просторів Сибіру і Африки. Приклад пізнішого завоювання арабами Північної Африки та показує, що просування в ці простори могло здійснюватися історично миттєво, протягом життя лише одного покоління (Рассоха 2007).

У “Всемирной истории в десяти томах” зазначено, що вторгнення афразійців в Африку можна датувати кінцем VI тис. до н. е., коли в Єгипті з’явилися *тасійська* і *фаюмська* неолітичні культури. Між іншим, їм були властиві посуд з глини з домішкою трави і товчених раковин.

Т. І. Алексеева звертає увагу на те, що серед афразійців зустрічаються всі градації переходу від європеїдної до негроїдної рас: від блондинів серед деяких берберських племен до яскравих негроїдів серед чадських народів. Приблизно така

ж градація від європеїдів до монголоїдів спостерігається і серед уральських і алтайських народів. Причому очевидно, що серед населення лісової зони Східної Європи монголоїдний елемент був широко представлений ще в епоху мезоліту. У будь-якому випадку європеїдне л'яловське населення в Володимиро-Суздальському районі було прийшлим, чужорідним елементом. І. М. Рассоха припускає, що зазначене населення ямочно-гребінцевої кераміки, ймовірно, асимілювало місцеві, ще мезолітичні з культурою племена. Не виключено й подальший рух цього населення на схід, зокрема, з басейну Середнього Дону (Рассоха 2007). Окрім цього, Т. І. Алексеева не виключає можливості “історично миттєвого” просування зі Східної Європи до Сибіру. Характерним, за словами дослідниці, є те, що неолітичне населення Західного Сибіру, відоме на могильниках Протока і Сопка, “виявляє схожість з неолітичним населенням Прибалтики, Волго-Окського і Дніпро-Донецького регіонів”, лише з більшою монголоїдною домішкою. У той же час неолітичне населення Східного Сибіру представлено чітко вираженим монголоїдним типом. За версією І. М. Рассохи, саме в ході змішування цих двох груп населення з'явилися алтайські народи, а можливо, також і юкагири, ескімоси і т. ін. (Рассоха 2007).

Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що *мовна єдність* – це група людей, які оцінюють себе такими, які розмовляють однією і тією ж мовою.

При цьому, поряд з ностратичною теорією походження мов широкого застосування набули терміни:

1) *макросім'я* (від грец. *μακρός* ‘великий’ + сім'я) – найбільший у сучасній генетичній лінгвістичній систематиці таксон, що об'єднує декілька мовних сімей;

2) *праностратична єдність* – це група людей, які проживали на певній території – ностратичній батьківщині /

праностратичній батьківщині – і спілкувалися гіпотетичною праностратичною мовою;

3) *праностаратична макросім'я* – це об'єднання окремих великих мовних сімей, утворених після розпаду праностратичної єдності, які в певний період часу локалізувалися поблизу один від одного і не втрачали мовних контактів.

Практичні завдання

Завдання 1. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом *Eurasiatic: *sVɫV(mV)* і спробуйте встановити фонетичні (звукові), морфологічні, семантичні трансформації і збіги. Зафіксуйте ступені прояву законів для різних етимологічних версій.

<i>Етимологічна версія з реєстровим словом Eurasiatic: *sVɫV(mV)</i>
Eurasiatic: *sVɫV(mV)
Meaning: heart
Altaic: Ewk. seleme
Proto-Uralic: *śiḍä (-mV) (*śüḍä (-mV))
English meaning: heart
German meaning: Herz
Finnish: sydän, gen. sydämen, dial. syväm, sy(v)än, syön 'Herz'
Estonian: süda (gen. südame) 'Herz, Gemüt; Inneres, Mitte, Mittelpunkt'
Saam (Lapp): čáḍá (N) (postp.) 'through, by way of', tjatā (L) (postp.) 'durch', tš̄irreḡ (Wfs.) 'durch', tš̄aḍḡ (gen. tš̄aḍḡm) (Ko. P) 'Herz'
Mordovian: sédej, sédeḡ (E), sédi (M) 'Herz'
Mari (Cheremis): šüm (KB U M B)
Udmurt (Votyak): súlem (S K G) 'Herz, das Innere, Gemüt'
Komi (Zyrian): séleḡ (S), séveḡm (P), sóløm (PO) 'Herz'
Khanty (Ostyak): sēm (V DN), sām (O)
Mansi (Vogul): šām (TJ), šim (KU), šim (P), sim (So.)

Hungarian: szív (acc. szívet), dial. szű, szü, szüv, szűv 'Herz, das Innere; Mut'
 Nenets (Yurak): šeĵ (O) 'Herz'
 Enets (Yen): seo (Ch.), seiĵo (B)
 Nganasan (Tawgi): sa, soa
 Selkup: sīče (TaU), sīd' (TyM), sīde, siče (Ke.)
 Kamass: sī
 Janhunen's version: (117) *s'ä/üd'ä-
 Sammalahiti's version: *s'ä/üd'ä-, FU s'üdämi/s'edmi
 Addenda: Koib. sei; Mot. keje-m; Karag. rei-ge; Taig. kei-m.
Proto-Kartvelian: *śul-
 English meaning: spirit, soul, scent
 Georgian: sul-
 Megrel: šur-
 Svan: šur-
 Svan meaning (Rus.): стонать
 Svan meaning (Eng.): to moan
 Laz: šur-

<i>Трансформації і збіги</i>	
Фонологія	Вокалізм: Консмонантизм:
Морфологія	
Семантика	

Завдання 2. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом *Eurasiatic: *c`VXV ?* і спробуйте встановити фонетичні (звукові), морфологічні, семантичні трансформації і збіги. Зафіксуйте ступені прояву законів для різних етимологічних версій.

Етимологічна версія з реєстровим словом <i>Eurasiatic: *c`VXV ?</i>
Eurasiatic: *c`VXV ? Meaning: to bite, break Proto-Altai: *sīju (~ -o)

Meaning: to bite, break Turkic: *sī- Mongolian: *süji- Tungus-Manchu: *sia- Proto-Kartvelian: *ćox- English meaning: to masticate Georgian: сох- Georgian meaning (Eng.): to masticate Megrel: čix- Megrel meaning (Eng.): to eat greedily Svan: čexw- / čxw- Svan meaning (Eng.): to graze	
<i>Трансформації і збіги</i>	
Фонологія	Вокалізм: Консмонантизм:
Морфологія	
Семантика	

РОЗДІЛ VI
ПРИКЛАДНІ МЕТОДИКИ У КОМПАРАТИВІСТИЦІ
ТА МАКРОКОМПАРАТИВІСТИЦІ:
КВАНТИТАТИВНА ВЕРИФІКАЦІЯ

ТЕМА 1. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИКИ У
КОМПАРАТИВІСТИЦІ ТА МАКРОКОМПАРАТИВІСТИЦІ

У лінгвістичній макрокомпаративістиці порівняння мов за допомогою математичних методів, хоча і спрямовано на обґрунтування масового мовного споріднення, проте передбачає, як правило, представлення статистичних даних (Nichols & Warnow 2008; McMahon & McMahon 2005), які, своєю чергою, слугують надійним критерієм для оцінки такого споріднення.

Одним із перших, хто приступив до оцінки споріднення мов, був польський учений Я. Чекановський, який у 1927 р. спробував застосувати *математичний критерій незалежності для оцінки подібності двох асоціацій*, які були введені в практику антропологічних досліджень Е. Б. Тейлором у 1888 р. Застосовуючи цей метод, досліднику вдалося представити споріднення слов'янських мов, а згодом і окремих індоєвропейських мов (Czekanowski 1957, s. 71). Окремі вчені не приймали цей метод через довільний вибір ознак (див. пр.: Popowska-Taborska Hanna 1991, s. 34).

Ще один польський учений В. Маньчак окресли власну **математичну концепцію мовного споріднення**, підкреслюючи, що “між спорідненістю мов та їхнім географічним розташуванням існує певний зв'язок” (Mańczak Witold 1981, s. 138). За словами Г. Стецюк, дослідник спробував “здійснити порівняння спільних слів готської, давньоболгарської та литовської мов, використовуючи виключно тексти Біблії, написані цими мовами” і припустив,

що “вони є дуже близькими до германської, слов’янської і балтійської мов, виходячи з іншого свого принципу: рахування того, що можна знайти в граматиках і словниках, може не раз привести до хибних висновків, натомість рахування того, що міститься в текстах, дозволяє відкрити істину” (Стецюк: Математичні методи ...). Свої припущення В. Маньчак підтверджував за допомогою власних математичних прорахунків (див. пр.: Mańczak 1981).

Традиційним математичним методом і дотепер залишається **метод глотохронології**, або **лексикостатистики**, розроблений М. Сводешем у 50-ті рр. ХХ ст., а в подальшому вдосконалений різними вченими (С. А. Старостін, К. Bergsland, S. Gudschinsky, Н. Hoijer, Н. J. Holm, Н. Vogt, R. Lees та ін.), за допомогою якого обчислюється *базова лексика М. Сводеша*. Деякі вчені розрізняють терміни *глотохронологія* (К. Bergsland, Н. Vogt, R. Lees та ін.) і *лексикостатистика* (S. Gudschinsky, Н. Hoijer, Н. J. Holm та ін.), вживаючи перший на позначення методу вимірювання часу розпаду прамови, а другий – для позначення процедури порівняння лексики мов, інші ж (J. Tischler) використовують ці терміни як синоніми.

Насправді, *метод глотохронології* є перенесенням на лінгвістичний ґрунт *методу радіовуглецевого аналізу*, що ґрунтується на тому, що в будь-якому живому організмі знаходиться певний відсоток радіоактивного вуглецю (C_{14}). За життя організму відсоток ізотопу залишається стабільним, оскільки він надходить із повітря. Коли ж організм вмирає, C_{14} більше не надходить у тканини, а тільки розпадається, перетворюючись на азот (N_{14}). Оскільки швидкість розпаду постійна, то за формулою $N(t) = N_0 e^{-\lambda t}$ можна обчислити час, що минув з моменту смерті організму (Саенко 2014, с. 9).

Для обчислення часу розбіжності двох мов М. Сводеш застосував наступну формулу: $\min t = \log C / \log r_2$, де t – час

розбіжності, S – кількість збігів у списках базисної лексики двох мов, r – коефіцієнт зберігання (Сводеш 1960, с. 56–57). Як демонструє практика, датування, отримані за допомогою методу М. Сводеша, є максимально точними у всіх випадках, коли їх можна перевірити за допомогою екстралінгвістичних способів (Медоваров 2011, с. 62). Цієї ж позиції дотримувався і український дослідник І. М. Рассоха (2008).

Поряд з *методом глотохронології М. Сводеша*, актуалізується **математичний метод Р. Грея і К. Аткинсона**, який, за словами дослідників, “не має нічого спільного з глотохронологією” (Gray, Atkinson 2003) і дає змогу прогнозувати нелінійні часові ряди мов / прамов за формулою:

$$X_{\text{forecast}}(1) = x^{(0)}(1),$$

$$X_{\text{forecast}}(k) = x^{(1)}(k) - x^{(1)}(k - 1),$$

де $k = 2, 3, \dots, n$ (Gray, Atkinson 2003).

Дж. Ніколс було здійснено спробу встановити кореляції між різними класифікаціями мов за допомогою χ^2 критерія (див. детал. про це: Nichols 1992). Дослідниці вдалося описати глобальні закономірності поширення мовних властивостей, пов'язуючи їх з міграційними процесами представників роду *Ното*. Так, наприклад, в межах ареального підходу Дж. Ніколс запропонувала концепцію із двох типів зон: *протяжні* (англ. *spread*) і *замкнуті* (англ. *residual*) (Nichols 1992, р. 16–21). Установлення кореляції відбувалося на основі чотирьох сновних типологічних (структурних) властивостей мов: порядок слів, лад мови, місце маркування синтаксичних відношень і морфологічна складність. І, хоча було вивчено розподіл лише дуже обмеженого набору властивостей, серед них немає жодного фонетичного (див. детал. про це: Nichols 1992).

Важливим кроком у розвитку методології **застосування статистичних методів у типології** є праця Г. Г. Сильницького (2004), який застосовує цілий спектр математичних методів:

кореляційний, факторний, кластерний та дискримінантний аналіз. Розрахунки велися за допомогою пакета Statistika 4.3. Як зазначає В. Н. Поляков, для класифікації мов Г. Г. Сильницький розглянув 45 ознак, які були випрані у такий спосіб, щоб вони були представлені у всіх або більшості розглянутих мов, а також були загальноприйнятими, однозначно потрактованими (Поляков 2013, с. 22). Взагалі Г. Г. Сильницький вважає, що фонетичні властивості є більш фундаментальними, менш схильними до соціальних та інших зовнішніх впливів. Серед набору ознак варто виокремити фонетичні й граматичні. Так, наприклад, *кореляційний аналіз* продемонстрував наявність сильних позитивних кореляцій між усіма мовами, що, за Г. Г. Сильницьким, є об'єктивним підтвердженням фундаментальної глотогонічної єдності мови (Сильницький 2004).

Математичний алгоритм визначення віку мов був запропонований М. В. Арапов і М. М. Херц (1974), які намагалися “побудувати математичну модель змін словника і на основі цієї моделі теоретично отримати залежність між часом виникнення слова та його рангом в частотному словнику” (Арапов, Херц 1974, с. 3), застосовуючи при цьому різні формули (там само, с. 39–52).

Як приклад, дослідники взяли декілька споріднених мов і за допомогою емпіричної формули, яка описує ймовірність появи слова до вибраного моменту часу, вирахували вік цих мов. За словами Г. Стецюк, “ключове місце в цій формулі має певна константа, котра сама може змінюватися для різних часових зрізів і для різних мов, але швидкість розвитку мови в різні періоди [...] може бути дуже різною, а про ці особливості ми тепер не можемо мати жодної уяви” (Стецюк: Математичні методи ...). М. В. Арапов і М. М. Херц об'єктивно оцінювали свій підхід і зазначали, що вони “хотіли лише продемонструвати його можливості, адже для обчислення

константи необхідно мати частотні словники, укладені за єдиною методикою, а історична лексикографія мала би бути розробленою настільки, що могла давати можливість фіксації моменту появи нового слова з точністю хоча би до століття". Попри те, що "обидві ці вимоги не виконані [...] дані про швидкість змін окремих мов не є зіставляваними" (Арапов, Херц 1974, с. 56). У зв'язку з цим цей метод, за версією Г. Стецюк, чекає своєї реалізації (Стецюк: Математичні методи ...).

Окремі випадки намагаємося пояснити крізь призму теорії М. В. Арапова і М. М. Херца, тобто механічно вибудовуємо мовні й прамовні відповідники у хронології (датування) для визначення гіпотетичного часу появи / існування слова / праслова: від більшої до меншої часової "глибини" (Арапов, Херц 1974, с. 4–5). Такі датування дають змогу не просто встановити відношення між генетичними відповідниками, про які говорили М. В. Арапов і М. М. Херц (1974, с. 20–21):

1) бути предком ($x \rightarrow y$): мова x є предком мови y (мова y , відповідно, є нащадком мови x) (ймовірно, вірмен. акп є предком авестійск. аї);

2) бути джерелом запозичення ($x \dashv y$): мова x безпосередньо впливає на мову y (мова y , відповідно, безпосередньо запозичує з мови x) (ймовірно, авестійск. аї запозичує з вірмен. акп), а простежити лінію еволюції і розвитку генетичного коду (дивергентний тип споріднення) в тому чи іншому відповіднику, а в окремих випадках гіпотетичний контакт (конвергентний тип споріднення) між окремими з них.

Ключові постулати, які запропонували М. В. Арапов і М. М. Херц зводяться до таких:

1. “У словнику кожної мови можна виділити спеціальний фрагмент, який ми будемо називати далі основним або стабільною частиною.

2. Можна вказати список значень, які в будь-якій мові обов’язково виражаються словами з основної частини (наприклад, поняття “і”, “все”, “тварина”, “спина” та ін.). Будемо говорити, що ці слова утворюють основний список (далі – ОС). Через N_0 позначимо число слів в ОС.

3. Частка p слів з ОС, які збережуться (не будуть замінені іншими словами) протягом інтервалу часу Δt (рівного, наприклад, року, сторіччя або тисячоліття) постійна (тобто залежить лише від величини обраного проміжку, але не від того, як він був обраний, або слова якої мови розглядаються).

4. Усі слова, складові ОС, мають однакові шанси зберегтися (відповідно, не зберегтися, “розпастися”) протягом цього інтервалу часу.

5. Імовірність слова з ОС прамови зберегтися в ОС однієї мови-нащадку не залежить від його ймовірності зберегтися в аналогічному списку іншого нащадку” (Арапов, Херц 1974, с. 20–21, 25).

З цього приводу М. С. Трубецький писав, надаючи приклад для слов’янських мов, коли майже кожна мова є як би сполучною ланкою між двома іншими, і зв’язок між сусідніми мовами здійснюється перехідними говорами, причому нитки зв’язку тягнуться і поверх кордонів, між групами. Так, південнослов’янська група не лише є безперервним ланцюгом переходів від словенської мови до сербохорватської, а від неї (через ряд перехідних говірок) до болгарської, але можна прямо сказати, що з усіх південнослов’янських мов найближче до західнослов’янських є словенська (і, зокрема, її хорутанські говори), а найближче до східнослов’янських – болгарська (і, зокрема, її східне наріччя) і т. ін. (Трубецкой 1987, с. 44–59).

Математичний алгоритм Г. В. Раушенбаха (1985), заснований на розрахунку близькості двох мов і названий дослідником бінарне зіставлення / порівняння, коли ступінь близькості об'єктів $X = \{x_1, x_2 \dots x_n\}$ і $Y = \{y_1, y_2 \dots y_n\}$, що описані дихотомічними ознаками x_i і y_i , прийнято виражати у вигляді функції чотирьох змінних:

$$S = F(a, b, c, d),$$

де a – число ознак, що не фіксуються у X і Y одночасно, d – число ознак, що збігаються, b (або c) – число ознак, що фіксуються в X , але не фіксуються в Y (або навпаки). Сума ($a + b + c + d$) дорівнює загальному числу ознак n .

Г. В. Раушенбах (1985) пропонує такі формули для оцінки близькості мов:

$$S_1 = a + d / a + b + c + d;$$

$$S_2 = 2(a + d) / 2(a + d) + b + c;$$

$$S_3 = a + d / a + d + 2(b + c);$$

$$S_4 = d / a + b + c + d;$$

$$S_5 = d / b + c + d;$$

$$S_6 = a / a + b + c;$$

Ступінь близькості $S_1 - S_6$ може бути представленим у вигляді функцій від $v(X)$, $v(Y)$, $v(X \cap Y)$ або $v(X \cup Y)$. Це можна пояснити тим, що близькість об'єктів X і Y визначено наявністю в них загальних ознак, інформаційна цінність яких ($v(X \cap Y)$) повинна бути певним чином співвіднесена з інформацією про об'єкти, що розглядаються окремо ($v(X)$, $v(Y)$) або в поєднанні ($v(X \cup Y)$). Подібність об'єктів може бути виміряно не лише за наявністю, але й за відсутності в них одних і тих же ознак – “подібність за антипатією” (Поляков 2013, с. 56).

В. М. Поляков пропонує загальну формулу для оцінки близькості мов, представлених у формулах $S_1 - S_6$:

$$S_7 = R_1 * a + R_4 * d / R_1 * a + R_2 * b + R_3 * c + R_4 * d,$$

де $R_1 \dots R_4$ – коефіцієнти, що визначають внесок у загальний ступінь одночасної наявності ознак (параметр a),

одночасну відсутність ознак (d) або протиріч (b і c) у об'єктах, що зіставляються / порівнюються (Поляков 2013, с. 56).

Діахронічна верифікація масового (ностратичного) мовного споріднення може відбуватися за допомогою математичних методів прикладної лінгвістики, серед яких:

- 1) математичний критерій незалежності для оцінки подібності двох асоціацій Я. Чекановського – для прорахунку ступеня споріднення слов'янських мов, а згодом і окремих індоєвропейських;
- 2) математична концепцію споріднення мов В. Маньчака – для фіксації спорідненості мов на основі їхнього географічного розташування;
- 3) метод глотохронології М. Сводеша, що дає змогу виміряти час розпаду прамови і здійснити процедуру порівняння лексики мов;
- 4) математичний метод Р. Грея і К. Аткінсона, що дає змогу спрогнозувати нелінійні часові ряди мов / прамов;
- 5) методологія Дж. Ніколс – для встановлення кореляції між різними класифікаціями мов за допомогою χ^2 критерія;
- 6) методологія Г. Г. Сильницького – для фіксації сильних кореляцій між мовами;
- 7) математичний алгоритм визначення віку мов М. В. Арапов і М. М. Херц – для отримання залежності між часом виникнення слова та його рангом в частотному словнику;
- 8) математичний алгоритм Г. В. Раушенбаха – для розрахунку метрики близькості двох мов.

Практичні завдання

Завдання 1. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом *Eurasiatic: *šoge* і за допомогою різних математичних формул обчисліть ступені близькості / віддаленості між етимонами, установивши відповідні фонетичні (звукові), морфологічні, семантичні трансформації і збіги. Зафіксуйте ступені прояву законів для різних етимологічних версій.

Етимологічна версія
з реєстровим словом *Eurasiatic: *šoge*

Eurasiatic: *šoge

Meaning: breath, to breathe

Proto-IE: *sweg-

Meaning: to smell

Germanic: *swik-a- vb., *swak-in-ō- vb., *swak-ja- vb.

Celtic: *swekto- > Cymr chweg 'dulcis, mavis', chwaith 'gustus, sapor', Corn whek 'dulcis, mavis', Bret c'houek 'dulcis, mavis'

Proto-Altaiic: *soge

Meaning: to breathe, breath

Turkic: *sogli-

Mongolian: *süji-

Tungus-Manchu: *sug-

Korean: *sūi-

Proto-Uralic: *šoka

English meaning: to sigh; to rest

German meaning: seufzen; ruhen

Finnish: huokaa- 'seufzen, stöhnen; ruhen' ?

Estonian: hoog (gen. hoou, hoo) 'Regenschauer, Windstoß; Ruhe, Pause', hooga- 'ächzenm stöhnen', hoogu- 'stark regnen, stark durchnässen' ?

Saam (Lapp): suok̄ε- (Wfs.) 'sausen, tosen (der Wind, ein Bach od. dgl.', suokke- (Schw.) 'seufzen, atmen'; šuok'ke- -kk- (N), sjuohkkē- (L), šuāχko- (Wfs.), šuokete- (Schw.) 'seufzen' ?

Udmurt (Votyak): šutetśk- (G) 'sich ausruhen, sich erholen, Ruhe halten' ?

Komi (Zyrian): šoćci- (S), šojćci- (V), šoćci.ś- (P), šućci- (PO) 'ruhen, sich erholen' (> Khanty O śućə- 'ruhen, sich ausruhen') ?

Mansi (Vogul): šāχ- (KU), sēk- (KM KO) 'keuchen' (> Khanty Ko. šexəj-) ?

Hungarian: (sóhajt- 'seufzen' - rejected by Redei)

Proto-Dravidian : *Suj-

Meaning : breath

Proto-South Dravidian: *Suj-

<i>Трансформації і збіги</i>	
Фонологія	Вокалізм: Консмонантизм:
Морфологія	
Семантика	
<i>Математичні формули</i>	<i>Результати</i>
1.	
2.	
3.	

Завдання 2. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом *Eurasiatic: *belHi* і за допомогою різних математичних формул обчисліть ступені близькості / віддаленості між етимонами, установивши відповідні фонетичні (звукові), морфологічні, семантичні трансформації і збіги. Зафіксуйте ступені прояву законів для різних етимологічних версій.

<p><i>Етимологічна версія</i> з реєстровим словом <i>Eurasiatic: *belHi</i></p>
<p>Eurasiatic: *belHi Meaning: to fear, be scared Proto-Altai: *belV Meaning: hysterics, panic, mourning Russian meaning: истерика, паника, траур Turkic: *bEliŋ Mongolian: *belbe- Tungus-Manchu: *beli(n) Proto-Uralic: *pele English meaning: to be afraid German meaning: fürchten, sich fürchten Finnish: pelkää- 'fürchten, sich fürchten' Estonian: pelga- 'fürchten, zagen' Saam (Lapp): ballâ- -l- (N) 'fear, be afraid', palla- (L), palli° (T), pølle- (Kld.), pøllø- (A)</p>

Mordovian: péle- (E M)
 Udmurt (Votyak): puli- 'fürchten; sich scheuen, sich schämen',
 puwi- (MU) 'fürchten'
 Komi (Zyrian): pol- (S), pol-, pov- (P), pu.l- (PO)
 Khanty (Ostyak): peļ (Trj.) 'Furcht', peļ- (V), peṭ- (DN), paļ- (O)
 Mansi (Vogul): pił- (TJ), pil- (KU So.), pil-, pił- (P)
 Hungarian: fél-
 Nenets (Yurak): pīlū- (O) 'sich fürchten', pīde- (O) 'verscheuchen,
 wegjagen'
 Enets (Yen): fie- (Ch.) 'sich fürchten'
 Nganasan (Tawgi): filiti-
 Selkup: piti- (Ta.) 'erschrecken, beängstigen'
 Kamass: pim- 'fürchten'
 Janhunen's version: (56) *peli-
 Sammalahiti's version: *peli-
 Addenda: Koib. пымлямъ; Mot. имергамъ
Proto-Dravidian : *vel-
 Meaning : to be ashamed, afraid
 Proto-South Dravidian: *velk-
 Chukchee-Kamchatkan: Chuk. *pəlmär (1031).

<i>Трансформації і збіги</i>	
Фонологія	Вокалізм: Консмонантизм:
Морфологія	
Семантика	
<i>Математичні формули</i>	<i>Результати</i>
1.	
2.	
3.	

ТЕМА 2. КОМП'ЮТЕРНІ МЕТОДИКИ У КОМПАРАТИВІСТИЦІ ТА МАКРОКОМПАРАТИВІСТИЦІ

Комп'ютерні (автоматизовані) методи діахронічної верифікації масового (ностратичного) мовного споріднення – це вибір системи, що підтримується комп'ютером. Як зазначали Дж.-М. Ліст та його колеги, “комп'ютерні системи прагнуть підтримувати та полегшувати завдання порівняння мов, використовуючи при цьому людські ресурси, коли вона доступна для виправлення помилок та підвищення якості результатів” (Johann-Mattis et al. 2017, p. 2). Якщо одним із основних завдань порівняльно-історичного методу є ідентифікація однорідних морфем (можливо слів) у різних мовах, то методу діахронічної інтерпретації – однорідних праморфем у різних мовних сім'ях.

Процес ручної ідентифікації когната повинен бути ідеальним кандидатом для виконання завдань за допомогою комп'ютера. Проте постає єдине питання: чи справді комп'ютерні (автоматизовані) методи є надійними при верифікації масового мовного споріднення? Спробуємо у цьому розібратися.

Основу діахронічної верифікації масового мовного споріднення складають **методи автоматизованого виявлення когнатів**, до яких належать методи, розроблені окремими дослідниками. Проте, за спостереженнями Дж.-М. Ліст та ін., “лише деякі з цих методів кваліфікуються як методи-кандидати для порівняння мов за допомогою комп'ютера, оскільки більшість або а) не в змозі аналізувати декілька мов одночасно, б) мають додаткові вимоги, що ускладнюють їх використання” (Johann-Mattis et al. 2017, p. 3).

Метод П. Турчина був запропонований П. Турчиним (2010) і полягає в тому, що приголосні слова перетворюються на один з десяти можливих класів приголосних, запропоновані

А. Б. Долгопольським, а згодом розширені до дванадцяти позицій Г. С. Старостіним (див. пункт 2.2). За версією дослідника, певні звуки зустрічаються частіше в кореспондентському відношенні, ніж інші, а тому можуть бути об'єднані в класи з високою історичною схожістю (Dolgorolsky 1964). Фіксація консонантних класів, а не вокалічних пояснюється тим, що консонантні елементи в мовах світу взагалі є значно стабільнішими, ніж вокалічні – це, за припущенням В. К. Бабаєва, універсальна властивість людської мови (Бабаєв 2013, с. 52). Саме тому основну увагу в підході П. Турчина зосереджено на відповідності між приголосними фонемами порівнюваних форм: два слова вважаються однорідними, якщо вони відповідають двом першим класам приголосних.

Окрім цього того, за останні роки низкою американськими і європейськими лінгвістами було розроблено **метод лексичної подібності**, що спрацьовує на основі “програми автоматизованого визначення подібностей” (англ. *ASJP Tree of Lexical Similarity*) (Wichmann et al. 2010). Так, наприклад, за допомогою спеціально розробленого програмного забезпечення були вперше оброблені списки лексики для десятків мов нігеро-конголезької макросім'ї і складено її генеалогічне древо, яке згодом було представлено в доповіді В. К. Бабаєва (Babaev 2010c).

Алгоритм Infomap, заснований на процесі перетворення матриці попарних відстаней слів з однаковим значенням *методом ієрархічної кластеризації в граф*, вага ребер якого встановлюється з урахуванням регулярних фонетичних відповідностей між розглянутими мовами. Вперше в *Infomap* для аналізу графа був використаний *метод випадкових блукань*, що застосовується для аналізу мереж у біоінформатиці й теорії комунікацій. Це скоротило кількість помилкових спрацьовувань і дозволило ідентифікувати запозичення

(Елизавета

Власова.

URL:

<https://arno1251.livejournal.com/526845.html>).

Метод редагування відстані В. І. Левенштейна (редакційна відстань, дистанція редагування) (далі – МРВЛ) – метрика, що вимірює різницю між двома послідовностями символів⁸⁷. Основна мета – оцінити ступінь подібності між двома когнатами, яка оцінюється за допомогою формули, алгоритм якої окреслимо стисло.

Нехай S_1 і S_2 – два рядки (довжиною M і N відповідно) над певним алфавітом, тоді відстань Левенштейна $d(S_1, S_2)$ можна підрахувати за рекурентною формулою:

$d(S_1, S_2) = D(M, N)$, де

$$D(i, j) = \begin{cases} 0, & i = 0, j = 0 \\ i, & j = 0, i > 0 \\ j, & i = 0, j > 0 \\ \min\{ \\ \quad D(i, j - 1) + 1, \\ \quad D(i - 1, j) + 1, \\ \quad D(i - 1, j - 1) + m(S_1[i], S_2[j]) \\ \} & j > 0, i > 0 \end{cases}$$

де $m(a, b)$ дорівнює нулю, якщо $a = b$ і одиниці в іншому випадку; $\min\{a, b, c\}$ повертає найменший з аргументів.

Тут крок за i і символізує видалення (D) з першого рядка, за j – вставку (I) в перший рядок, а крок за двома індексами символізує заміну символу (R) або відсутність змін (M).

Очевидно, справедливі наступні твердження:

- $d(S_1, S_2) \geq ||S_1| - |S_2||$;
- $d(S_1, S_2) \leq \max(|S_1| - |S_2|)$;
- $d(S_1, S_2) = 0 \leftrightarrow S_1 = S_2$

Алгоритм звукового класу (англ. *Sound Class Algorithm*) (далі – АЗС) застосовує той же алгоритм кластеризації на основі порогових значень, що і МРВЛ, але використовує бали відстані, отримані за допомогою методу вирівнювання на

⁸⁷ Левенштейн В. И. Двоичные коды с исправлением выпадений, вставок и замещений символов. Докл. АН СССР. М., 1965. С. 845–848.

основі звукового класу⁸⁸. Цей метод для попарного та багаторазового аналізу вирівнювання використовує розширені моделі звукового класу, а також детальну оцінку функцій. На відміну від попереднього алгоритму вирівнювання⁸⁹, АЗС враховує просодичні аспекти слів і також він здатний вирівнюватись у межах морфеми, якщо інформація про морфеми простежується у вихідних даних (List 2014).

Ще один метод – **LexStat** заснований на плоскій кластеризації UPGMA, але на відміну від МРВЛ та АЗС, він використовує специфічні для мови схеми балів, які походять від перестановки даних за Монте-Карло (List 2014). Ця перестановка, за допомогою якої списки слів усіх мовних пар зміщуються так, що слова, що позначають різні значення, вирівнюються і набираються, використовується для отримання розподілу частот звукових відповідностей за умови, що обидві мови не є пов'язаними між собою. Надалі перестановлений розподіл порівнюється з атестованим розподілом і перетворюється в специфічну для мови схему оцінювання для всіх мовних пар. Використовуючи цю схему оцінювання, слова в даних знову вирівнюються і отримують бали відстаней, які потім використовуються як основа алгоритму плоского кластера (Johann-Mattis et al. 2017, p. 5).

Усі перераховані вище методи є лише спробою до підтвердження ступенів масового мовного споріднення і, як правило, застосовують бінарний підхід і, за словами Дж.-М. Ліст та його колег, “просту процедуру плоскої кластеризації”, основою якої є алгоритм кластеризації, який припиняється, коли середні відстані між послідовностями перевищують певний поріг (Johann-Mattis et al. 2017, p. 6).

Ще один комп'ютерний метод був запропонований у статті “Automated reconstruction of ancient languages using

⁸⁸ List J. M. *Sequence comparison in historical linguistics*. Dusseldorf: Dusseldorf University Press, 2014.

⁸⁹ Kondrak G. A new algorithm for the alignment of phonetic sequences. *Proceedings of the 1st North American chapter of the ACL conference*, 2000. P. 288–295.

probabilistic models of sound change”, де її автори О. Бушар-Коте, Д. Холл та ін., застосовуючи МРВЛ, використовують гіпотезу “функціонального навантаження”: чим меншою є кількість слів, що розрізняють два звуки, тим вище ймовірність, що ці звуки матимуть збіг. Для перевірки програма породжує сучасні форми з реконструйованих – якщо відбудеться збіг, а це означає, що реконструкція є вірною, і правила звукових переходів теж. При цьому враховується, що ці переходи відбуваються не аби де, а в певній позиції, тому при побудові форми кожен наступний звук залежить від попереднього (принцип Марківського ланцюга). Самі автори зазначають, що “порівняно з реконструкціями, зробленими вручну, ймовірність помилки у автоматичній реконструкції збільшується на 12,8 %, а класифікація збігається з наявною на 85 %”. В принципі, автори праці самі розуміють, що їхня програма не може замінити людину, і у неї є обмеження, пов’язані з тим, що не моделюються зміни на рівні фонемних інвентарів, а також немає морфемного аналізу. Автори бачать своє завдання в автоматизації встановлення спорідненості великих груп мов (Bouchard-Côté 2013, p. 4224–4229).

Приходимо, що висновку, що серед основних комп’ютерних (автоматизованих) методів верифікації масового (ностратичного) мовного споріднення можна назвати такі: 1) методи автоматизованого виявлення когнатів; 2) метод П. Турчина; 3) метод лексичної подібності; 4) алгоритм Infomar; 5) метод редагування відстані В. І. Левенштейна; 6) алгоритм звукового класу; 7) LexStat.

Практичні завдання

*Завдання 1. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом **Eurasiatic**: *šoge і за допомогою різних комп’ютерних (електронних) методів обчисліть ступені близькості / віддаленості між етимонами, установивши відповідні фонетичні (звукові),*

морфологічні, семантичні трансформації і збіги. Зафіксуйте ступені прояву законів для різних етимологічних версій.

Етимологічна версія

з реєстровим словом *Eurasiatic: *šoge*

Eurasiatic: *šoge

Meaning: breath, to breathe

Proto-IE: *sweg-

Meaning: to smell

Germanic: *swik-a- vb., *swak-in-ō- vb., *swak-ja- vb.

Celtic: *swekto- > Cymr chweg 'dulcis, mavis', chwaith 'gustus, sapor', Corn whek 'dulcis, mavis', Bret c'houek 'dulcis, mavis'

Proto-Altaic: *soge

Meaning: to breathe, breath

Turkic: *sogli-

Mongolian: *süji-

Tungus-Manchu: *sug-

Korean: *sūi-

Proto-Uralic: *šoka

English meaning: to sigh; to rest

German meaning: seufzen; ruhen

Finnish: huokaa- 'seufzen, stöhnen; ruhen' ?

Estonian: hoog (gen. hoou, hoo) 'Regenschauer, Windstoß; Ruhe, Pause', hooga- 'ächzenm stöhnen', hoogu- 'stark regnen, stark durchnässen' ?

Saam (Lapp): suok̄ε- (Wfs.) 'sausen, tosen (der Wind, ein Bach od. dgl.', suokke- (Schw.) 'seufzen, atmen'; šuok'ke- -kk- (N), sjuohkkē- (L), šuaχko- (Wfs.), šuokete- (Schw.) 'seufzen' ?

Udmurt (Votyak): šutetśk- (G) 'sich ausruhen, sich erholen, Ruhe halten' ?

Komi (Zyrian): šoćci- (S), šojćci- (V), šoćci.ś- (P), šućci- (PO) 'ruhen, sich erholen' (> Khanty O šućə- 'ruhen, sich ausruhen') ?

Mansi (Vogul): šāχ- (KU), sēk- (KM KO) 'keuchen' (> Khanty Ko. šexəj-) ?

Hungarian: (sóhajt- 'seufzen' - rejected by Redei)	
Proto-Dravidian : *Suj-	
Meaning : breath	
Proto-South Dravidian: *Suj-	
<i>Трансформації і збіги</i>	
Фонологія	Вокалізм: Консмонантизм:
Морфологія	
Семантика	
<i>Комп'ютерні (електронні) методи</i>	<i>Результати</i>
1.	
2.	
3.	

Завдання 2. Проаналізуйте етимологічну версію з реєстровим словом *Eurasiatic: *belHi* і за допомогою різних комп'ютерних (електронних) методів обчисліть ступені близькості / віддаленості між етимонами, установивши відповідні фонетичні (звукові), морфологічні, семантичні трансформації і збіги. Зафіксуйте ступені прояву законів для різних етимологічних версій.

<i>Етимологічна версія</i>	
<i>з реєстровим словом Eurasiatic: *belHi</i>	
Eurasiatic: *belHi	
Meaning: to fear, be scared	
Proto-Altai: *belV	
Meaning: hysterics, panic, mourning	
Russian meaning: истерика, паника, траур	
Turkic: *bEliŋ	
Mongolian: *belbe-	
Tungus-Manchu: *beli(n)	
Proto-Uralic: *pele	
English meaning: to be afraid	

German meaning: fürchten, sich fürchten
 Finnish: pelkää- 'fürchten, sich fürchten'
 Estonian: pelga- 'fürchten, zagen'
 Saam (Lapp): ballâ- -l- (N) 'fear, be afraid', palla- (L), palli° (T),
 pølle- (Kld.), pøllø- (A)
 Mordovian: péle- (E M)
 Udmurt (Votyak): puli- 'fürchten; sich scheuen, sich schämen',
 puwi- (MU) 'fürchten'
 Komi (Zyrian): pol- (S), pol-, pov- (P), pu.l- (PO)
 Khanty (Ostyak): peļ (Trj.) 'Furcht', peļ- (V), peṭ- (DN), paļ- (O)
 Mansi (Vogul): pił- (TJ), pil- (KU So.), pil-, pił- (P)
 Hungarian: fél-
 Nenets (Yurak): pīlū- (O) 'sich fürchten', pīde- (O) 'verscheuchen,
 wegjagen'
 Enets (Yen): fie- (Ch.) 'sich fürchten'
 Nganasan (Tawgi): filiti-
 Selkup: piti- (Ta.) 'erschrecken, beängstigen'
 Kamass: pim- 'fürchten'
 Janhunen's version: (56) *peli-
 Sammalahiti's version: *peli-
 Addenda: Koib. пымлямъ; Mot. имергамъ
Proto-Dravidian : *vel-
 Meaning : to be ashamed, afraid
 Proto-South Dravidian: *velk-
 Chukchee-Kamchatkan: Chuk. *pəlmär (1031).

<i>Трансформації і збіги</i>	
Фонологія	Вокалізм: Консмонантизм:
Морфологія	
Семантика	
<i>Комп'ютерні (електронні) методи</i>	<i>Результати</i>
1.	

2.	
3.	

ТЕМА 3. МЕТОДОЛОГІЯ КВАНТИТАТИВНОЇ ВЕРИФІКАЦІЇ У МАКРОКОМПАРАТИВІСТИЦІ

Методологія діахронічної верифікації (далі – ДВ) ступенів споріднення ностратичних мов буде виконано в два послідовні стадії:

перша стадія – *матрична верифікація показників* – ДВ фонологічних, морфонологічних і семантичних показників у матричному форматі, що відображені в ностратичній статті (ностратичному матеріалі);

друга стадія – *верифікація ступенів споріднення ностратичних мов* – ДВ ступенів споріднення ностратичних мов за тріадою:

1) тип:

- а) дивергентний,
- б) дивергентно-конвергентний,
- в) конвергентно-дивергентний;

2) метрика:

- а) близький,
- б) середній / середньої близькості (далі – середній),
- в) віддалений / далекої близькості (далі – далекий);

3) відношення:

- а) тривіальні,
- б) конвенціональні, з фіксацією ступеня переважання в кожному з них.

Перша стадія – *матрична верифікація показників* – побудова матриці фонологічних, морфонологічних і семантичних переходів і збігів, у якій буде зафіксовано по горизонталі фонологічні (фонетичні), морфонологічні та семантичні процеси, а по вертикалі – мовні й / або прамовні відповідники (див. Додаток В).

На першій процедурі першої стадії будуємо матрицю для ностратичної статті (ностратичного матеріалу) з порожніми клітинами.

На другій процедурі першої стадії заносимо по горизонталі фонологічні (фонетичні), морфонологічні та семантичні переходи і збіги.

На третій процедурі першої стадії заносимо по вертикалі мовні й / або прамовні відповідники, представлені в аналізованій ностратичній статті.

Нижче подаємо модель матриці фонологічних (фонетичних), морфонологічних і семантичних показників у ностратичному матеріалі.

Друга стадія – *верифікація ступенів споріднення ностратичних мов* – установлення ступенів споріднення ностратичних мов містить три етапи:

(1) ДВ типу споріднення:

- а) дивергентний,
- б) дивергентно-конвергентний,
- в) конвергентно-дивергентний;

(2) ДВ метрики споріднення:

- а) близький,
- б) середній,
- в) далекий;

(3) ДВ відношення споріднення:

- а) тривіальні,
- б) помітні,
- в) конвенціональні, з фіксацією ступеня переважання в кожному з них.

ДВ ступенів споріднення ностратичних мов буде здійснюватися за допомогою двох математичних алгоритмів:

- за формулою Г. В. Раушенбаха (1985) – для фіксації типу;
- за формулою Т. Соренсена – для фіксації виду;
- електронного алгоритму В. І. Левенштейна.

За результатами трьох алгоритмів будуть виявлені відношення між відповідниками, а відтак, і мовними сім'ями і т. ін.

Перший етап – ДВ ступенів споріднення ностратичних мов за типом:

а) дивергентний,

б) дивергентно-конвергентний,

в) конвергентно-дивергентний буде виконано за формулою Г. В. Раушенбаха (1985).

На цьому етапі застосовуємо першу формулу Г. В. Раушенбаха (1985) для обчислення типу споріднення ностратичних мов:

$$S_1 = a + d / a + b + c + d,$$

де a – набір процесів, що не фіксуються у X і Y одночасно, d – набір процесів, що збігаються, b (або c) – набір процесів, що фіксуються в X , але не фіксуються в Y (або навпаки). Сума ($a + b + c + d$) дорівнює загальному набору процесів n .

Проте, попри те, що методологічний алгоритм діахронічної інтерпретації ностратичного етимону (див. пункт 2.5.1) засвідчив про те, що ностратичний матеріал не відображає такий набір процесів, що не фіксуються у X і Y одночасно, тому змінну a вилучаємо з цієї формули і уточнюємо її з такими змінними:

$$S = c / a + b + c,$$

де a (або b) – набір процесів, що фіксуються в X , але не фіксуються в Y (або навпаки), c – набір процесів, що збігаються в X і Y . Сума ($a + b + c$) дорівнює загальному набору процесів n .

На першій процедурі першого етапу необхідно окреслити набір фонологічних, морфонологічних і семантичних показників, представлених у матриці, змодельованої під час першої стадії ДВ, для макро- і мікрорівнів відповідно до трьох змінних: a (або b) – набір процесів, що фіксуються в X , але не

фіксуються в Y (або навпаки), с – набір процесів, що збігаються в X і Y.

Наприклад:

Для **Ностр і Алт**:

Змінна а (або b) = 4 процесам, адже:

Ностр *НиҠа відображає фонологічні (фонетичні) процеси у консонантизмі: 1) процеси за місцем і способом творення: на початку ЗМС фіксуємо глотальний фрикативний *h (Ностр *НиҠа) – один процес; 2) процеси за участю голосу й шуму: на початку ЗМС фіксуємо глуху *h (Ностр *НиҠа) – один процес; морфонологічні процеси: 1) закон про чотириелементну структуру ЗМС: *CVCV – один процес; семантичні процеси: 1) АРХ ‘орган зору’: Ностр *НиҠа “око” – один процес.

Змінна с = 20 процесам, адже:

Ностр *НиҠа і Алт *ука- відображає фонологічні (фонетичні) процеси у вокалізмі: 1) процеси за рядом: якщо на початку ЗМС фіксуємо задній зсув для *у (НА *НиҠа, Алт *ука-), то в кінці ЗМС – центральний зсув для *а (Ностр *НиҠа, Алт *ука-) – чотири процеси; 2) процеси за піднесенням: якщо на початку ЗМС фіксуємо верхній зсув для *у (Ностр *НиҠа, Алт *ука-), то в кінці ЗМС – нижній зсув для *а (Ностр *НиҠа, Алт *ука-) – чотири процеси; 3) процеси лабіалізації / делабіалізації: якщо на початку ЗМС фіксуємо лабіалізовану *у (Ностр *НиҠа, Алт *ука-), то в кінці ЗМС – делабіалізовану *а (Ностр *НиҠа, Алт *ука-) – чотири процеси; фонологічні (фонетичні) процеси у консонантизмі: 1) процеси за місцем творення: в кінці ЗМС фіксуємо велярну проривну *k (Ностр НиҠа, Алт *ука-) – два процеси; 2) процеси за участю голосу й шуму: в кінці ЗМС фіксуємо глуху *k (Ностр *НиҠа, Алт *ука-) – два процеси; морфонологічні процеси: 1) закон про відкритий склад – два процеси; семантичні процеси: АРХ ‘зорова здатність’: Ностр *НиҠа “бачити”, Алт *ука- “помічати” – два процеси.

Наприклад, обчислені фонологічні (фонетичні), морфонологічні і семантичні показники для Ностр *Huḩa “око, бачити” і прамовних відповідників Алт *uka- “помічати, розуміти”, Афр *Hwq- “знати”, ІЄ *h₂ek₂- / *heuk- “око, бачити” дають змогу виявити три типи споріднення: якщо дивергентний тип фіксуємо між Ностр *Huḩa “око, бачити” і Афр *Hwq- “знати” – 0,43, дивергентно-конвергентний – між Ностр *Huḩa “око, бачити” і ІЄ *h₂ek₂- / *heuk- “око, бачити” – 0,57, то конвергентно-дивергентний – між Ностр *Huḩa “око, бачити” і Алт *uka- “помічати, розуміти” – 0,77.

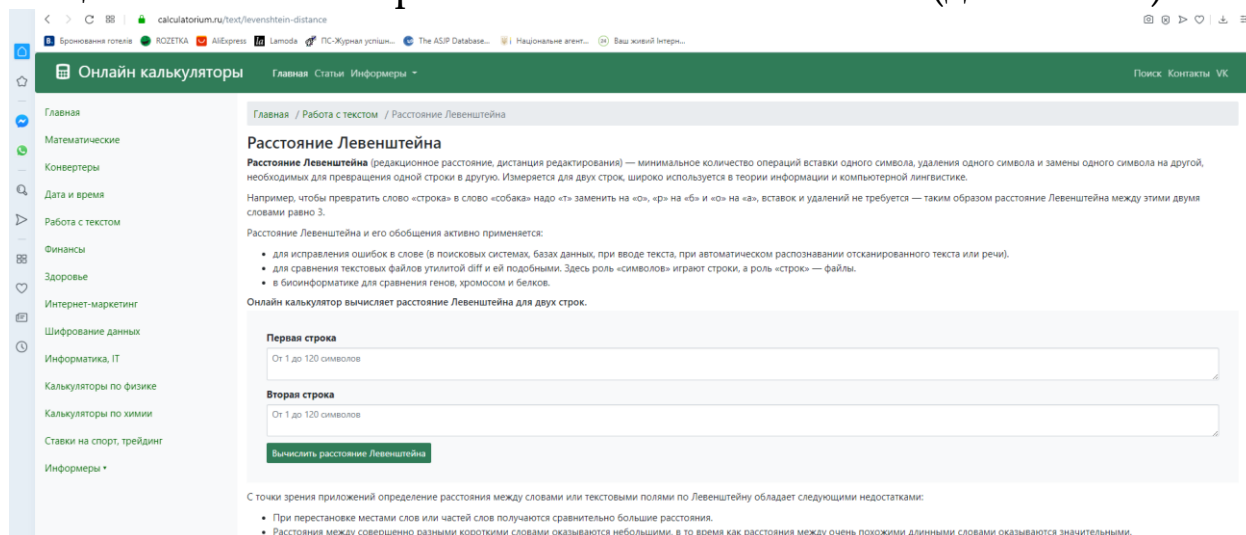

Другий етап – ДВ ступенів споріднення ностратичних мов за установкою метрика: а) близька, б) далека, що буде відбуватися за допомогою:

- 1) електронного алгоритму В. І. Левенштейна – для обчислення морфонологічної структури двох і більше величин;
- 2) математичного алгоритму Т. Соренсена – для обчислення семантичної структури двох і більше величин.

На першій процедурі другого етапу необхідно здійснити обчислення фонологічних (фонетичних) і морфонологічних показників двох і більше ностратичних відповідників.

На цій процедурі застосовуємо електронний алгоритм В. І. Левенштейна, зокрема калькулятор, представлений у режимі Інтернет відповідно до такої послідовності дій: офіційний веб-сайт “Онлайн калькуляторы” (URL: <https://calculatorium.ru/text/levenshtein-distance>) – опція “Расстояние Левенштейна”, де подано два поля: перше поле – для першого відповідника, друге поле – для другого відповідника, до яких заносимо два ностратичні відповідники, тобто план вираження (морформи) етимонів, і натискаємо опцію “Вычислить расстояние Левенштейна” (див. Рис. 1).

Рис. 1. Онлайн калькулятор для обчислення відстані Левенштейна

Нижче подаємо таблицю результатів обчислення фонологічних (фонетичних) і морфонологічних показників

ностратичних величин у проєкції до відповідного ностратичного етимону (за алгоритмом В. І. Левенштейна) (див. Табл. нижче).

Таблиця

**Результати обчислення
фонологічних (фонетичних)
і морфонологічних показників
у ностратичному матеріалі
у проєкції до ностратичного етимону
(за алгоритмом В. І. Левенштейна)**

	Ностр	Алт	Монг	Тюрк	Афр	ІЄ	Алб	Двн.- грец.
Ностр								
Алт								
Монг								
Тюрк								
Афр								
ІЄ								
Алб								
Двн.- грец.								

Наприклад, обчислені фонологічні (фонетичні), морфонологічні показники для Ностр *Huḳa і прамовних відповідників Алт *uka-, Афр *Hwq-, ІЄ *h^uek^u- / *heuk- дають змогу виявити такі переходи: якщо дивергентний тип фіксуємо між Ностр *Huḳa і Афр *Hwq- – 3,00: 1) вокалічна *u > *білабіальний апроксимант *w; 2) велярна проривна *k > увулярна проривна *q; 3) вокалічна *a > нульовий ступінь *0; дивергентно-конвергентний – між Ностр *Huḳa і ІЄ *h^uek^u- / *heuk- – 2,00: 1) вокалічна *u > вокалічна *e; 2) вокалічна *a > нульовий ступінь *0, то конвергентно-дивергентний – між

грец.								
-------	--	--	--	--	--	--	--	--

Наприклад, обчислені семантичні показники для Ностр *Ниґа “око, бачити” і прамовних відповідників Алт *ука- “помічати, розуміти”, Афр *Нwґ- “знати”, ІЄ *h^uek^u- / *heuk- “око, бачити” дають змогу виявити такі переходи: якщо дивергентний тип фіксуємо між Ностр *Ниґа “око, бачити” і Афр *Нwґ- “знати” – 0,50: АРХ ‘орган зору’: *Ниґа “око” / АРХ ‘зорова здатність’: *Ниґа “бачити” > АРХ ‘розумова здатність’: Афр *Нwґ- “знати”; дивергентно-конвергентний – між Ностр *Ниґа “око, бачити” і ІЄ *h^uek^u- / *heuk- “око, бачити” – 0,00, то конвергентно-дивергентний – між Ностр *Ниґа “око, бачити” і Алт *ука- “помічати, розуміти” – 0,20: АРХ ‘орган зору’: *Ниґа “око” / АРХ ‘зорова здатність’: *Ниґа “бачити” > АРХ ‘розумова здатність’: Алт *ука- “розуміти”.

Третій етап – ДВ ступенів споріднення ностратичних мов за відношеннями: а) тривіальні, б) конвенціональні, з фіксацією ступеня переважання в кожному з них.

На першій процедурі третього етапу необхідно проаналізувати результати обчислень за алгоритмом Г. В. Раушенбаха (1985), одержані під час першого етапу другої стадії.

На другій процедурі третього етапу необхідно поєднати результати за алгоритмами В. І. Левенштейна і Т. Соренсена, одержані під час другого етапу другої стадії.

На третьій процедурі третього етапу необхідно установити ступінь споріднення ностратичних мов за відношеннями: а) тривіальні, б) помітні, в) конвенціональні, з фіксацією ступеня переважання в кожному з них.

Практична завдання

Завдання 1. Обчисліть ступінь близькості етимонів за допомогою математичного алгоритму Г. В. Раушенбаха.

Результати обчислень подати у вигляді фіксації законів на рівні фонології, морфології і семантики.

Етимологічна версія з реєстровим словом <i>Eurasiatic: *kudV</i>	
Eurasiatic: *kudV	
Indo-European: *kaud-	
Proto-Altaic: *k`iúdo(rgV)	
Meaning: tail	
Russian meaning: хвост	
Turkic: *Kudruk	
Mongolian: *kudurga	
Tungus-Manchu: *xürgü	
Korean: *s-kòrí	
Proto-Uralic: *kuttV	
English meaning: back	
German meaning: Rücken	
Khanty (Ostyak): kutəł (J) 'im Schutz von... (e.g. des Baumes), kutsa 'unter den... (e.g. Baum)'	
Mansi (Vogul): χūtəj (KU), kūtəy (P) 'im Schatten, im Schutz', χūtäi° (N) 'hinter'	
Hungarian: hát 'Rücken, Rückseite', hátra 'zurück, rückwärts'	
Selkup: qottä, qott (Ta.) 'навзничь'	
Proto-Kartvelian: *kʷad- (*kud-)	
English meaning: tail	
Georgian: kʷad-	
Megrel: kʷad-el-	
Svan: haqʷäd-, aqʷed-, häqəd-	
Закономірності	
Фонологія	
Морфологія	
Семантика	

Завдання 2. Обчисліть ступінь близькості етимонів за допомогою калькулятора Левенштейна. Результати обчислень подати у вигляді фіксації законів на рівні фонології.

Етимологічна версія

*з реєстровим словом **Eurasiatic: *kVŋV***

Eurasiatic: *kVŋV

Proto-Altaiic: *nībró

Meaning: face, resemblance

Russian meaning: лицо, сходство

Turkic: *jūr

Mongolian: *niyur

Japanese: *nər-

Proto-Uralic: *nere (*nēre)

English meaning: nose, snout

German meaning: Nase, Schnabel, Schnauze, Rüssel

Saam (Lapp): nierrâ (N) 'cheek, side of face', nierra (L) 'Wange, Backe', nīrr (Kld.), nierr (Not.)

Mordovian: níer (E), nár (M) 'Schnabel, Rüssel, Schnauze, Maul'

Mari (Cheremis): ner (KB U B) 'Nase; Hügel, Vorgebirge'

Udmurt (Votyak): nīr (S), nār (K) 'Nase, Schnabel; vordere Spitze', nīr (G) 'Nase, Schnabel'

Komi (Zyrian): nīr (S P), nør (PO) 'Nase, Schnauze, Schnabel', nīrek (S), nīrd (I) 'Landspitze'

Khanty (Ostyak): níir (V) 'Landzunge', nīr (Vj.) 'Vorsprung des Uferabhanges, Landspitze'

Nenets (Yurak): níerī (ō) 'vorder; vorherig', níer? (N) 'eben, früher'

Nganasan (Tawgi): nárâ, nárabtâ 'das Vordere', naraŋ 'vor, früher'

Selkup: njanneä, njanne, njännä (Ta.) 'vorhin', njärne, njärnen (Ke.), nanné (N) 'vornhin'

Kamass: níer 'Gipfel, Spitze, Leier'

Sammalahti's version: FP *neeri

Addenda: ner-de 'Ende'; Mot. jery-da

Proto-Dravidian : *nōr- (?)

Meaning : mouth	
Nostratic etymology: Nostratic etymology	
Proto-Telugu : *nōr-	
Proto-Eskimo: *Навэ- (-ru-в-, -ma-)	
Meaning: to smell	
Proto-Yupik: *Навэ- (-(в)u-в-, -uma-)	
Proto-Inupik: *на(в)i- (-ma-, -juв-, jaв-)	
Comments: Cf. *Навсэ-ү- 'to wrinkle nose, to push up nose, pug-nosed' and ? *Нави-га-в- 'bait'.	
Закономірності	
Фонологія	

Завдання 3. Обчисліть ступінь близькості етимонів за допомогою математичної формули Т. Соренсена. Результати обчислень подати у вигляді фіксації законів на рівні семантики.

<i>Етимологічна версія</i>	
<i>з реєстровим словом Eurasiatic: *Kä[lH]ä</i>	
Eurasiatic: *Kä[lH]ä	
Proto-IE: *(s)kale-, *klā-/*klē-	
Meaning: to shout, to call	
Old Indian: krándati 'to neigh, roar, sound, cry'; kalakala- m. 'any confused noise'	
Old Greek: kaléō, aeol. kálēmi, kīklēskō, aor. kalé(s)sai, pass. klēthēnai, pf. med. kéklēmai, act. pf. kéklēka, va. klētó-; klēsi-s 'Ruf, Einladung, Vorladung', homo-klā f. 'Zuruf', klētēr 'Herold, Zeuge', klētōr, -oros 'Zeuge', klédān 'bei Namen, namentlich'; kélōr 'звук, голос ('phōnē', Hsch.); kélado-s m. 'Getöse, Lärm, scharfer Laut', kelarüzdō 'rauschen, rieseln'	
Slavic: *kolkolъ; *skolītī; *kolbosъ (> Czech klābos 'Geklapper, Geplausche', klābositi 'plaudern, schwatzen')	
Baltic: *kaļ-b-ā f., *kaļ-b-ē- vb., *kaļ-b- vb. intr., *kaļ-b-u- sdj., *kaļ-b-es-ia- c.; *kal-jō- vb., *kaļ-b-in-ā- vb., *kel-s=; *kañkal-a- c.; *skal-ik-a- m., *skal-en-ik-a- m., *skal-ja- adj.	

Germanic: *xill-a- vb., *xil-a- n., *xil-d-a- m., *xal=; *xlōw-a- vb.; *xlu-n-ja- vb.; *skill-a- vb., *skill=, *skal-a- n., *skil-a- n., *skal-ja- m., etc.; *xl-am-ō- vb., *xl-imm-a- vb., *xl-amm-i- adj., *xl-um-ja- m., *xl-um-ja- vb.

Latin: calāre `ausrufen, zusammenrufen, t. t. der Sakralsprache', cūria calābra `die zum Ausrufen der Kalendardaten bestimmte Kurie', concilium `Versammlung, spez. Senats- oder Volksversammlung, Landtag'; clārus, -a `laut, schallend; hell, leuchtend; klar, deutlich'; nōmen-clātor, -ōris m. `Namennenner'; clāmāre `laut rufen, schreien, ausrufen'

Other Italic: Umbr pl. nom. anglar, acc. anglaf `oscines', kařitu, kařetu, carsitu `calato, appellato';

Celtic: OIr cailech, ogam. gen. caliaci, Cymr ceiliog, Corn chelioc `Hahn'

Proto- Altaic: *k`iãli

Nostratic: Nostratic

Meaning: tongue

Russian meaning: язык

Turkic: *kele-

Mongolian: *kele-

Tungus-Manchu: *xilŋü

Korean: *kařó-

Proto-Uralic: *kele (kēle)

English meaning: tongue, language

German meaning: Zunge, Sprache

Finnish: kieli (gen. kielen) `Zunge, Sprache; Saite, Glockenklöppel'

Estonian: keel (gen. keele) `Zunge, Sprache; Saite, Schlinge'

Saam (Lapp): giella -l- (N) `language; snare, trap', kiella (L) `id.;

Stimme', kīll (T Kld.), kiell (Not.), kēl (A) `Sprache; Garn zum

Vogelfang'

Mordovian: keĺ (E), kãĺ (M) `Zunge; Sprache'

Udmurt (Votyak): kiļ (S), kãl (K), kiļ (G) `Zunge, Sprache, Wort, Rede'

Komi (Zyrian): kiļ (S), kiv (P), køl (PO) 'Zunge; Sprache, Rede, Wort (S P PO); язычок, насторожка в ловушке' (S), Glockenschwengel (PO)'

Khanty (Ostyak): köl (V) 'Wort; Nachricht, Neuigkeit; Sprache', ket (DN) 'Wort', кел (Kaz.) 'id., Nachricht' (> Mansi folk. N kēl 'Rede, Sprache')

Mansi (Vogul): kelä.- (T) 'erfahren', kälä.mt- (TJ) 'заметить', kōləmt- (KU) 'пытать, спрашивать' ?

Nenets (Yurak): še (Nj.) 'Zunge'

Enets (Yen): siođo, ɔiʔoro (Ch.), sioro (B)

Nganasan (Tawgi): sieja

Selkup: šē (TaU, Ty.), sē (Tur.), sée (Ke.)

Kamass: šəkə

Janhunen's version: (81) *käxli

Sammalahti's version: *käxli

Addenda: Koib. seka, siul 'Zunge'; Mot. kašte; Karag. ғысте; Taig. kište, kăštä

Yukaghir parallels: kal- 'sprechen', geinerr 'Zungen, Sprache'

Kartvelian: Georg. kəl- 'Geschrei erheben'

Proto-Dravidian : *kil-

Meaning : to cry; to sound

Proto-South Dravidian: *kIl-ai-

Proto-Telugu : *kel-

Proto-Gondi-Kui : *kil-i-

Proto-Eskimo: *qilaya-

Meaning: palate, roof of mouth

Russian meaning: нѣбо

Proto-Yupik: *qilaΓa-

Proto-Inupik: *qilay(a)-

Закономірності	
Семантика	

ВИСНОВКИ

Лінгвістична компаративістика розглядає сучасне бачення “лінгвістичної реконструкції” як теоретико-методологічної дескрипції пов’язане з міждисциплінарним підходом до аналізу мовних і концептуальних картин світу як складних архітектурних моделей / матриць філософського смислу дискурсу, де цей термін пов’язують не з реконструкцією ізольованих слів та їх форм, а цілісних фрагментів тексту.

Це допомагає висвітлити духовну культуру епохи із її особливим світоглядом / сприйняттям / розумінням людей і, насамперед, баченням різних релігійних феноменів у суспільствах. У цьому контексті термін “релігія” у монографії осмислено крізь призму реконструкції філософського пояснення зв’язків лінгвістики і теології, який еволюціонував – від первісного вірування у карму, згодом – релігійного світогляду XVI–XVII ст., коли тогочасна наука увагу зосереджувала на доведенні Його буття та створенні Ним світу з нічого – до антропокосмічного сучасного пояснення.

Для доведення масового споріднення мовних сімей обґрунтовано необхідність оперування такими термінами ностратичної лінгвістики, як тип споріднення, ступінь споріднення і відношення між спорідненими мовами; тип мовного споріднення – це ключові положення дивергентного і конвергентного процесів розвитку мов / прамов, які зводяться до або збільшення (глоттогонічна / структурно-діахронічна дивергенція), або зменшення (глоттогонічна / структурно-діахронічна конвергенція) різноманітності в системі як мови, але і прамови (на рівні фонетики, морфонології, семантики та ін.) у двох і більше мовах / прамовах, діалектах, зведених до відповідної (іншої) прамови / прамовного стану, тобто архетипу і / або етимону, а відтак, фіксацію загальнокультурного типу мовної спорідненості; 5) ступінь мовного споріднення – це установка на близько- чи далекоспоріднені мови, що зумовлені

або процесами дивергенції, або конвергенції, або їх конфігурацією. Установлення того чи іншого ступеня споріднення ностратичних мов ґрунтується на: *фонетичній зміні як процесу*, що відображає регулярність (регулярності) / нерегулярність (нерегулярності) фонологічних (фонетичних) відповідностей, які відповідають фонологічному (фонетичному – за Ф. Боппом на ін.) закону – фонологізації алофонного варіювання; *морфонологічній зміні як процесу*, що відображає результат фонологічних (фонетичних) змін; *семантичній зміні як процесу*, що відображає а) семантичні зсуви – семантичні відношення ЛСВ і зв'язки, які зумовлювали і насичували фонологічну (фонетичну) форму; б) семантичну незаперечність ЛСВ₁, ЛСВ₂ ... ЛСВ_n; в) відношення між спорідненими мовами – це порівняльна величина, що характеризує генетичну спорідненість двох і більше мов на основі фіксації в них положень одного, двох і більше законів, які дають підстави для визначення тривіальних відношень між спорідненими мовами (100 %), помітних (70 %) і конвенціональних (30 %).

Методологічно обґрунтовано доцільність застосування методу *діахронічної інтерпретації* – для встановлення діахронічних дивергентно-конвергентних і конвергентно-дивергентних фонологічних, морфонологічних і семантичних переходів / процесів, відображених у ностратичному матеріалі з метою фіксації основних змін і трансформацій на фонологічному, морфонологічному і семантичному ностратичному рівнях. Допоміжним інструментом є метод *квантитативної верифікації* – для перевірки фонологічних, морфонологічних і семантичних переходів / процесів, відображених у ностратичному матеріалі, за допомогою прикладного інструментарію (як математичного, так і комп'ютерного).

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство: навч. пос. Для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів. Київ : АртЕк, 1996. 224 с. (Трансформація гуманіт. освіти в Україні).
2. Білецький О. І. Вибрані праці : в 2-х т. Від давнини до сучасності : зб. пр. з питань української літератури. Київ : Держлітвидав, 1960. Т. 1. 503 с.; Т. 2. 455 с.
3. Давня історія України : навч. пос. для студентів вузів : у 2-х кн. / П.П. Толочко, Д.Н. Козак, С.Д. Крижицький та ін. Київ : Либідь, 1994. Кн. 1. 236 с.
4. Дрогомирецький П. П., Гуцуляк О. Б. Основи індоєвропейського мовознавства та компаративістики : навч.-метод. пос. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2012. 116 с.
5. Залізник Л. Л. Археологія України : курс лекцій. Київ : "Либідь", 2005. 504 с.
6. Залізник Л. Л. Мезолітичні витоки перших індоєвропейських культур Європи за даними археології. Археологія. 2016. № 3. С. 3–17.
7. Залізник Л. Л. Пізній мезоліт України. Археологія. 1995. № 4. С. 3–16.
8. Залізник Л. Л. Фінальний палеоліт – доба кардинальних змін. Археологія. 2015. № 2. С. 3–18.
9. Залізник Л. Л. Чорноморський потоп та його археологічні наслідки. Археологія. 2005. № 3. С. 3–12.
10. Зеликов М. В. Концепт как проблема филологической преемственности. Язык, коммуникация и социальная среда. 2014. № 12. С. 70–96.
11. Капранов Я. В. Апробація методу діахронічної інтерпретації у макрокомпаративістиці. Наука і вища освіта: матер. XXVI міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених, Запоріжжя, 15 листопада 2017 р. Запоріжжя, 2017. С. 224–225.
12. Капранов Я. В. Архетип та етимон як когнітивно-прамовні протоструктури. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна" / уклад.: І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк. Острог: Вид-во Національного університету "Острозька академія", 2018. Вип. 4(72). С. 92–95.
13. Капранов Я. В. Витлумачення терміна "етимон" як знакового утворення прамовного стану. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна" / уклад.: І. В.

Ковальчук, Л. М. Коцюк. Острог: Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2016. Вип. 61. С. 65–68.

14. Капранов Я. В. Відображення фонематичного принципу орфографії в етимологічних гіпотезах слів української мови. Україна і світ: діалог мов та культур: матер. міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 01–03 квіт. 2015 р. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2015. С. 235–236.

15. Капранов Я. В. Гіпотетичні версії щодо географічної локалізації ностратичної прамови. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / гол. ред. М. П. Пантук. Дрогобич: Посвіт, 2017. Вип. 17. С. 140–153.

16. Капранов Я. В. Дія положень ларингальної теорії в індоєвропейському *h₂ek₂- / *heuk- та афразійському *Hwq- етимонух. Актуальні проблеми сучасної освіти та науки в контексті євроінтеграційного поступу: матер. V міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 23–24 травня 2019 р. Луцьк, 2019. С. 43–46.

17. Капранов Я. В. Електронні бази даних мов з глобальних етимологій. Питання сучасної філології в контексті взаємодії мов і культур: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Італія, Венеція, 27–28 грудня, 2019 р. Венеція. 2019. (подано до друку).

18. Капранов Я. В. Інтерпретація змісту поняття “архетип” у лінгвокомпаративістиці. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія Філологічні науки / гол. ред. О. Семенюк. Кіровоград, 2016. Вип. 146. С. 73–76.

19. Капранов Я. В. Історико-генетичні витоки поняття “прамова” у порівняльно-історичному мовознавстві. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / гол. ред. А. В. Корольова. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2015. Т. 18. № 2. С. 70–76.

20. Капранов Я. В. Історико-генетичні витоки поняття ностратичної прамови у сучасному порівняльно-історичному мовознавстві. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов / відп. ред. А. В. Корольова. Київ, 2015. Вип. 13. С. 86–92.

21. Капранов Я. В. Історико-генетичні витоки поняття ностратичної прамови у сучасному порівняльно-історичному мовознавстві. Мир языка – мир в языке: матер. III Междунар. науч. конф., Киев, 29–30 октября 2015 г. / Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. Киев, 2015. С. 71–72.

22. Капранов Я. В. Когнати і міжмовні відповідники: термінологічне співвідношення. Філологія в країнах ЄС та в Україні на сучасному етапі: матер. міжнар. наук.-практ. конф., Румунія, Бая-Маре, 21–22 грудня 2018 р. Бая-Маре, 2018. С. 131–133.

23. Капранов Я. В. Конструювання Nostratic Dictionary А. Б. Долгопольського як одного з джерел макрокомпаративістики. Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації: матер. XVIII міжнар. наук. інтернет-конференції, Переяслав-Хмельницький, 27–28 жовтня, 2017 р. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 18. С. 316–318.

24. Капранов Я. В. Методи виявлення ступенів споріднення мов. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов / відп. ред. А. В. Корольова. Київ, 2017. Вип. 16. С. 113–125.

25. Капранов Я. В. Методологічна процедура діахронічної інтерпретації ностратичного архетипу (з орієнтацією на морфонологію і фонологію). Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія “Філологія, педагогіка, психологія”. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2020. Вип. 39.

26. Капранов Я. В. Методологія пошуку споріднення мовних сімей у В. М. Ілліча-Світича. Світ мови – світ у мові: матер. III міжнар. наук. конф., Київ, 26–27 жовтня 2017 р. Київ, 2017. С. 74–78.

27. Капранов Я. В. Міжнародна база даних “Вавилонская башня” як пошукова система для вивчення ностратичних етимологій. Корпусна лінгвістика: розроблення технологій нового покоління: матеріали I міжнар. наук.-прикл. конф. (засобами відео-Інтернет-конференц-зв’язку), Київ, 25 квітня 2018 р. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 24–25.

28. Капранов Я. В. Моноцентристська гіпотеза походження мови. Україна і світ: діалог мов та культур: матер. міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 30 бер. – 01 квіт. 2016 р. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2016. С. 128–130.

29. Капранов Я. В. Наукові дискусії щодо ностратичної гіпотези походження мов. Science and Education a New Dimension. Philology. Budapest, 2016. IV(21). Issue 98. С. 68–71.

30. Капранов Я. В. Ностратична лінгвістика: історія, сучасний стан і перспективи розвитку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов / відп. ред. А. В. Корольова. Київ, 2016. Вип. 14. С. 78–89.

31. Капранов Я. В. Ностратична макросім'я на тлі інших гіпотетичних макросімей. Україна і світ: діалог мов та культур: матер. міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 29–31 березня 2017 р. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2017. С. 119–121.

32. Капранов Я. В. Ностратична прамова як примордіальна структура. Філософія мови та нові тенденції в перекладознавстві й лінгвістиці: матер. міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 06–07 квітня, 2017 р. Київ: Вид. центр НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 197–200.

33. Капранов Я. В. Оцінка близькості двох мов: рішення про спорідненість (за математичним алгоритмом Г. В. Раушенбаха). Корпусна лінгвістика: діджиталізація в науці та освіті: матер. II Міжнар. наук.-прикл. конф. (засобами відео-Інтернет-конференц-зв'язку), Київ, 6 грудня, 2019 р. Київ, 2019. С. 13–15.

34. Капранов Я. В. Процедура реконструкції індоєвропейського етимону лексеми *water* в етимологічному словнику англійської мови. Проблеми зіставної семантики / відп. ред. А. В. Корольова. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2015. С. 117–122.

35. Капранов Я. В. Реконструкція і діахронічна інтерпретація як методологічні операції відтворення і аргументації прамовних конструктів у лінгвістичній макрокомпаративістиці. *Science and Education a New Dimension. Philology. Budapest*, 2017. V(39). Issue 143. С. 30–33.

36. Капранов Я. В. Семантична реконструкція як процедура відновлення давнього значення слова. Паралелі та контрасти: мова, культура, комунікація: матер. II всеукр. наук.-практ. конф., Одеса, 02 листопада 2018 р. Одеса, 2018. С. 36–39.

37. Капранов Я. В. Славянские параллели в языках ностратической макросемьи (на материале словаря В. М. Иллича-Свитыча "Опыт сравнения ностратических языков"). Балтийские и славянские языки и диалекты в Центральной Европе: матер. междун. науч. конф., посвященной 85-летию проф. Анатолия Павловича Непокупного (1932–2006), Вильнюс, 20–21 апреля, 2017 г. Вильнюс, 2017. С. 5–6.

38. Капранов Я. В. Співвідношення понять "лексичне гніздо" / "словотвірне гніздо", "генетичне гніздо" й "етимологічне гніздо" в етимологічній лексикографії. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / гол. ред. А. В. Корольова. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2015. С. 79–87.

39. Капранов Я. В. Структура консонантного кореня в афразійських мовах (на прикладі етимону *Hwq- “знати”). Світ мови – світ у мові: матер. V міжнар. наук. конф., Київ, 24–25 жовтня 2019 р. Київ, 2019. С. 66–69.

40. Капранов Я. В. Фиксация степени родства ностратического этимона *Huqa в языках индоевропейской, алтайской и афразийской языковых семьях (по версии В. М. Иллич-Свитыча). *Res Humanitariae*. Klaipeda, 2019. (подано до друку).

41. Капранов Я. В. Фіксація генетичних відповідників етимонів *mo-du (< *mog-du) і *mō у мовах монгольської і тунгусо-маньчжурської груп алтайської мовної сім'ї. Лінгвістичні студії. Дніпропетровськ, 2018. Вип. 36. С. 26–31.

42. Капранов Я. В. Фіксація ступенів мовного споріднення у межах дравідійської мовної сім'ї. Україна і світ: діалог мов та культур: матер. міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 11–13 березня 2018 р. К.: Вид. центр КНЛУ, 2018. С. 125–127.

43. Капранов Я. В. Фонетичні закони як методологічний інструмент верифікації мовного споріднення. Перспективи розвитку філологічних наук: матер. V міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 02–03 листопада 2018 р. Харків, 2018. С. 83–84.

44. Капранов Я. В., Корольова А. В. Діахронічна верифікація фонологічних, граматичних і семантичних переходів ностратичного етимону *Huqa “око, бачити”. Наукові досягнення країн Європи в галузі філологічних досліджень. Латвія: Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2020. (подано до друку).

45. Карпенко У. А. Трансляция смысла и трансформация значений первокорня : монография. Київ : Освіта України , 2013. 496 с.

46. Карпенко Ю. А. Вступ до мовознавства. 2-е вид. Київ : Академвидав, 2009. 336 с.

47. Корольова А. В. Когнітивна лінгвокомпаративістика : від реконструкції прамовних форм до реконструкції структур свідомості. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія : зб. наук. пр. / гол. ред. А. В. Корольова. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2014. С. 94

48. Мезоліт заходу Східної Європи. Кам'яна доба України. 2009. Вип. 12. 27 с.

49. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. М.-Л., 1938. 510 с.

50. Мосенкис Ю. Л. Общемировой праязык : история вопроса и постановка проблемы. Происхождение языка и культуры : древняя история человечества. 2007. Т. 1. № 1. С. 5–13.

51. Нечитайло І. М. Історія і типологія праслов'янських девербативів : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2011. 365 с.

52. Нечитайло І. М. Феномен праслов'янського діалектизму в порівняльно-історичній парадигмі. Система і структура східнослов'янських мов. 2017. Вип. 12. С. 48–59.

53. Рассоха И. Н. Исследования по ностратической проблеме: ЮжноУкраинский центр неолитической революции. Методика выявления древнейшего родства языков путем сравнения их базовой лексики с ностратической и синокавказской реконструкциями : монография. Харьков : ХНАМГ, 2010. 400 с.

54. Рассоха И. Н. Украинская прародина индоевропейцев. Харьков : ХНАМГ, 2007. 392 с.

55. Таранець В. Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови). 2-е вид., перер. і доп. Одеса : АстроПринт, 1999. 142 с.

56. Таранець В. Г. Трипільський субстрат: Походження давньоєвропейських мов : монографія. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. 276 с.

57. Черниш Т. О. Нариси зі слов'янської порівняльно-історичної лексикології та етимології : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр – Київський університет, 2010. 304 с.

58. About Cognitive Linguistics. Historical Background // International Cognitive Linguistics Association. URL: <http://www.cognitivelinguistics.org/en/about-cognitive-linguistics>

59. Actes Du Premier Congres International De Linguistique Semitique Et Chamito-Semitique, Paris 16–19 Juillet 1969. 1st ed. Mouton & Co.

60. Akers J. Michael Morning and Evening Meditations from the Word of God: Education, Challenge, Inspiration, and Encouragement. Bloomington: WestBowPress 2014. 768 p.

61. Anderson N. Studien zur Vergleichung der ugrofinnischen und indo-germanischen Sprachen, 1. Dorpat, 1879 [Verhandlungen der Gelehrten Ehstnischen Gesellschaft zu Dorpat, Bd. 9].

62. Ando R.K. Latent semantic space: iterative scaling improves precision of inter-document similarity measurement // Proceedings of the 23rd ACM SIGIR / ed. E. Yannakoudakis. 2000. P. 216–223.

63. Andronov M. Materials for bibliography of Dravidian linguistics. IATR series. Kuala Lumpur. 1966. P. 52.
64. Arntz H. Urgermanisch, Gotisch und Nordisch. Germanische Philologie / Festschrift für O. Behaghel. Heidelberg, 1934. S. 48.
65. Ascoli G. L. Del nesso ario-semitico. Politecnico, 21. 1864.
66. Aşik M.O. Contesting religious educational discourses and institutions in contemporary Egypt // *Social Compass* / ed. B. Charlier. Cambridge: SAGE Publications, 2012. Vol. 59. No. 1. P. 84–101.
67. Asingh P., Rasmussen M. Mange slags greenser. And examples of regional variations. 1989. URL : <http://phonetic-blog.blogspot.com/2011/03/strong-and-weak.html>
68. Atti del Secondo Congresso Internazionale di linguistica camito-semitica. Firenze : Istituto di linguistica e di lingue orientali, Università, 1978. P. 16–19.
69. Banchoff Th., Wuthnow R. Religion and the Global Politics of Human Rights / ed. R. Wuthnow. Oxford: Oxford University Press, 2011. 336 p.
70. Barðdal J., Eythorsson Th. Reconstructing syntax: Construction Grammar and the Comparative Method // *Sign-based construction grammar* / eds H.C. Boas and I. Sag. Stanford: CSLI Publications, 2004. P. 257–308.
71. Bazylyak N.O., Cherkhava O.O. Communicative competence formation of future English Language teacher // *Man in India. Subject Area and Category: Art and Humanities History (H Index), Social Sciences Cultural Studies*. 2017. Vol. 97 (3). P. 341–352. ISSN 0025-1569. (The journal is listed and indexed in Scopus).
72. Beekes R. S. P. Comparative Indo-European linguistics: an introduction. 2 ed. Amsterdam Philadelphia : John Benjamin's Publishing Company, 2011. xxiv + 415 p.
73. Bendix E. Componential analysis of general vocabulary: the semantic structure of a set of verbs in English, Hindi and Japanese. Bloomington: Indiana University, 1966. 230 p.
74. Benveniste E. Origines de la formation des noms en indo-européen. Paris, 1935.
75. Benveniste E. Problèmes sémantiques de la reconstruction // *Word*. 1954. Vol. 10. No. 2–3. P. 10. URL: <http://linx.revues.org/1183>
76. Bergsland K. The Eskimo-Uralic hypothesis. *Journal de la Société Finno-Ougrienne*. 1959. Vol. 61. P. 1–29.

77. Berlin B., Kay P. Basic colour terms: their universality and evolution. Berkeley: University of California Press, 1991. 196 p.
78. Bickerton D. Language & species. Chicago : University of Chicago Press, 1990. x + 297 p.
79. Bickerton D. Language and Species. Linguistic Society of America. 1992. Vol. 68. No. 2. P. 375–382.
80. Bickerton D. Roots of language. Ann Arbor : Karoma Publishers, Inc., 1981. xiii + 351 p.
81. Bičovský J. Vademecum starými indoevropskými jazyky. Praha : Nakladatelství Univerzity Karlovy, 2009. S. 31–48.
82. Blažek V., Novotná P. Glotochronology and its application to the Balto-Slavic languages. *Baltistica*. 2007. XLII (2–3). P. 185–210, 323–346.
83. Blevins J. The Bimoraic Foot in Rotuman Phonology and Morphology. *Oceanic Linguistics*. 1994. Vol. 33. P. 491–516.
84. Bloch J. Structure grammaticale des langues dravidiennes. Paris : Adrien Maisonneuve, 1946. XV + 103 p.
85. Bloch J. The Grammatical Structure of the Dravidian Languages. Deccan College Handbook Series 3. Poona, 1954.
86. Bodkin M. Studies in Type-Images in Poetry, Religion and Philosophy. Stanford : Stanford University Press, 1951. 356 p.
87. Boeve L. *Linguistica ancilla Theologiae: The Interest of Fundamental Theology in Cognitive Semantics // The Bible through Metaphor and Translation. A Cognitive Semantic Perspective* / ed. K. Feyaerts. Oxford: Peter Lang, 2003.
88. Bomhard A. R. *Afrasian Comparative Phonology and Vocabulary*. Charleston, S.C., 2014. 385 p.
89. Bomhard A. R. *Indo-European and the Nostratic Hypothesis : History of Research, Current Trends, and Future Prospects*. Boston, Massachusetts. USA, 1995. 82 p.
90. Bomhard A. R., Kerns J. C. *The Nostratic Macrofamily : A Study in Distant Linguistic Relationship*. Trends in Linguistics, Studies and Monographs 74. Berlin : Mouton de Gruyter, 1994. xi + 932 p.
91. Bopp F. *Über die Verwandtschaft der malaiisch-polynesischen Sprachen mit dem Indogermanischen*. Berlin, 1841.
92. Bopp F. *Vocalismus, oder sprachvergleichende Kritiken über J. Grimm's Deutsche Grammatik und Graff's Althochdeutschen Sprachschatz: mit Begründung einer neuen Theorie des Ablauts*. Berlin : Nicolai, 1836.

93. Bopp F., Eastwick E.B., Wilson H.H. A Comparative Grammar of the Sanscrit, Zend, Greek, Latin, Lithuanian, Gothic, German and Slavonic Languages. 1853. URL: <https://archive.org/details/acomparativegra01wilsgoog>
94. Bopp P. Die Kaukasischen Glieder des indoeuropäischen Sprachstamms, Berlin, 1847.
95. Bordes F. Le paléolithique dans le monde. Paris, Hachette, L'Univers des Connaissances, 1968. 256 p.
96. Bosch D. J. Believing in the Future: Toward a Missiology of Western Culture. Philadelphia: Trinity Press International, 1995. 69 p.
97. Bosch D. J. Transforming mission: paradigm shifts in theology of mission // American Society of Missiology. N.Y.: Orbis Books, 2011. No. 16. 630 p.
98. Bouchard-Côté A. et al. Automated reconstruction of ancient languages using probabilistic models of sound change. PNAS. 2013. Vol. 110. No. 11. P. 4224–4229.
99. Boyer R. Archetypes. Companion to Literary Myths, Heroes and Archetypes. L.; N. Y. : Routledge, 1996. P. 110–117.
100. Bradke P.V. Über Methode und Ergebnisse der arischen (indogermanischen) Alterthumswissenschaft. Historisch-kritische Studien. Giessen: J. Ricker'sche Buchhandlung, 1890. 350 S.
101. Branham R.J., Rears W.B. Between text and context: Toward a rhetoric of contextual reconstruction // Quarterly Journal of Speech / ed. Th.W. Benson. USA: Taylor & Francis, 1985. Vol. 75. Is. 1. P. 19–36.
102. Braun W. Guide to the study of religion. London: Continuum, 2000. 560 p.
103. Bréal M. Essai de Sémantique, science des significations. Paris : Hachette, 1897.
104. Brugmann K. Kurze vergleichende Grammatik der Indogermanischen Sprachen. Auf Grund des fünfbandigen "Grindrisses der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen" / von K. Brugmann und B. Delbrück verfasst. Strassburg : Verlag von Karl J. Trübner. Repr, 1933, 1970.
105. Brugmann K. Nasalis sonans in der indogermanischen Grundsprache. Zur Geschichte Der Stammabstufenden Declinationen. Erste Abhandlung: Die Nomina Auf -ar und -tar. Berlin: [Place of publication not identified], 18-. 338 S.

106. Brugmann K., Osthoff H. Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen (mit Karl Brugmann). USA: Nabu Press, 2014. 620 S.

107. Buck C. D. A grammar of Oscan and Umbrian with a collection of inscriptions and a glossary. Boston, U.S.A., 1904. xvii + 327 p.

108. Bühler K. Axiomatik der Sprachwissenschaften // Semiotic foundations of language theory / ed. R.E. Innis. N.Y.: Plenum, 1982. S. 75–164.

109. Bühler K. The axiomatization of the language sciences. N.Y.: Plenum, 1982. P. 75–164.

110. Burrow T. Collected Papers on Dravidian Linguistics. Annamalainagar: Annamalai University, 1968.

111. Bynon J., Bynon Th. Hamito-Semitic. Proceedings of a colloquium held by the Historical Section of the Linguistics Association (Great Britain) at the School of Oriental and African Studies. The Hague – Paris : Mouton, 1975. 518 p.

112. Calvin W. H. The unitary hypothesis: A common neural circuitry for novel manipulations, language, plan-ahead, and throwing? Tools, language and cognition in human evolution / eds K. R. Gibson & T. Ingold. Cambridge : Cambridge University Press, 1993. P. 230–250.

113. Campbell L. Comment on : Automated dating of the world's language families based on lexical similarity. Current Anthropology. 2011. Vol. 52. P. 866–867.

114. Campbell L. Historical linguistics. An Introduction. Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 1998. 512 p.

115. Cann R. L., Stoneking M., Wilson A. C. Mitochondrial DNA and human evolution. Nature. 1987. P. 32–36.

116. Carr K. Protecting Mission Command from Information Dominance. Invited presentation to Vision. L.: Cranfield University, 2005. 203 p.

117. Carr P. Phonology. Modern Linguistic Series. London : Macmillan, 1993. 324 p.

118. Castréh M. A. Über die Personalaffixe in den altaischen Sprachen. Kleinere Schriften. Sankt-Petersburg, 1862.

119. Cherkhava O. O. Conceptual Forming Of Terminological Field of The Notion “Religious Popular Discourse Variety” In The Religious Type Of Institutional Discourse // The proceeding edition of scientific articles. Kaunas: Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities. Department of Foreign Language, 2014. URL:

http://www.knf.vu.lt/dokumentai/failai/konferenciju/ZKE_2014_programa_05_06.pdf

120. Cherkhava O. O. Linguistic and Discursive Characteristics of Biblical Prophetic Texts in English Revised Version (1885) // *What's in a Text? Inquiries into the Textual Cornucopia* / eds A. Glaz, H. Kowalewski, A. Weremczuk. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2012. P. 65–86.

121. Cherkhava O. O. Metaphorization of the concept water as the representation of kernel basic concept “Inclination to Christian Faith through Biblical religious knowledge” in the religious-popular discourse (based on English, German and Ukrainian languages) // *Harmony of Tradition and Modernity: Concept of the Sea in Language and Culture*. Klaipėda: The centre of the Baltic studies, 2014. URL: <http://senas.ku.lt/hmf/struktura/centrai/baltistikos-centras/conference-participants-abstracts-2/>

122. Cherkhava O. O. Prophetic discourse as the integral category of the interpersonal communication // *The proceeding edition of scientific articles*. Kaunas: Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities, Department of Foreign Language, 2010. No. 6. P. 404–410.

123. Cherkhava O. O. The concept of water and its metaphorization in text of religious-popular discourse (based on English and German languages) // *Одеський лінгвістичний вісник: зб. наук. праць / гол. ред. Н.В. Петлюченко; Національний університет “Одеська юридична академія”*. Одеса: “Видавничий дім “Гельветика””, 2014. Вип. 4. С. 318–323.

124. Cherkhava O. O. Comparative Cognitive Matrix Reconstruction of Religious Popular Discourse (based on English, German and Ukrainian languages) // *CogLingWroc 2016 Conference Proceedings* / ed. prof. dr. hab. Leszek Berezowski. Wrocław: University of Wrocław Institute of English Studies, 2016. URL: <https://sites.google.com/site/coglingwroc2/thematic-panels/semantics1>

125. Cherkhava O. O. Comparative cognitive methodology of the religious popular discourse matrix reconstruction procedure / *Science and Education a New Dimension. Philology* / ed. Dr. Xenia Vamos. Budapest, 2017. V (32). Is. 122. P. 22–29. p-ISSN 2308-5258. e-ISSN 2308-1996. (The journal is listed and indexed in Index Copernicus).

126. Cherkhava O. O. Reconstruction of theolinguistic matrix of religious popular discourse (based on English, German and Ukrainian languages) // *Science and Education a New Dimension. Philology* / ed. Dr.

Xenia Vamos. Budapest, 2015. III (10). Is. 47. P. 13–19. p-ISSN 2308-5258. e-ISSN 2308-1996. (The journal is listed and indexed in Index Copernicus).

127. Cherkhava O. O. Theological linguistic principles of religious popular discourse study in the context of cognitive matrix reconstruction // Science and Education a New Dimension. Philology / ed. Dr. Xenia Vamos. Budapest, 2016. IV (21). Is. 98. P. 26–37. p-ISSN 2308-5258. e-ISSN 2308-1996. (The journal is listed and indexed in Index Copernicus).

128. Chidester D. Word and Light: Seeing, Hearing, and Religious Discourse. Urbana: University of Illinois Press, 1992. 168 p.

129. Chomsky N. Lectures on Government and Binding. Dordrecht: Foris, 1981. 371 p.

130. Chomsky N. Modular Approaches to the Study of the Mind. San Diego, 1984. 113 p.

131. Cobb V. Contrition Hertford. UK: M-Y Books Ltd. 2012. 350 p.

132. Collinder B. An Introduction to the Uralic Languages. Berkeley – Los Angeles : University of California Press, 1965. P. 30–34.

133. Colloquia Classica et Indo-Germanica – VI. Памяти Л.Г. Герценберга / отв. ред. Н.Н. Казанский. СПб.: Наука, 2014. 910 с. (ACTA LINGUISTICA PETROPOLITANA. Труды Института лингвистических исследований РАН. Т. X. Ч. 1). URL: https://alp.iling.spb.ru/static/alp_X_1.pdf

134. Comrie B. Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology. Blackwell and Chicago: University of Chicago Press, 1989. 252 p.

135. Cook W. A. Case Grammar Theory. Georgetown: Georgetown University Press, 1989. 224 p.

136. Craig W. L. God, Time and Eternity // Reasonable faith Organization. URL: <http://www.reasonablefaith.org/god-time-and-eternity>

137. Crystal D. Linguistics, language and religion. London: Burns Oates, 1965. P. 25. URL: http://www.davidcrystal.com/DC_articles/Religion11.pdf

138. Culture, Science, Society. The constitution of cultural modernity. Social and critical theory / ed. G. Markus. Denver: Brill, 1934. 666 p.

139. Cuno J. G. Forschungen im Gebiete der eilten Völkerunde, I. Die Skythen. Berlin, 1871.

140. Cuny A. Notes de phonétique historique indoeuropéen et sémitique. Revue de phonétique. 1914. P. 101–132. URL:

<http://archive.org/stream>

[/revuedephontiq02pariuoft/revuedephontiq02pariuoft_djvu.txt](http://archive.org/stream/revuedephontiq02pariuoft/revuedephontiq02pariuoft_djvu.txt)

141. Cuny A. Notes de phonétique historique: Indo-Europeen et semitique. Revue de phonétique. 1912. Bd. 2.

142. Curtius G. Zur Chronologie der indogermanischen Sprachforschung. Salzwasser-Verlag GmbH, 2011. 84 p. URL: <https://archive.org/details/zurchronologied00curtgoog>

143. Czekanowski J. Wstęp do historii Słowian : perspektywy antropologiczne, etnograficzne, archeologiczne i językowe. Poznań : Instytut Zachodni, 1957. XIX, 514 s.

144. Daniel A. The Uralic Languages. London and New York : Routledge. 1998. xxviii + 619 p.

145. Das Germanische und die Rekonstruktion der Indogermanischen: Akten des Freiburger Kolloquiums der Indogermanischen Gesellschaft / ed. J. Untermann, B. Brogyanyi. Freiburg: John Benjamins Publishing, 1984. 237 S.

146. Deacon T. The Symbolic Species: The Co-evolution of Language and the Brain. N. Y., 1997. 527 p.

147. Delbrück B., Brugmann K. Grundriss der Vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen. Strassburg: Trübner, 1889. 568 S.

148. Delitzsch Fr. Studien über indogermanisch-semitische Wurzelverwandtschaft. Leipzig, 1873.

149. Deppe H.-W. Bibellesen mit System: Ein chronologischer Bibelleseplan für 1 bis 3 Jahre. Zürich: Betanien, 2010. 12 S.

150. Diakonoff I. M. Afrasian languages, Moscow : Nauka, 1988. 142 p.

151. Dietrich W. El aspecto verbal perifrástico en las lenguas románicas (versión española de M. Martínez Hernández revisada por el autor). Madrid : Gredos, 1983.

152. Dijk T. A. van Discourse as Structure and Process. London: SAGE, 1997. Vol. 1. 356 p.

153. Dijk T. A. van Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse. London and New York: Longman, 1992. 283 p.

154. Dik S. C. Theory of Functional Grammar. USA: Foris Pubns USA, 1989. 420 p.

155. Dixon R. M. W. The Rise and Fall of Languages. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. 572 p.

156. Doerfer G. Lautgesetz und Zufall: Betrachtungen zum Omnikomparativismus. Innsbruck : Sprachwissenschaftliches Institut der Universität, 1973.

157. Doerfer G. Mongolo-Tungusica. Wiesbaden. Wiesbaden: Harrassowitz, 1985. 307 p. (Tungusica Band 3).

158. Dolgopolsky A. Nostratic grammar: synthetic or analytic? Aspects of Comparative Linguistics. Moscow : RSUH Publishers, 2005. Vol. 1. P. 13–38.

159. Dolgopolsky A. The Nostratic Macrofamily & Linguistic Paleontology. McDonald Institute for Archaeological Research, 1998. 116 p.

160. Donner O. Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen, 1–3. Helsingfors, 1874–1888.

161. Downes W. Language and Religion: A Journey Into the Human Mind. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 280 p.

162. Dueck A., Reimer K. Religious discourse in psychotherapy: Thick and thin // International Journal of Existential Psychology and Psychotherapy. 2004. Vol. 1. P. 3–15.

163. Dunkel G. Tipology versus reconstruction // Bono Homini Donum: Essays in historical linguistics. In memory of J. Alexander Kerns /

164. Duranti A. Ethnography of speaking: toward the linguistics of praxis. Language: The Socio-cultural Context // Linguistics: The Cambridge Survey /

165. Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life. Oxford: Oxford University Press, 2001. 358 p.

166. Dybo V. V. M. Illich-Svitych and the Development of Uralic and Dravidian Linguistics (Preliminary Report). Explorations in Language Macrofamilies / Universitaetsverlag Dr. Norbert Brockmeyer. Bochum, 1989. P. 20–29.

167. Dyenl. Reconstruction, the comparative method and the protolanguage uniformity assumption. Language. 1969. Vol. 45. No. 3. P. 508–509.

168. Ehret C., Keita S. O. Y., Newman P. The origins of Afroasiatic. Science 306. 2004. Vol. 306. No. 5702. P. 1680–1681.

169. Elliott R. K. Socrates and Plato's Cave // Kant-Studien 1967. Vol. 58. P. 137–157. URL: <http://www.degruyter.com/view/j/kant.1967.58.issue-1-4/kant.1967.58.1-4.137/kant.1967.58.1-4.137.xml>

170. El-Sharif A. A linguistic study of Islamic religious discourse: conceptual metaphors in the prophetic tradition: PhD Thesis. London: Queen Mary University, 2011. 431 p.

171. Embleton S. Lexicostatistics / glottochronology. From Swadesh to Sankoff to Starostin to future horizons. Time depth in historical linguistics / eds C. Renfrew, A. McMahon, L. Trask. Cambridge : The McDonald Institute for Archaeological Research, 2000. P. 143–165.

172. Ewald H. Sprachwissenschaftliche Abhandlungen. II. Über den Zusammenhang des nordischen (türkischen), mittelländischen, semitischen und koptischen Sprachstämme. Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaft zu Göttingen, 10. Göttingen, 1962.

173. Fähnrich H. Kartwelische Wortschatzstudien. Jena : Friedrich-Schiller-Universität, 2002. 54 s.

174. Ferraresi G., Goldbach M. Principles of Syntactic Reconstruction / Gisella Ferraresi, Matria Goldbach // Current Issues in Linguistic Theory, 2005. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008. Vol. 302. 241 p.

175. Fillmore Ch. J. The Case for Case / Bach and Harms (Ed.) // Universals in Linguistic Theory. N.Y.: Holt, Rinehart, and Winston, 1968. P. 1–88.

176. Fillmore Ch. J. Frame semantics and the nature of language // Annals of the New York Academy of Sciences: Conference on the Origin and Development of Language and Speech. 1976. Vol. 280. P. 20–32. URL: <http://www.icsi.berkeley.edu/pubs/ai/frame semantics76.pdf> 1976

177. Firbas J. Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 265 p.

178. Firth J. R. Papers in Linguistics 1934–1951. London: Oxford University Press, 1957. 233 p.

179. Fitch W. T. The Evolution of Language. N. Y. : Cambridge Univ. Press, 2010. 625 p.

180. Fleming H. C. Afrasian and Its Closest Relatives: the Borean Hypothesis. Global Perspectives on Human Language. 2002. URL : http://greenberg-conference.stanford.edu/Fleming_Abstract.htm

181. Fleming H. C. Proto-Gongan Consonant Phonemes: Stage One. Leo Reinisch. Werk und Erbe / ed. H. G. Mukarovsky. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1987. P. 141–159.

182. Foley W. A., Van Valin R. D. Functional Syntax and Universal Grammar. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. P. 15–25.

183. Forster P., Matsumura S. Did early humans go north or south? *Science*. 2005. P. 965–966.
184. Fortson B. *Indo-European language and culture. An Introduction*. Padstow : Blackwell Publishing, 2004. 562 p.
185. Fox A. *Linguistic Reconstruction*. Oxford: Oxford University Press, 1995. 392 p.
186. Frye N. *The Great Code: The Bible and Literature*. Toronto : Academic Press Canada, Cop, 1982. 261 p.
187. *Functionalism and Formalism in Linguistics / Studies in Language Companion // Case Studies / ed. M. Darnell*. Wisconsin: John Benjamins Publishing Company, 1999. Series 42. Vol. 2. 407 p.
188. Furey M.C. *Body, Society and Subjectivity in Religious Studies // Journal of the American Academy of Religion*. Oxford: Oxford Scholarly Editions Online, 2011. URL: <http://jaar.oxfordjournals.org/content/early/2011/11/16/jaarel.lfr088.full>
189. Galdwell R. A. *comparative grammar of the Dravidian of South – Indian family of languages*. 2 ed. London, 1875.
190. Gambarara D. *Le entita ricostruite tra fonetica e fonologia // Problemi della ricostruzione in linguistica // Atti del Convegno SLI*. Roma: Università di Pavia, 1977. P. 35–57.
191. Geeraerts D. *Diachronic Prototype Semantics. A Contribution to Historical Lexicology*. Oxford: Clarendon Press, 1997. 207 p.
192. Gell-Mann M., Peiros I., Starostin G. *Distant Language Relationship : The Current Perspective*. *Journal of Language Relationship*. 2009. No. 1. P. 13–30.
193. George M., Herlth J., Münch Ch. Schmid U. (Hg.) *Tolstoj als theologischer Denker und Kirchenkritiker*. 2015. S. 261. URL: http://www.v-r.de/pdf/titel_inhalt_und_leseprobe/1004409/inhaltundleseprobe_9783525560075.pdf
194. Gill S. D. *Beyond “the primitive” : The religions of non-literate peoples*. Englewood Cliffs, N.Y.: Prentice-Hall, 1982. 120 p.
195. Gill S. D. *Native American Religions: an introduction*. Belmont, Calif: Wadsworth Pub., 1982. 192 p.
196. Golding D. *Remodeling of extracellular matrix is a requirement for the hepatic progenitor cell response*. URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/21106552>
197. Greenberg J. H. *Author’s precis and reply to review of Language in the Americas*. *Current Anthropology*. 1987. Vol. 28. P. 647–652, 664–666.

198. Greenberg J. *Language Typology: A Historical and Analytic Overview*. Netherland: Mouton & Co., 1974. 82 p.

199. Greenberg J. *The Languages of Africa*. The Hague: Mouton; IJAL 29.1; Bloomington : Indiana University Press, 1963. vi + 171 p.

200. Greenhill S. J. Levenshtein distances fail to identify language relationships accurately. *Computational Linguistics*. 2011. Vol. 37(4). P. 689–698.

201. Greimas A.J., Courtes J., Rengstorf M. *The cognitive dimension of narrative discourse / New Literary History. Thinking in the Arts, Sciences, and Literature*. London: The Johns Hopkins University Press, 1976. Vol. 7. No. 3. P. 433–447.

202. Grigg A.E., Goldstein L.D. The use of clients as judges of the counselor's performance // *Journal of Counseling Psychology*. 1957. No. 4. P. 31–36.

203. Grimes J. *Problems and Perspectives in Religious Discourse: Advaita Vedānta Implications*. USA: State University of New York Press, 1994. 213 p.

204. Grimm J. L. C. *Deutsche Grammatik // Foundations of Indo-European comparative philology / hrsg. v. R. Harris, R. Nachdruck*. Germany: Göttingen, 1822. 584 S.

205. Grine P. E., Jungers W. L., Schultz J. Phenetic affinities among early Homo crania from East and South Africa. *Journal of Human Evolution*. 1996. Vol. 30. P. 189–225.

206. Grosz B., Hirschberg J. Some intonational characteristics of discourse structure // *Proceedings of the International Conference on Spoken Language Processing / The College of Information Sciences and Technology*. Columbia: The Pennsylvania State University, 1992. P. 429–432.

207. Gudschinsky S. The ABCs of lexicostatistics (glottochronology). *Word*. 1956. Vol. 12. P. 612–623.

208. Gumperz J. *Types of Linguistics Communities // Readings in the Sociology of Language*. Hague: Mouton, 1970. P. 115–124.

209. Györi G., Hegedus I. A cognitive approach to the methodology of semantic reconstruction. The case of chin and knee // *In Current Methods in Historical Semantics / eds K. Allan & J. Robinson*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2012. P. 315–334.

210. Hall E.T. *The Silent Language*. N. Y.: Doubleday, 1959. P. 97–99.

211. Halliday M. A. K. *Corpus Studies and Probabilistic Grammar // English Corpus Linguistics: Studies in Honour of Jan Svartvik / ed. K. Aijmer & B. Altenberg. London & N.Y.: Longman, 1991. P. 30–43.*

212. Halliday M. A. K., Matthiessen C. M. I. M. *An Introduction to Functional Grammar. London: Edward Arnold, 2004. 808 p.*

213. *Handbuch zur Wahl der Österreichischen Pfarrgemeinderäte Gedanken zum Pfarrgemeinderat / Johannes Pesl. 2017. URL: https://pgr.dsp.at/sites/www.dsp.at/files/u1647/pgrw17_handbuch.pdf*

214. Harris J. *Vowel reduction as information loss. Headhood, Elements, Specification and Contrastivity / ed. P. Carr et al. Amsterdam : John Benjamins, 2005. P. 119–132.*

215. Hart A. *Adrenaline and Stress: The Exciting New Breakthrough That Helps You Overcome Stress Damage. Peabody: Christianbook, 1995. 225 p.*

216. Haser V. *Metaphor in semantic change // Metaphor and Metonymy at the crossroads. A cognitive perspective / ed. A. Barcelona. Berlin: Walter de Gruyter, 2000. P. 171–194.*

217. Hattori Sh. *The Length of Vowels in Proto Mongolian. Олон улсын монгол хэл бичгийн эрдэмтний анхдугаар их хурал. Улаанбаатар, 1961. 2-р дэвт.*

218. Hausenberg A.-R. *Komi. The Uralic Languages / ed. D. Abondolo. London : Routledge, 1998. P. 305–326.*

219. Heaman I. M. *Boudouin de Courtenay a pioneer of structural linguistics. University of Victoria. Working Papers of the Linguistic circle. 1984. Vol. 4 (1). P. 23–40. URL: <http://journals.uvic.ca/index.php/WPLC/article/view/5495/2103>*

220. Hellinger B. *With God in mind. Berchtesgaden: Hellinger Publications, 2007. 200 p.*

221. Hill J. H. *Language Contact Systems and Human Adaptations // Journal of Anthropological Research / ed. L.G. Straus. USA: University of New Mexico, 1978. Vol. 302. No. 1. P.1–26.*

222. Hirschberg J., Litman D. *Empirical studies on the disambiguation of cue phrases // Journal of Computational Linguistics. USA: MIT Cambridge Press, 1993. Vol. 19. Is. 3. P. 43–49.*

223. Hirt H. *Der indogermanische Akzent. Ein Handbuch. Straßburg, 1895.*

224. Hirt H. *Der Indogermanische Akzent: Ein Handbuch*. Strassburg: Trubner, 1895. S. 85. URL: <https://archive.org/details/derindogermanis00hirtgoog>

225. Hjelmslev L. *Principes de grammaire generale // Etudes Baltiques / ed. L. Hjelmslev*. Copenhagen: A. F. Høst, 1928. 362 p.

226. Holberg I. *Religious-sermon style of modern Russian Literal Language thesis: moral concepts*. M.: Nauka, 2002. 242 p.

227. Holm H. J. The new arboretum of Indo-European “trees”. *Journal of Quantitative Linguistics*. 2007. Vol. 14(2–3). P. 167–214.

228. Holman E. W., Wichmann S., Brown Ch., Velupillai V., Muller A., Bakker D. Explorations in automated lexicostatistics. *Folia Linguistica*. 2008. Vol. 20(3). P. 116–121.

229. Holt R. A. *Socio-Linguistic Approach to Religious Language // Australian eJournal of Theology 6 (February 2006)*. 2006. URL: http://aejt.com.au/_data/assets/pdf_file/0003/395193/AEJT_6.10_Holt.pdf

230. *How Families Deal with the Stresses of Special Needs; Children with Special Needs and the Orthodox Christian Family // Orthodox Church in America Online Journal*. 2010. Vol. III. URL: <https://oca.org/parish-ministry/parishdevelopment/children-with-special-needs-and-the-orthodox-christian-family>

231. Huber-Rudolf B. *Von Missionaren, Managern und Mediatoren – eine Typologie Interreligious Lernender // Handbuch Interreligious Lernender*. Gutersloher Verlagshaus / ed. P. Schreiner, U. Sieg. Gutersloher, 2005. S. 101–112.

232. Huehnergard J. *Afro-Asiatic. The Ancient Languages of Syria-Palestine and Arabia*. New York : Cambridge University Press, 2008. P. 225–246.

233. Humboldt A. *von Gesammelte Werke von Alexander von Humboldt*. Stuttgart: J. G. Cotta, 1889. Vol. 10. S. 288. URL: <https://archive.org/details/gesammeltewerkev10humb>

234. Hunderford A. *Postmoder Belief: American Literature and Religion since 1960*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2010. 195 p.

235. *International Cognitive Linguistics Association Blog 2016*. 2016. URL: <http://sasmirido.blogspot.com/2016/09/cognitive-linguistics.html>

236. Jacobson R. *Selected writings // Slavic Epic Studies / ed. R. Jacobson*. Paris: The Hague, 1948. Vol. IV. P. 106–300.

237. Jacobson R. The framework of language. 1980. URL: [http://ru.scribd.com/doc/36945069/Jakobson-r-1980-the- \[...\]](http://ru.scribd.com/doc/36945069/Jakobson-r-1980-the-[...]).

238. Janhunen J. On the structure of Proto-Uralic. *Finnisch-ugrische Forschungen*. 1981. Vol. 44. P. 23–42.

239. Jesus Church. URL: <http://www.jesus.ch>

240. John E.J. Bloomfield's Saussureanism // In Leonard Bloomfield: *Reviews and meaning* / ed. J.G. Fought. Australia: Taylor & Francis, 1999. 352 p.

241. Johnson G. The Economies of Grace as Gift and Moral Metaphor Accounting: Insights from Cognitive Linguistics // *The Bible through Metaphor and Translation. A Cognitive Semantic Perspective* / ed. K. Feyaerts. Oxford: Peter Lang, 2003. P. 84–103.

242. Johnson S. C. Hierarchical Clustering Schemes // *Psychometrika* /

243. Joshi M. S. Anubhūtisvarūpācārya and his Sārasvataparakriyā: a critical, historical, and textual study of the Sārasvata school of Sanskrit grammar. Vadodara: Mahiman Publishing House, 2011. 656 p.

244. Jucquo G. La structure des racines en indo-europeen envisagee d'un point de vue statistique. *Linguistic research in Belgium*. Wetteren, 1966. P. 61.

245. Jung C. G. *Collected Works*. London, 1953–1964. Vol. 1–20.

246. Kaiser E. Experimental paradigms in psycholinguistics. URL: https://moodle.csun.edu/pluginfile.php/2730868/mod_resource/content/3/Experimental%20Paradigms%20Psycholing%20Kaiser.pdf

247. Kaiser M., Shevoroshkin V. Nostratic. *Annual Review of Anthropology*. 1988. Vol. 17. P. 309–329.

248. Kapranov Y. Hypothetical Versions on Antropogenesis Localization of the First Populations of the Homo. *Logos*. Vilnius, 2018. No. 94. P. 149–158.

249. Kapranov Y. Methodological Algorithm for Diachronic Interpretation of Nostratic *mar-a 'tree' (based on the data taken from A. R. Bomhard's "A Comprehensive Introduction to Nostratic Comparative Linguistics: With Special Reference to Indo-European"). *Advanced Education*. Kyiv, 2018. Issue 10. P. 198–205.

250. Kapranov Y. V. Degree of Affinity Between the Korean *mōi(h), *mōró and Japanese *mōrí against the Altaic *mōr[u] "tree, forest" (According to Starostin's Version). *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 9. Current Trends in Language Development*. Kyiv, 2018. Vol. 18. P. 61–73.

251. Kapranov Y. V. Diachronic Interpretation of Nostratic Etymon *wol[a] Based on Proto-Indo-European *(e)wel- (Gr hw- / ew-) and Proto-Altaic *ulu (~ -o) forms (according to S. A. Starostin's Version). *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 9. Current Trends in Language Development*. Kyiv, 2018. Vol. 17. P. 68–80.

252. Kapranov Y. V. Diachronic Interpretation of Phonomorphological and Semantic Regularities of Nostratic (Based on *Huḫa “eye”). *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 9. Current Trends in Language Development*. Kyiv, 2019. Vol. 19. P. 74–89.

253. Kapranov Y., Korolyova A., Tolcheyeva T., Vasko R. Human Language as a Natural Artifact of Planetary-Noospheric Mind: Coevolutionary-Macromutational Reinterpretation. *Amazonia Investiga / ed. D. F. A. Campillo*. Colombia: Universidad de la Amazonia, 2020. Vol. 9(34). P. 17–23.

254. Kapranov Ya. V. Antropogenesis Triad “Brain – Conscience – Language” As Cultural Determiner. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*. K., Milenium, 2017. P. 62–66.

255. Karaflogka A. *E-Religion: A Critical Appraisal of Religious Discourse on the World Wide Web*. USA: Equinox Publishing, 2007. 224 p.

256. Karno M., Edgerton R.B. Perception of mental illness in a Mexican-American community // *Archives of General Psychiatry*. 1969. No. 20. P. 233–238.

257. Kassian A. Anatolian lexical isolates and their external Nostratic cognates. *Aspects of Comparative Linguistics*. Moscow: RSUH Publishers, 2009. Vol. 4. P. 152–186.

258. Kenneth L. P. *Discourse analysis and tagmeme matrices* *Oceanic Linguistics*. Hawaii: University of Hawaii Press, 1964. Vol. 1. No. 1. P. 5–26.

259. Kettell S. On the public discourse of religion: an analysis of Christianity in the United Kingdom // *Politics and Religion / ed. P.A. Djupe*. Cambridge: University of Warwick, 2009. Vol. 2(3). P. 420–443.

260. Kimbel W. H., Walter R. C., Johanson D. C. Et al. Late Pliocene Homo and Oldowan tools from the Hadar formation (Kada Hadarmember), Ethiopia. *J. Hum. Evol.*, 1996. Vol. 31. P. 549–561.

261. Kiyose G. *A Study of the Jurchen Language and Script*. Kyoto, 1977. P. 22.

262. Kluge F. *Portraits of Linguists and their studies in the area of the Old Germanic Languages*. URL : <http://derekp.republika.pl/jzstger/lexicon/frames.html>

263. Kogan L. Proto-Semitic Phonetics and Phonology. The Semitic languages. Berlin Boston : Walter de Gruyter, 2011. P. 119.

264. Kondrak G. A new algorithm for the alignment of phonetic sequences. Proceedings of the 1st North American chapter of the ACL conference. 2000. P. 288–295.

265. König E., Siemund P. Intensifiers as targets and sources of semantic change // Historical Semantics and Cognition / eds P. Koch & A. Blank. Berlin: Mouton de Gruyter, 1999. P. 237–257.

266. Koppen Pr. Th. Ein neuer tiergepgrahischer Beitrag zur Präge über die Urheimat der Indoeuropäer und Ugrofinnen. Das Ausland. 1890.

267. Kortland F. Remarks on Winer's law. Dutch Contributions to the Tenth international Congress of Slavists. Sofia. Linguistics (Studies in Slavic and General Linguistics). Amsterdam : RODOPI, 1988. P. 387–396.

268. Koteskey R. Psychology for Missionaries. N.Y.: Wilmore, 2011. 378 p.

269. Krishnamurti B. The Dravidian Languages (Cambridge Language Surveys). Cambridge : Cambridge University Press, 2003. xxvii + 545 p.

270. Kröber F. Structuralism, Formalism and Functionalism: Differences and Similarities Between Three Linguistic Schools. 1 ed. GRIN Publishing, 2017. 17 p. URL: <http://www.amazon.com/Structuralism-Formalism-Functionalism-Differences-Similarities-ebook/dp/B00BSDRR40>

271. Kroonen G. False exceptions to Winter's Law. On the effects of Kluge's Law on the Proto-Germanic consonantism // Studies in Slavic and General Linguistics. 2011. Vol. 37. Accent Matters: Papers on Balto-Slavic accentology. P. 251–261.

272. Kucharska-Dreiss E. Theolinguistyka – proba popularyzacji terminu // Jezyk religijny dawniej i dzis / red. S. Mikoiajczak, T. Weciawcki. Poznan: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego, 2015. P. 23–30.

273. Kukučková M. Jiddisch. Betrachtungen zum Jiddischen im Kontakt mit europäischen Sprachen und mit Hebräisch: Magisterská diplomová práce. 2014. URL: https://is.muni.cz/th/333546/ff_m/DIPLOMOVA_PRACE_Kukuckova.txt

274. Kuno S. Functional syntax: Anaphora, discourse and empathy. Chicago: University of Chicago Press, 1987. 320 p.

275. Kuryłowicz J. Internal Reconstruction // Current Trends in Linguistics / eds T. A. Sebeok, H. M. Hoenigswald & R. E. Longacre. Berlin; N.Y.: Mouton; The Hague, 1973. Vol. 11. 658 p.

276. Kuryłowicz J. On the Methods of Internal Reconstruction // Proceedings on the Ninth International Congress of Linguists / ed. H.G. Lunt. The Hague: Mouton, 1964. P. 27–32.
277. Kuryłowicz J. The Inflectional Categories of Indo-European. Heidelberg: Winter, 1964. 246 p.
278. Laakso J. Sprachwissenschaftliche Spiegelfechtere (Angela Marcantonio: The Uralic language family. Facts, myths and statistics). Finnisch-ugrische Forschungen. 2004. Vol. 58. P. 296–307.
279. Labov W. Principles of Linguistic Change. Oxford: Blackwell, 2001. Vol. II: Social Factors. 592 p.
280. Lakoff G. Cognitive Semantics: in the heart of language // Fórum Lingüístico, Fpolis. 1998. No. 1(83–119). P. 83–119. URL: <https://periodicos.ufsc.br/index.php/forum/article/download/6916/6379>
281. Langacker R.W. Foundations of cognitive grammar: Theoretical Prerequisites. Stanford, CA: Stanford University Press, 1987. 540 p.
282. Langacker W. R. Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar. Berlin; N. Y.: Mouton de Gruyter, 1991. 395 p.
283. Laufer B. Skizze der mandjurischen Literatur. Keleti Szemle. 1908. Vol. IX. P. 1–53.
284. Lehmann W. P. Historical Linguistics: an Introduction. 3d ed. London : Routledge, 1992. xviii + 288 p.
285. Lehmann W. P. Surface and Underlying Structure in Typological Study // Studies Offered to Joseph Greenberg on the Occasion of His Sixtieth Birthday. Syntax / ed. A. Juilland. Saratoga, CA: Anma Libri, 1977. P. 517–526.
286. Lepschy G. C. Nuovi saggi di Linguistica italiana. Bologna : Il Mulino, 1989. 242 p.
287. Liebermann Ph. The biology and evolution of language. Cambridge; London : Hardard Univ. Press, 1984. 392 p.
288. Ligeti L. Les anciens éléments mongols dans le mandchou. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. 1960. T. X. Fasc. 3.
289. Lindström J. A. Sämling af med finskan beslagtade ord fran de Uralska, Altaiska och Kaukasiska språken. Soumi. 1852.
290. Linguistics in South-West Asia and North Africa. CTI. 1970. Vol. 6.
291. Lipiński E. Semitic languages: Outline of a Comparative Grammar. Leuven : Peeters, 1997. 754 p.
292. List J. M. Sequence comparison in historical linguistics. Dusseldorf : Dusseldorf University Press, 2014. 308 p.

293. Livingstone D. *The Last Journals of David Livingstone, in Central Africa, from 1865 to His Death*. Teddington: The Echo Library, 2005. 427 p.
294. Luther Bibel Online. 2017. URL: <https://www.die-bibel.de/bibeln/online-bibeln/lutherbibel-2017/bibeltext/>
295. Madeleine S.-L. J.-N. *Apostolic Memories: Religious Differentiation and the Construction of Orthodoxy in Syriac Missionary Literature*: PhD Thesis. Providence, Rhode Island: Brown University, 2009. URL: <https://repository.library.brown.edu/studio/item/bdr:90/>
296. Madeleine Saint-Laurent J.-N. *Apostolic Memories: Religious Differentiation and the Construction of Orthodoxy in Syriac Missionary Literature*. Providence: Brown University, 2009. URL: <https://repository.library.brown.edu/studio/item/bdr:90/>
297. Mahmoudian M. *Linguistique fonctionnelle: Debats et perspectives* // Pour Andre Martinet. Paris: PUF, 1979. 312 p.
298. Malkiel Y. *Etymology*. Cambridge; N.Y.: Cambridge University Press, 1993. 223 p.
299. Marcantonio A. *The Uralic language family: facts, myths, and statistics*. Oxford & Boston, MA : Blackwell Publishers, 2002. xxiii + 335 p.
300. Marchant Douse T. *Le Grimm's law: a study, or hints towards an explanation of the so-called "lautverschiebung"; to which are added some remarks on the primitive Indo-European k and several appendices*. London: Trübner and Company; [etc., etc.], 1876. 264 p. URL: <https://archive.org/details/grimmslawastudy03dousgoog> 2012
301. Martschukat J. *The Religious Discourse on Criminal Law in England, 1600–1800: From a Theology of Trial to a Theology of Punishment* // *Religion and Politics in Europe and the United States: Transnational Historical Approaches* /
302. Maurer F. *Nordgermanen und Alemannen: Studien zur germanischen und frühdeutschen Sprachgeschichte, Stammes- und Volkskunde*, Strasbourg: Hünenburg, 1942.
303. Mayrhofer M. *Sanskrit und die Sprachen Alteuropas*. *Nachrichten der Akad. der Wissenschaften in Göttingen. Philol.-hist. Klasse*. Göttingen, 1983. No. 5. S. 121–154.
304. McAlpin D. W. *Velars, Uvulars and the Northern Dravidian hypothesis*. *Journal of the American Oriental Society*. 2003. Vol. 123(3). P. 521–546.

305. McCauley R. N. The Naturalness of Religion and the Unnaturalness of Science) // In *Explanation and Cognition* / ed. Keil and Wilson. USA: MIT Press, 2000. P. 61–85.

306. McGowen R. The Changing Face of God's Justice: The Debate Over Divine and Human Punishment in Eighteenth-Century England // *Criminal Justice History*. Oregon: University of Oregon, 1988. P. 63–98.

307. McMahan A., McMahan R. *Language classification by numbers*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

308. McWilliams K. R. *Sentries of Separation: Dimensions of Discourse on The Religious Issue during the 1960 Presidential Election: Senior Thesis in History*. Columbia: Columbia University, 2013. URL: http://history.columbia.edu/undergraduate/theses/2013%20and%20older%20Theses/McWilliams_Thesis.pdf

309. Mehdi R. *The Routledge Encyclopedia of Research Methods in Applied Linguistics*. London/USA: Routledge, 2016. 398 p.

310. Meier Th. A logical reconstruction of Leonard Bloomfield's Linguistic Theory. 2012. P. 1–24. URL: http://philsci-archive.pitt.edu/9405/1/Bloomfield_Oct.pdf

311. Meillet A. *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*. Paris, 1907. xxiv + 434 p.

312. Meillet A. *La méthode comparative en linguistique historique*. Oslo: Aschehoug, 1925. 116 p.

313. Meillet A. *Les origines indo-européennes des mètres grecs*. Paris: Hachette, 1923. 61 p. URL: <http://www.youscribe.com/catalogue/tous/loisirs-et-hobbies/animaux/les-origines-indo-europeennes-des-metres-grecs-286325>

314. Michalove P. A. Altaic Evidence for Clusters in Nostratic. *Indo-European, Nostratic, and Beyond: Festschrift for Vitalij V. Shevoroshkin*. Journal of Indo-European Studies monographs / eds I. Hegedus, P. Michalove, A. M. Ramer. Washington : Institute for the Study of Man, 1997. Vol. 22. P. 243–256.

315. Militarev A. Akkadian-Egyptian lexical matches. *Papers on Semitic and Afroasiatic Linguistics in Honor of Gene B. Gragg*. Ed. by Cynthia L. Miller. Studies in Ancient Oriental Civilization. Chicago : The Oriental Institute, 2007. Vol. 60. P. 139–145.

316. Miller G. A. Empirical methods in the study of semantics // *Semantics* / ed. D. D. Steinberg & L. A. Jakobovits. Cambridge: University Press, 1971.

317. Miller R. A. *Japanese and the Other Altaic Languages*. Chicago : University of Chicago Press, 1971. 350 p.
318. Mistrik J. *Religiôzny styl // Stilistika I / red. J. Mistrik. W.: Opole, 1992. P. 82–90.*
319. Möller H. *Semitisch und Indogermanisch. Teil I. Konsonanten*. Kopenhagen : H. Hagerup, 1906. XVI + 395 S.
320. Moller H. *Vergleichendes indogerm anischsem itisches. Worterbuch*. Gottingen. 1911.
321. Montgomery D. J. *Contemplations on the Economic Approach to Religious Behavior // The American economic review / ed. D.J. Montgomery. Nashville: American Economic Assoc., 1996. V ol. 2 (86). P . 443–447.*
322. Morgan D. A. *History and Theory of Popular Religious Images*. California: University of California Press, 1997. 283 p.
323. Moscati S., Spitaler A., Ullendorff E., Soden W. von *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages*. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1980. 193 p.
324. Mudrak O. A. *Kamchukchee and Eskimo Glottochronology and Some Altaic Etymologies Found in the Swadesh List*. Moscow : Russian State University for the Humanities, 2008.
325. Mulder J. W. F., Rastall P. R. *Postulats de la linguistique fonctionnelle axiomatique // La Linguistique*. France: Presses Universitaires de France. 1977. Vol. 13. P. 15–46.
326. Munkacsi B. *Arja os kaukazusi elemek a finn-magyar nyolvokbon*, 1. Budapest, 1901.
327. Munro N. D. *Small game, the Younger Dryas, and the transition to agriculture in the southern Levant*. *Mitteilungen der Gesellschaft für Urgeschichte*. 2003. Vol. 12. P. 47–71.
328. Nikolaev S., Mudrak O. *Gilyak and Chukchi-Kamchatkan as Almosan-Keresiouan Languages: Lexical Evidence (Preliminary Report)*. *Chukchee-Kamchatkan Family Explorations in Language Macrofamilies / Universitaetsverlag Dr. Norbert Brockmeyer*. Bochum, 1989. P. 67–87.
329. Nissiotis N. *Die Theologie der Ostkirche im ökumenischen Dialog: Kirche und Welt in orthodoxer Sicht*. Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk, 1968. 245 S.
330. Nixon V. *Jude. Framing Victorian Religious Discourse: Introduction // Victorian Religious Discourse: New Directions in Criticism / ed. V. Nixon. N.Y.: Palgrave Macmillan, 2004. P. 1–27.*

331. Noppen J.-P . Metaphor and Religion // *Theolinguistics 2. Study Series of the Vrije Universiteit Brussel* / ed. J.-P . Noppen. Brussels: Wettelijk Depot, 1983. No. 12. P. 57–59.

332. Noppen J.-P. van Alter Wein in neuen Schauen? Ein Beitrag zur empirischen Betrachtung von Kommunikationsproblemen in der Rede von Gott // *Linguistica Biblica. Interdisziplinäre Zeitschrift für Theologie und Linguistik*. 1976.

333. Noppen J.-P. van Methodist Discourse and Industrial Work Ethic. A Critical Theolinguistic Approach // *Beigisch Tijdschrift voor Philologie Geschiedenis / Moderne Taalen Letterkunde*. Belgium: Ghent University, 1995. Afl. 3(73). 693 p.

334. Noppen J.-P. van Spatial theography. A study in linguistic expression and communication in contemporary British popular theology: Ph.D. Diss. // *Universite Libre de Bruxelles*, 1980. 557 p.

335. Noppen J.-P. van Theologie et communication. Le cas de la transcendance divine dans une tentative de vulgarisation theologique // *Problemes d'Histoire du Christianisme 10* / eds G. Cambier & Mat-Hasquin. 1981. P. 91–111.

336. Nordquist R. Manual of English grammar and composition. London: Macmillan, 1908. URL: <https://archive.org/details/manualofenglishg00nesf>

337. Osthoff H., Brugmann K. Preface to Morphological Investigations in the Sphere of the Indo-European Languages. Leipzig: Hirzel, 1878. Vol. I. P. 91–130.

338. Pearson O. M. Has the combination of genetic and fossil evidence solved the riddle of modern human origins? *Evolutionary Anthropology*. 2004. Vol. 13(4). P. 145–159.

339. Peiros I. Macro Families: Can A Mistake Be Detected? General and Methodological Works Indo-European, Nostratic, and Beyond: Festschrift for Vitalij V. Shevoroshkin. Ed. by Iren Hegedus, Peter A. Michalove and Alexis Manaster Ramer : JIES Monograph. Institute for the Study of Man, Washington DC, 1997. No. 22. P. 265–292.

340. Penzl H. Das Rekonstruieren des "prahistorischen" Lautwandels. Proceedings of the twelfth International congress of linguists. Innsbruck, 1978. 508 S.

341. Peregrin J. The normative dimension of discourse // *Cambridge Handbook of Pragmatics* / eds K. Allan, K. Jaszcholt. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. P. 209–225.

342. Pernot L. The Rhetoric of Religion // The International Society for the History of Rhetoric / ed. Marc van der Poel. 2006. Vol. 24. Is. 3. P. 235–254. URL: <http://crab.rutgers.edu/~wfitz/pernot.pdf24>

343. Plantinga A., Wolterstorff N. Faith And Rationality: Reason and Belief in God. Chicago: University of Notre Dame Press, 1983. 336 p.

344. Popowska-Taborska H. Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka. Wrocław; Warszawa; Kraków : Ossolineum, 1991. 175 s.

345. Porter S. E. Problems in the Language of the Bible: Misunderstandings that Continue to Plague Biblical Interpretation // The Nature of Religious Language: A Colloquium / ed. S.E. Porter. England: Sheffield Academic Press Ltd., 1996. P. 20–46.

346. Practical Explorations into Cognitive Metaphor and Metonymy // Cognitive Explorations into Metaphor and Metonymy (June 2016): 7th international symposium. URL: <http://www.as.uni-heidelberg.de/personen/Kleinke/>

347. Probert Ph., Willi A. Laws and Rules in Indo-European. Oxford: Oxford University Press, 2012. 432 p.

348. Propaganda in the People's Republic of China. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Propaganda_in_the_People's_Republic_of_China

349. Puhvel J. Philology and Etymology, with Focus on Anatolian. Reconstructing Languages and Cultures. Trends in Linguistics Studies and Monographs 58 / eds E. C. Polomé, W. Winter. Berlin : Mouton de Gruyter, 1992. P. 261–270.

350. Quentin D. A., Russell D. G. Curious Parallels and Curious Connections – Phylogenetic Thinking in Biology and Historical Linguistics. Auckland: University of Auckland, 2005. P. 1–14.

351. Ramer A. M., Michalove P. A., Baertsch K. S., Adams K. L. Exploring the Nostratic Hypothesis. Nostratic : Shifting the Evidence / eds J. C. Salmons, B. D. Joseph. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1998. P. 61–84.

352. Rayson P. Matrix: A statistical method and software tool for linguistic analysis through corpus comparison: Ph.D. in Computer Science. 2002. URL: <http://ucrel.lancs.ac.uk/people/paul/publications/phd2003.pdf>

353. Reinhold N. Interpretation of Christian Ethics. N.Y.: Harper & Brothers, 1935. 242 p.

354. Renkema J. Introduction to discourse studies. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2004. 363 p.

355. Renn J. Rekonstruktion statt Repräsentation – Der pragmatische Realismus John Deweys und die Revision des wissenssoziologischen Konstruktivismus // *Soziologische Revue. Wissenssoziologie* / hrsg. H.G. Soeffner, R. Herbrink. Konstanz: UVK, 2006. Sond. 6. S. 13–38.

356. Reunis par A. Caquot et D. Cohen. The Hague : Mouton, 1974. 416 p.

357. Riley P. Explorations in the Sociology of Language and Religion – by Joshua A. Fishman and Tope Omoniyi // *International Journal of Applied Linguistics* / eds J. Brutt-Griffler & D. Perrin. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. Vol. 18. Is. 1. P. 96–98.

358. Ringe D. From Proto-Indo-European to Proto-Germanic. New York : Oxford University Press, 2006. P. 102–105.

359. Rix H. Rätisch und Etruskisch. Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Vorträge und Kleinere Schriften. Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, 1998. S. 67.

360. Ross R. J. Infinite syntax! Norwood, NJ: ALEX, 1986. 312 p.

361. Rubenstein H., Goodenough J. Contextual correlates of synonymy. Harvard: *Communications of the ACM*, 1965. Vol. 8. No. 10. P. 627–633.

362. Ruhlen M. A Guide to the World's Languages. Stanford, CA : Stanford University Press, 1987. 432 p.

363. Sammallahti P. Historical phonology of the Uralic languages, with special reference to Samoyed, Ugric, and Permic. *The Uralic Languages : Description, History and Foreign Influences*. Leiden : Brill, 1988. P. 478–554.

364. Sarah P. R. Black Abolitionist from Salem. Ruth Bogin: Essex Institute, 1974. 31 p.

365. Saussure F. de. Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes. Leipsick, 1879. 306 p.

366. Schalin J. Lexicon of Early Indo-European Loanwords Preserved in Finnish. 2010. URL: <http://tcoimom.suntuubi.com/?cat=13>

367. Schlee E., Miriam M. Sociolinguistic methods for data collection and interpretation // *The Routledge Sociolinguistics Reader* / eds M. Meyerhoff & E. Schlee. London: Routledge. 2010. P. 1–26.

368. Schleicher A. Compendium der Vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen. Weimar, H. Böhlau, 1861. URL: <https://archive.org/details/compendiumderve06schlgoog>

369. Schleicher A. Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. (Kurzer Abriss der indogermanischen Ursprache, des Altindischen, Altiranischen, Altgriechischen, Altitalischen,

Altkeltischen, Altslawischen, Litauischen und Altdeutschen.) : 2 vols. Weimar, H. Boehlau, 1681/82.

370. Schleiermacher F. On Religion: Speeches to its Cultured Despisers (Cambridge Texts in the History of Philosophy). Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 542 p.

371. Schlerath B. von Probleme der Rekonstruktion: Schlusswort und Ausblick // *Incontri Linguistici* 10. Berlin: Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG), 1987. S. 11–18.

372. Schlerath B. von Sprachvergleich und Rekonstruktion: Methoden und Möglichkeit // *Incontri Linguistici* 8. Berlin: Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG), 1982. S. 53–69.

373. Schlerath B. von. Ist ein Raum / Zeit-Modell für eine rekonstruierte Sprache möglich? // *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung*. Berlin: Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG), 1981. S. 175–202.

374. Schmidt J. Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen. Weimar, 1875. 389 s.

375. Schmidt J. Zwei arische a-Laute und die Palatalen. *KZ*. 1881. Vol. XXV. 173 p.

376. Schott W. Altajische Studien. *ABAW* 1847, 1866, 1871.

377. Schuchardt H. Der Vokalismus des Vulgarlateins. Leipzig, 1866. Vol. I. P. 195.

378. Seebohm Th. M. Hermeneutics. Method and Methodology. Dordrecht. Boston; London: Kluwer Academic Publ., 2004. 89 p.

379. Shafi M. Capacity of MIMO systems with semi-correlated flat fading // *IEEE Trans. On Information Theory*. Norwood, MA: Artech House, 2003. Vol. 49. P. 2781–2788.

380. Shank G. D. A Reconstruction Paradigm for the Experimental Analysis of Semiotic Factors in Cognitive Processing // *Semiotics* 1980. Springer, Boston, MA, 1982. P. 103. URL: http://www.link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-1-4684-9137-1_49#page-1

381. Sidwell P. Comment on: Automated Dating of the World's Language Families Based on Lexical Similarity. *Current Anthropology*. 2011. Vol. 52. P. 869–870.

382. Siebert F. T. The original home of the Proto-Algonquian people. National Museum of Canada, Bulletin 214, Anthropological Series 78. Ottawa, 1967.

383. Sika N. Youth Political Engagement in Egypt: from Abstention to Uprising // *British Journal of Middle Eastern Studies* / ed. Dr. Lloyd Ridgeon. London: Routledge, 2012. Vol. 39. Is. 2. P. 181–199.

384. Simonyi Zs. *Die ungarische Sprache*. Strassburg, 1907.

385. Smith J. Narrative: Sociolinguistic Research. Labov and Waletzky // *Narrative: Sociolinguistic Research*. 1967. P. 473–476. URL: http://www.uniroma2.it/didattica/english6/deposito/2.Narrative_and_sociolinguistic_research.pdf

386. Stachowski M. Teoria nostratyczna i szkoła moskiewska. *LingVaria*. 2011. VI. 1(11). P. 241–274.

387. Staff // *Bible Meaning Online* / E. Swedenborg. URL: <http://www.biblemeanings.info/Words/Artifact/Staff.htm>

388. Stankiewicz E. A. Baudouin de Courtenay anthology: The beginnings of structural linguistics. Bloomington, IN: Indiana University Press, 1972. 406 p.

389. Starostin S. Nostratic and Sino-Caucasian. *Explorations in Language Macrofamilies* / Universitaetsverlag Dr. Norbert Brockmeyer. Bochum, 1989. P. 42–67.

390. Starostin S. Subgrouping of Nostratic: Comments on A. Dolgopolsky's "Nostratic Macrofamily and Linguistic Paleontology". *Nostratic: Examining a Linguistic Macrofamily* / Institute of Archaeological Research. Cambridge, 1999. P. 137–156.

391. Sukač R. Lachmann's Law // *Linguistica Brunensia* 60. 2012. Vol. 1–2. P. 13–36.

392. Szemerényi O. *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*. 3. Aufl. Darmstadt, 1989 XXV, 370 S.

393. Szemerényi O. La theorie des laryngales de Saussure a Kurylowicz et a Benveniste. *Bulletin de la societe de linguistique de Paris*. P., 1973. T. 68, fasc. 1. P. 1–25.

394. Szemerényi O. The new look of Indo-European: Reconstruction and typology. *Phonetica*. Basel; N.Y., 1967. Vol. 17, No. 2. P. 65–99.

395. Schaper J. *Eschatology in the Greek Psalter*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1995. 212 p.

396. Talmy L. *Toward a Cognitive Semantics: Concept Structuring Systems* // *Series: Language, Speech, and Communication*. A Bradford Book, 2003. 573 p.

397. Taylor A. E. *Plato: the man and his work*. London: Methuen & Co, 2001. 574 p.

398. Taylor F., Busse V., Gagova L., Marsden E., Roosken B. Identity in foreign language learning and teaching: why listening to our students' and teachers' voices really matters // *ELT Research Papers* 13–02. 2013. 21 p. URL: https://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/C683%20Identity%20in%20foreign%20language%20report_A4_WEB%20ONLY_FINAL.pdf

399. *The Nation and the Empire; being a collection of speeches and addresses* // Introduction by Lord Alfred Milner. Boston, 1913. URL: <http://catalog.hathitrust.org/Record/009559156>

400. *The Non-Semitic languages of Ethiopia* / eds M. L. Bender, J. Hinnant. East Lansing, 1976. P. 299–323.

401. The *pari passu* clause and the Argentine case (27 December 2012). Allen & Overy 2013. GLOBAL LAW INTELLIGENCE UNIT. URL: <http://www.allenoverly.com/SiteCollectionDocuments/The%20pari%20passu%20clause%20and%20the%20Argentine%20case.pdf>

402. *The Urheimat of the Nostratic Languages*. URL : http://alterling.ucoz.de/index/the_urheimat_of_the_nostratic_languages/0-22

403. Thompson J. Missionaries to Malawi: Black Europeans or African Christians? // *International Bulletin of Missionary Research* / ed. J.J. Bonk. 2000. USA, Connecticut: Overseas Ministries Study Centre. No. 24(4). P. 168–170.

404. Thomsen K. Bemerkungen über, das türkische Vokalsystem der 2-n Silbe. *AOH* XVI, 3. 1963.

405. Thurnwald R. The Missionary's Concern in Sociology and Psychology Africa // *Journal of the International African Institute*. L.: International African Institute, 1931. Vol. 4. No. 4. P. 418–434.

406. Trask R. L. *Historical Linguistics*. London, New York, Sidney, Auklend, 1996. 448 p.

407. Trombetti A. *Elementi di glottologia*. Bologna : Zanichelli, 1923. v + 755 p.

408. Trombetti A. *Elementi di glottologia*. Bologna, 1923.

409. Trombetti A. *Saggi di glottologia generale comparata, II (i numerali)*. Memorie della R. Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna [Sezione di Scienze storico filologiche], Ser. 1, 1. X. Bologna, 1916.

410. Trombetti A. *Saggi di glottologia generale comparata, III. Comparazioni lessicali*. Memorie della R. Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna. Sezione di Scienze storico filologiche. Ser. 1, t. IX, 1915; t. X, 1916; ser. 2, U-III, 1916–1917, 1917–1918, 1918–1919.

411. Trombetti A. *Saggi di lessicologia generale comparata, I. 1 pronomi personalir Memorie della R. Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna, 1906/1907.* Bologna, 1908.
412. Tulino A. M., Verdú S. *Random Matrix Theory and Wireless Communication.* Norwood, MA: Now Publishers Inc., 2004. 184 p.
413. Turchin P., Peiros I., Gell-Mann M. Analyzing genetic connections between languages by matching consonant classes. *Journal of Language Relationship.* 2010. Vol. 3. P. 117–126.
414. Ungern-Sternberg A. von *Der Missionär: Ein Roman.* Leipzig: F.U. Brodhaus, 1842. Vol. 1. 315 S.
415. URL:
<http://www.sscnet.ucla.edu/anthro/faculty/duranti/reprints/ethnsp.pdf>
416. Vajda E. J. *Historical-comparative Linguistics.* 2017. URL :
<http://cii.wvu.edu>.
417. Vajda E. J. Notes to the film “Before Babel” 2017. URL :
<http://cii.wvu.edu>.
418. Vamvakidou I. Posters as the form of Political Discourse: Posters of the communist Youth of Greece in the Dictatorship Era (1967–1974) // *The International Journal of the Image.* 2003. Vol. 2. Is. 2. P. 255–274.
419. Veitch E.W. A Chart Method for Simplifying Truth Functions // *Proceedings of Association for Computing Machinery / eds J.W. Forrester, R.W. Hamming.* Pittsburgh, Pennsylvania: ACM, 1952. P. 127–133.
420. Verner K.A. Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung // *KZ* 23. 1876. S. 97–130.
421. Veronis L. A. *Go Forth: Stories of Missions and Resurrection in Albania.* Ben Lomond: Conciliar Press, 2009. 227 p.
422. Vine B. Indo-European and Nostratic. *Indogermanische Forschungen.* 1991. P. 9–35.
423. Wackernagel J. *Lectures on Syntax: with special reference to Greek, Latin, and Germanic / ed. and transl. D. Langslow.* N.Y.: Oxford University Press, 2009. 982 p.
424. Wagner A. *Theolinguistik // Internationale Tendenzen der Syntaktik und Pragmatik.* 1999. S. 507–512.
425. Währisch-Oblau C. *The Missionary Self-Perception of Pentecostal / Charismatic Church Leaders from the Global South in Europe: Bringing Back the Gospel.* Boston: Brill, 2009. 428 p.
426. Waterman J. C. *A History of the German Language.* Long Grove, Illinois: Waveland Press Inc., 1976. 284 p.

427. Watkins C. *Towards Proto-Indo-European Syntax: Problems and pseudoproblems // CLS Parasession on Diachronic Syntax / eds S.B. Steever, C.A. Walker & S.S. Mufwene. Chicago: Chicago Linguistic Society, 1976.*
428. Wayne P. *Religious Experience. London: University of California Press, 1985. 264 p.*
429. Weninger S. *Reconstructive Morphology. The Semitic languages. Berlin Boston : Walter de Gruyter, 2011. P. 152–153.*
430. Weninger S. *Reconstructive Morphology. The Semitic languages. Berlin Boston : Walter de Gruyter, 2011. P. 152–153.*
431. Wheeler W. C., Whiteley P. M. *Historical linguistics as a sequence optimization problem: the evolution and biogeography of Uto-Aztecan languages. Cladistics. 2015. Vol. 31. P. 113–125.*
432. Wills J.E., Cranmer-Byng L.J. *China and Maritime Europe, 1500–1800. Trade, Settlement, Diplomacy, and Missions. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 312 p.*
433. Winkler H. *Der uralaltaische Sprachstamm, das Finnische und das Japanische. Berlin, 1909.*
434. Winkler H. *Tungusisch und Finnisch-ugrisch. JSPOu. XXX, 9, 1915.*
435. Winkler H. *Uralaltaische Völker und Sprachen. Barlin, 1884.*
436. Witold M. *Praojczyzna Słowian. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1981. 154 p.*
437. Wittgenstein L. *Philosophical Investigations. N. Y.: John Wiley & Sons, 2010. 592 p.*
438. Wolterstorff N. *Divine Discourse: Philosophical Reflections on the Claim that God Speaks. Cambridge: CUP, 1995. 326 p.*
439. Zvelebil K. *Comparative Dravidian phonology. The Hague : Mouton, 1970. 202 p.*
440. Zvelebil K. *Dravidian linguistics: an introduction. Pondicherry : Institute of Linguistics and Culture, 1990. 156 p.*
441. Cherkhava O. O. *Language parallels in English-into-German Translation // Людина. Комп'ютер. Комунікація: зб. наук. пр. / за ред. О.П. Левченко. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. С. 79–84.*
442. Cohen M. *Essai comparatif sur le vocabulaire et la phonetique du chamito-semitique. Paris, 1947.*

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ І ДОВІДНИКОВИХ ДЖЕРЕЛ

443. ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.
444. СУМ — Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. Київ : Вид-во “Наукова думка”, 1970. Т. 1 : А–В. 801 с.; 1971. Т. 2 : Г–Ж. 550 с.; 1972. Т. 3 : З. 744 с.; 1973. Т. 4 : І–М. 840 с.; 1974. Т. 5 : Н–О. 840 с.; 1975. Т. 6 : П–ПОЇТИ. 832 с.; 1976. Т. 7 : ПОЇХАТИ–ПРИРОБЛЯТИ. 723 с.; 1977. Т. 8 : ПРИРОДА–РЯХТЛИВИЙ. 929 с.; 1978. Т. 9 : С. 918 с.; 1979. Т. 10 : Т–Ф. 659 с.; 1980. Т. 11 : Х–Б. 700 с.
445. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / ed. E. Klein. Amsterdam; London; New York : ELSEVIER PUBLISHING COMPANY, 1966. Vol. 1 : A–K. XXV + 853 p.; 1967. Vol. 2 : L–Z. P. 855–1776.
446. ANCHSD – The All Nations Christian Home and School Dictionary / senior ed. Morris G. Watkins, Dr. of Missiology; Lois I. Watkins, M.A. in Applied Linguistics. Colorado Springs: All Nations Literature, 1992. 903 p.
447. AP – Academia Prisca / Modern Indo-European. URL: <https://academiaprisca.org/indo-european-grammar/iii-indo-european-etymology.pdf>
448. Ayto – Ayto J. Word Origins. 2nd ed. Edinburgh: A&C Black Business Information and Development, 2009. 576 p.
449. Ayto J. Dictionary of Word Origins. New York; U.S.A. : Arcade Publishing, 1990. 577 p.
450. Barnhart – The Barnhart Concise Dictionary of Etymology / ed. Robert K. Barnhart. N.Y.: HarperResource, 1995. 916 p.
451. Beekes R. S. P. Etymological Dictionary of Greek : in 2 Vols. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary). Brill Academic Pub; Bilingual edition, 2016. 1808 p.
452. Britannica – The Encyclopaedia Britannica. A Dictionary of Arts, Sceinces, Literature & General Information. 13th ed. London: The Britannica, Inc., 1926. Vol. 19. P. 1122.
453. Burrow T., Emeneau M. B. A Dravidian etymological dictionary. Oxford : Clarendon Press; Oxford University Press, 1961. XXIX + 609 p.; Supplement. Oxford : Clarendon Press; Oxford University Press, 1968. XI + 185 p.
454. Burrow T., Emeneau M. B. A Dravidian etymological dictionary. 2nd ed. Oxford : Clarendon Press, 1984. xli + 853 p.

455. CE – Catholic Encyclopedia. Origin of the Name of Jesus Christ.
URL: <http://www.newadvent.org>
456. CEDEL – Klein's Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / ed. E. Klein. Amsterdam; London; New York: ELSEVIER PUBLISHING COMPANY, 1966. 1776 p.
457. Clauson G. An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish. London : Oxford University Press; The Clarendon Press, 1972. XLVIII + 989 p.
458. CODL – The Concise Oxford Dictionary of Linguistics /
459. Collinder B. Fenno-Ugric Vocabulary : An Etymological Dictionary of the Uralic Languages. Stockholm : Almqvist & Wiksell, 1955. xxii + 211 p.
460. Collinder B. Fenno-Ugric Vocabulary : An Etymological Dictionary of the Uralic Languages. 2nd ed. 6̄ revis. Hamburg : Helmut Buske Verlag, 1977. 217 p. (A Handbook of the Uralic languages; pt. 1).
461. Comparative Eskimo Dictionary with Aleut Cognates / eds M. D. Fortescue, S. A. Jacobson, L. D. Kaplan. Fairbanks, AK : Alaska Native Language Center, 1994. XX + 614 p. (Alaska Native Language Center Research Paper, No. 9).
462. Dāśa, Satyanārāyaṇa, Bāṃlāya Drābīṛa śabda : byuṭṭattikōsha (A dictionary of Dravidian words in Bengali). Kalikātā: Pustaka Bipani, 1993. XVII + 166 p.
463. DDW – Duden Deutsches Wörterbuch. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten (Der Duden in 12 Bänden). 2002. S. 843.
464. Derksen R. Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon. Leiden / Boston : Brill, 2008. 726 p. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 4).
465. DEW – Deutsches Etymologisches Wörterbuch / ed. Köbler Gerhard. 1995. URL: <http://www.koeblergerhard.de/derwbhin.html>
466. DH – Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der Deutschen Sprache / ed. Prof. Dr. Jörg Riecke. Berlin: Dudenverlag, 2013. B. 7. 97 S.
467. Die Rekonstruktion des baltischen Grundwortschatzes / R. Lanszweert. Zugl.: Bonn, Universität, Diss., 1979. Frankfurt am Main; Bern; New-York : P. Lang, 1979. XLVII + 188 s.
468. Diez F. Ch. Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen. Bonn : Bei Adolph Marcus, 1853. XXVI, 782 s.
469. Dolgopolsky – Dolgopolsky A. Nostratic Dictionary. Cambridge, UK: McDonald Institute for Archaeological Research, 2008. Vol. I–IV. 3124 p.

470. DS – Das Synonymwörterbuch / ed. Birgit Eickhoff, M. A., Angelika Haller-Wolf. Berlin: Dudenverlag, 2014. B. 8. 1136 S.
471. DSO – Duden Synonymwörterbuch Online. URL: <http://www.duden.de/rechtschreibung/Synonymwoerterbuch>
472. DWJGWG – Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm auf CD-ROM und im Internet. URL: <http://dwb.uni-trier.de/de/>
473. ed. E. Weekley, M.A. London: J. Murray, 1921. 868 p. URL: <https://archive.org/details/etymologicaldict00weekuoft>
474. ed. P.H. Matthes. 2d ed. URL: <http://www.oxfordreference.com/>
475. EDPG – Etymological Dictionary of Proto-Germanic (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series) / ed. K. Guus. Leiden, Boston: Brill, 2013. Vol. 11. 794 p.
476. EDSIL – Etymological Dictionary Of The Slavic Inherited Lexicon / R. Derksen // Diachronic Dictionary at the Danish Portal for East European Studies. URL: <https://oesteuropastudier.dk/ordbog/index.php/index/%5Bslaveng%5D+Derksen+-+Slavic+Inherited+Lexicon.xhtml>
477. EED – English Etymology Dictionary. URL: <http://www.etymonline.com>
478. EEW – Etymons of English Words / Thompson John. Edinburgh Oliver & Boyd, 1826. URL: <https://archive.org/details/etymonsofenglish00thomuoft>
479. EIEC – Encyclopedia of Indo-European Culture / ed. J.P. Mallory, D.Q. Adams. London: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997. 829 p.
480. Ernout A., Meillet A. Dictionnaire étymologique de la langue : in 2 Vols. Histoire des mots. 4th ed. Paris 1959. 856 p.
481. EWDS – Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Kluge Friedrich; rev. Seebold Elmar. Gruyter; Auflage, 2002. 1112 S.
482. EWES – Etymologisches Wörterbuch der Englischen Sprache. 1860–1956 / Ferdinand Holthausen. Leipzig: Tauchnitz, 1917. 192 S.
483. Fähnrich H. Kartwelische Wortschatzstudien. Jena: Friedrich-Schiller-Universitt, 2002.
484. Fähnrich H., Sardshweladse S., Etymologisches Wörterbuch der Kartwel-Sprachen. Leiden; New York; Köln : E.J. Brill, 1995. 682 s. (Handbook of Oriental Studies. Section 1 The Near and Middle East, 24).
485. FD – TheFreeDictionary. Deutsches Wörterbuch. URL: <http://de.thefreedictionary.com>

486. Gombocz Z. Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 30. Helsingfors, 1912. 252 s.

487. Heidermanns F. *Etymologisches Wörterbuch der germanischen Primäradjektive*. Berlin; New York : Walter de Gruyter, 1993. VI + 719 s. (*Studia Linguistica Germanica*, 33).

488. Hensleigh – A dictionary of English etymology / eds W. Hensleigh, A.J. Christopher. London: Trübner & Co. 1872. URL: <https://archive.org/details/dictionaryofengl00wedgrich>

489. *Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache* / Bearbeitet von der Dudenredaktion unter Leitung von Paul Grebe. Fortführung der neuhochdeutschen Sprache von Konrad Dun. Mannheim : Bibliographisches Institut, 1963.

490. IEW – Indogermanisches etymologisches Wörterbuch: 2 Bde / Pokorny Julius. 1 Aufl. Francke: Bern-München, 1959; 5. Aufl. 2005. URL: <https://archive.org/details/indogermanisches02pokouoft>

491. IndexPIE – Index: Proto-Indo-European/w URL: <https://en.wiktionary.org/wiki/Index:Proto-Indo-European/w>

492. Kluge Fr. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen Sprache*. Berlin, 1883. Berlin-N. Y., 1989.

493. Leslaw W. *Etymological dictionary of Gurage (Ethiopic)* : in 3 Vols. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1979. Vol. 1. Individual dictionaries. XXIX + 1244 s.; Vol. 2. English-Gurage index. XII + 702 s.; Vol. 3. Etymological section. CVI + 856 s.

494. Ligeti L. *Mongolos joverényszavaink kérdésehez*. NyK 49. 1935.

495. Matasović R. *Etymological Dictionary of Proto-Celtic* / ed. A. Lubotsky. Leiden; Boston : Brill, 2009. xii + 544 p. (*Leiden Indo-European etymological dictionary series*. vol. 9).

496. Miklosich F. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien : Wilhelm Braumüller, 1886. Viii + 547 s.

497. Militarev A., Kogan L. *Semitic etymological dictionary* : in 2 Vols. Münster : Ugarit-Verlag, 2000–2005. Vol. I. CLIV + 425 s.; Vol. II. XCI + 415 s. (*Alter Orient und Altes Testament: Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte des Alten Orients und des Alten Testaments*, Bd. 278).

498. MWCD – Merriam Webster's Collegiate Dictionary / Frederick C. Mish (Author), Merriam-Webster (Author). 10th ed. Merriam-Webster, 1997. 1600 p. URL: <http://www.merriam-webster.com>.

499. OALDCE – Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / ed. A.S. Hornby. UK: Oxford University Press, 1989. 1580 p.

500. Orel V. E., Stolbova O. V. Hamito-Semitic Etymological Dictionary : Materials for Reconstruction. Leiden; New York : E. J. Brill, 1995. XXXVIII + 578 p. (Handbook of Oriental Studies / Handbuch der Orientalistik: Nahe und der Mittlere Osten, Bd. 18).

501. Partridge – Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English / Eric Partridge. 1st ed. Routledge, 1977. 992 p.

502. Partridge E. A Short Etymological Dictionary of Modern English. London : Routledge and Kegan Paul, 1958. XX + 970 p.

503. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch : in 2 Bd. Bern; München, 1959–1965; Bern; Stuttgart, 1989.

504. Räsänen M. Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen : in 2 vol. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 1969–1971. XVI + 533 s. + 135 s. (Léxica Societatis FennoUgricae XVII, 1, 2).

505. REPTK – Real-encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche // Verbindung mit vielen protestantischen Theologen und Gelehrten / J.J. Herzog. Hamburg, R. Besser, 1854. 1. bd. A bis Beichzettel. URL: <https://archive.org/details/realencyklopd01herz>

506. SD – Sanskrit Dictionary. URL: <http://spokensanskrit.de/>

507. SEJP – Słownik etymologiczny języka polskiego / ed. A. Brückner. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957. 659 s.

508. SEP – Stanford Encyclopedia of Philosophy. Center for the Study of Language and Information (CSLI), Stanford University. Library of Congress Catalog Data: ISSN 1095-5054. URL: <https://plato.stanford.edu>

509. SEP – The Stanford Encyclopedia of Philosophy // The Metaphysics Research Lab. Center for the Study of Language and Information (CSLI), Stanford University. Library of Congress Catalog Data. ISSN 1095-5054. URL: <https://plato.stanford.edu/index.html>

510. Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Kn. 1–4. / Uredili Mirko Deanović i Ljudevit Jonke; surađivao u predradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974. XXXVIII + 788 s. + 700 s. + 703 s. + 837 s.

511. Starostin S. A., Dybo A. V., Mudrak O. A. Etymological Dictionary of the Altaic Languages : in 3 Vols. Leiden; Boston : Brill Academic Pub, 2003. Vol. 1 : A–K. vi + 852 p.; Vol. 2 : L–Z. iv + 700 p.; Vol. 3 : Indices. iv + 540 p.

512. Vámbéry H. Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen; ein Versuch zur Darstellung des Familienverhältnisses des Turko-Tatarischen Wortschatzes. Leipzig : F. A. Brockhaus, 1878. XXIV + 228 s.

513. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch (Mit einem "Lexikon der Deutschen Sprachlehre"). Die Neuausgabe 1980 wurde bearbeitet von Ursula Herman. Gütersloh : Bertelsmann Lexikon, 1985.

514. Walde A. Lateinische etymologische Wörterbuch. 3. umgearbeitete Auflage von J. B. Hofmann. Heidelberg, 1938. B. I–III.

515. Walde A. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen / Hrsg. von J. Pokorny. I–III. Berlin, 1928.

516. Weekley – An etymological dictionary of modern English /

517. Zajqczkowski A. Studja nad jazykiem staroosmahskim. Calila et Dimna. Krakow, 1934.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

Повний список слів М. Сводеша для англійської та слов'янських мов

№	Англійська	Старо-церковно-слов'янська	Словенська	Хорватська	Боснійська	Чеська	Словацька	Польська	Українська	Білоруська
1	I	азь	jaz	ja	ja	já	ja	ja	я	я
2	thou, you (singular)	ты	ti	ti	ti	ty	ty	ty	ТИ	ТЫ
3	he	онъ	on	on	on	on	on	on	ВІН	ЁН
4	we	мы	mi	mi	mi	my	my	my	МИ	МЫ
5	you (plural)	вы	vi	vi	vi	vy	vy	wy	ВИ	ВЫ
6	they		oni	oni, one, ona	oni, one, ona	oni, ony, ona	oni, ony	oni, one	ВОНИ	ЯНЫ
7	this	овъ, съ	ta, to	ovaj, ova, ovo	ovaj, ova, ovo	tento, tato, toto	ten, tá, to	ten, ta, to	цей, ця, це	гэты, гэта
8	that	тъ, та, то	ta, to; oni	taj, ta, to	taj, ta, to	tamten, tamta, tamto	ten, tá, to	tamten, tamta, tamto	той, та, те	той, гэны
9	here	сьде, овъде	tu, tukaj	ovdje, ovamo tu<!- at your place -->, tamo	ovdje	zde, tady, tu, sem	tu, sem	tutaj, tu	тут	тут

10	there	тоу, онъде	tam	ondje , onamo	tamo	tam	tam	tam	там	там
11	who	къто	kdo	tko	ko	kdo	kto	kto	хто	хто
12	what	что	kaj	što	šta	co	čo	co	що	што
13	where	къде	kje	gdje kamo	gdje	kde	kde	gdzie	де	дзе
14	when	къгда	kdaj	kad(a)	kad	kdy	kedy, ked'	kiedy	коли	калі
15	how	како, □ко	kako	kako	kako	jak	ako	jak	як	як
16	not	не	ne	ne	ne	ne	nie	nie	не	не
17	all	всь	vse	sve	sve	vše, všechno	všetko	wszystko	увесь, (ввесь), все (усе), всі (усі)	усѣ, усе
18	many	мъногъ	veliko, mnogo	mnogo, puno	mnogo	mnoho	mnoho, veľa	wiele, mnóstwo	багато	шмат
19	some		nekoliko	nekoliko	nekoliko	několik, pár, trocha	niekoľko	trochę	декілька, кілька	некалькі
20	few		malo	malo, par	malo	málo, nemnoho	málo	mało, niewiele	мало, небагато	мала, няшмат
21	other	инъ	drugi	drugi, ini	drugi, ini	jiný, druhý	druhý	inny	інший	іншы
22	one	юдинъ	ena	jedan	jedan	jeden	jeden	jeden	один	адзін
23	two	дъва	dve	dva	dva	dva	dva	dwa	два	два
24	three	триє	tri	tri	tri	tři	tri	trzy	три	тры
25	four	четыре	štiri	četiri	četiri	čtyři	štyri	cztery	чотири	чатыры

26	five	ПАТЬ	pet	pet	pet	pět	päť	pięć	п'ять	пяць
27	big	ВЕЛИКЪ	velik	velik	velik	velký	veľký	duży, wielki	великий	вялікі
28	long	ДЛЬГЪ	dolg	dug	dug	dlouhý	dlhý	długi	довгий	доўгі
29	wide	ШИРОКЪ	širok	širok	širok	široký	široký	szeroki	широкий	шырокі
30	thick	ДЕБЕЛЬ	debel	debeo, tust	debeo, tust	tlustý, hrubý	tlstý, tučný	gruby	товстий	тоўсты
31	heavy	ТАЖЪКЪ	težek	težak	težak	těžký	ťažký	ciężki	важкий	цяжкі
32	small	МАЛЬ	majhen	mal	mali	malý	malý	mały	маленьки й	маленькі
33	short	КРАТЬКЪ	kratek	kratak	kratak	krátký	krátky	krótki	короткий	кароткі
34	narrow	ЖЪЗЪКЪ	ozek	uzak	uzak	úzký	úzky	wąski	вузький	вузкі
35	thin	ТЬНЪКЪ	tanek	tanak	tanak	tenký	tenký	cienki	тонкий	тонкі
36	woman	ЖЕНА	ženska	žena	žena	žena	žena	kobieta	жінка	жанчына
37	man (adult male)	МЖЖЪ	moški	muškarac	muškarac	muž	muž	mężczyzn a	чоловік	мужчына
38	man (human being)	ЧЛОВѢКЪ	človek	čovjek	čovjek	člověk	človek	człowiek	людина	чалавек
39	child (a youth)	ДѢТЬ, ОТРОКЪ	dete, otrok	dijete	dijete	dítě	diet'a	dziecko	ДИТИНА, ДИТЯ	дзіця
40	wife	ЖЕНА	žena	supruga, žena	supruga, žena	žena, manželka, choť	manželka, žena	żona, małżonka	дружина, жінка	жонка

41	husband	мѣжъ	mož	suprug, muž	muž, suprug	muž, manžel, choť	manžel	maż	чоловік	муж
42	mother	мати	mati	mati, majka	majka	matka, máma, arch. mater	mama, matka	matka	мати	маці
43	father	отць	oče	otac	otac	otec	otec	ojciec	батько	бацька
44	animal	звѣрь	žival, zver	životinja	životinja	zvíře	živočích, zvíera	zwierzę	тварина, звір	жывёла, жывёліна, звер
45	fish	рыба	riba	riba	riba	ryba	ryba	ryba	риба	рыба
46	bird		ptica	ptica	ptica	pták	vták	ptak	птах, пташка	птушка
47	dog	псь	pes	pas	pas	pes	pes	pies	собака, пес	сабака, пёс
48	louse		uš	uš	uš	veš	voš	wesz	воша	вош
49	snake	змия	kača	zmija, guja	zmija	had	had	wąż	гадюка, змія	зьмяя
50	worm	чрьвь	črv	crv	crv	červ	červ, červík	robak, czerw	черв'як, хробак	чарвяк
51	tree	дрѣво	drevo	drvo	drvo	strom	strom	drzewo	дерево	дрэва
52	forest	лѣсь	gozd	šuma, gora	šuma, gora	les	les	las, bór	ліс	лес
53	stick (of wood)	палица	palica	prut, palica	prut, palica	hůl, klacek,	palica, tyč	patyk, pręt, pałka	палиця	кій, палка

						prut, kůl, pálka				
54	fruit	овоще	plod	1) voće 2) plod	voće, plod	ovoce, plod	ovocie	owoc	садовина, фрукт	садавіна
55	seed	сѣмя	seme	sjeme	sjeme	semeno, a rch. sémě	semeno	nasienie, nasiono	насіння	насенье
56	leaf	листь	list	list	list	list	list	liść	листок	ліст
57	root	корень	koren	korijen	korijen	kořen	koreň	korzeń	корінь	корань
58	bark (of tree)	кора	skorja	kora	kora	kůra	kôra	kora	кора	кара
59	flower	цвѣтъ	cvet	cvijet	cvijet	květ	kvet	kwiat	квітка	кветка
60	grass	трава	trava	trava	trava	tráva	tráva	trawa	трава	трава
61	rope		vrv	uže, konop	uže, šnjura, kanap	lano, provaz, šňůra	lano, povraz, šnúra	lina, sznur	мотузка, шнур	вяроўка, шнур
62	skin (of a person)	кожа	koža	koža	koža	kůže	koža	skóra	шкіра	скура
63	meat (as in flesh)	месо	meso	meso	meso	maso	mäso	mięso	м'ясо	мяса
64	blood	крѣи	kri	krv	krv	krév	krv	krew	кров	кроў
65	bone	кость	kost	kost	kost	kost	kost'	kość	кістка	костка
66	fat (noun)	тоукъ	maščoba	debljina mast salo	debljina, salo	tuk, sádlo, maz	tlstý, tuk,	tłuszcz, sadło	жир, сало	тлушч

67	egg	аице	jajce	jaje	jaje	vejce	vajce	jajko	яйце	яйка
68	horn	рогъ	rog	rog	rog	roh	roh	róg	ріг	рог
69	tail		rep	rep	rep	ocas, ohon, chvost	chvost	ogon	хвіст	хвост
70	feather (rather not down)		pero	pero	pero	pero	pero	pióro	перо	пяро
71	hair	власъ	lasje	kosa, vlas vlas	kosa, vlas	vlasý	vlasý	włosy	волосся	валасы
72	head	глава	glava	glava	glava	hlava	hlava	głowa	голова	галава
73	ear	оухо	uho	uho	uho	ucho	ucho	ucho	вухо	вуха
74	eye	око	oko	oko	oko	oko	oko	oko	око	вока
75	nose	носъ	nos	nos	nos	nos	nos	nos	ніс	нос
76	mouth	оуста	usta	usta	usta	ústa, pusa	ústa	usta	рот, вуста	рот, вусны
77	tooth (rather not molar)	зѣбъ	zob	zub	zub	zub	zub	ząb	зуб	зуб
78	tongue	ѡзѣикъ	jezik	jezik	jezik	jazyk	jazyk	język	язик	язык
79	fingernail	ногѣть	noht	nokat	nokat	nehet	necht na ruke	paznokieć	ніготь	пазногаць
80	foot	стопа	stopalo	stopa stopalo	stopa, stopalo	noha, chodidlo, stopa	noha	stopa	стопа	ступня
81	leg	нога	noga	noga	noga	noha	noha	noga	нога	нага

82	knee	колѣно	koleno	koljeno	koljeno	koleno	koleno	kolano	коліно	калена
83	hand	рѣка	roka	ruka	ruka	ruka, dlaň	ruka	dłoń, ręka	долоня, рука	далонь, рука
84	wing	крило	krilo	krilo	krilo	křídlo	krídlo	skrzydło	крило	крыло
85	belly		trebuh	trbuh	trbuh	břicho	brucho	brzuch	живіт	живот
86	guts	жтроба, чрѣво	drobovje	crijeva utroba	crijeva, utroba	vnitřnosti, útroby	vnútornost i	wnętrzność ci	нутрощі	вантробы
87	neck		vrat	vrat	vrat	krk, šíje	krk	szyja	шия	шыя
88	back		hrbet	leđa	leđa	záda, hřbet	chrbát	plecy	спина	сьпіна
89	breast	прѣси	prsi	prsa	prsa, grudi	prs, hrud', ňadro	prsia	piers	груди	грудзі
90	heart	срьдце	srce	srce	srce	srdce	srdce	serce	серце	сэрца
91	liver		jetra	jetra	jetra	játra	pečeň	wątroba	печінка	печань
92	to drink	пити	piti	piti	piti	pít	piť	pić	пити	піць
93	to eat	ясти	jesti	jesti	jesti	jíst	jest'	jeść	їсти	есьці
94	to bite	хапати	gristi	gristi	gristi	kousat, hryzat	hrýzt', uhryznút'	gryźć	кусати, гризти	кусаць, грызьці
95	to suck	съсати	sesati	sisati	sisati	sát, cucat	sať, cicať	ssać	смоктати, ссати	ссаць, смактаць
96	to spit	плювати	pljuvati	pljuvati, pljucati	pljuvati	plivat	pl'uvat'	pluć	плювати	пляваць
97	to vomit	бльвати	bljuvati, bruhati	povraćati, bljuvati	povraćati, bljuvati	zvracet, blít, dávit	zvracat', dávit', spôsobiť	wymiotow ać	блювати	ванітавац ь

							dávenie			
98	to blow (as wind)	дохати	pihati	puhati, duhati	puhati, duhati	foukat, vanout, víť	fúkať	wiać, dać	дмухати, дути	дзьмуць
99	to breathe	дыхати	dihati	disati	disati	dýchat	dýchať	oddychać	дихати	дыхаць
100	to laugh	смияти	smejati	smijati se	smijati	smát se	smiať sa	śmiać się	сміятися	сьмяяцца
101	to see	видѣти	videti	vidjeti	vidjeti	vidět	vidieť	widzieć	бачити	бачыць
102	to hear	слышати	slišati	čuti	slušati, čuti	slyšet	mať sluch, čuť, počuť	słyszeć	чути	чуць
103	to know (a fact)	вѣдѣти, знати	vedeti	znati	znati	vědět, znát	vedieť	wiedzieć	знати	ведаць
104	to think	мыслити	misliti	misliti	misliti	myslet, dumat	myslieť	myśleć	думати	думаць
105	to smell (sense odor)		duhati	mirisati, vonjati, njušiti	mirisati, njušiti	čichat, cítit	cítiť	wąchać	нюхати	нюхаць
106	to fear	бояти	bati	bojati se, strahovati	bojati, strahovati	bát se, strachovat se	bát sa	bać się	боятися	баяцца
107	to sleep	спати	spati	spa(va)ti	spavati	spát	spať	spać	спати	спаць
108	to live	жити	živeti	živjeti	živjeti	žít	žiť	żyć	жити	жыць
109	to die	оумрѣти	umreti	umrijeti	umrijeti	umírat	umierať	umierać	помирати	паміраць
110	to kill	убити	ubiti	ubiti	ubiti	zabít, usmrtit	zabiť, usmrtiť	zabijać	убивати	забіваць
111	to fight	брати	boriti	boriti se, bojevati	boriti, bojovati	bojovat, válčit	bojovať, zápašiť	walczyć	боротися, битися	біцца, змагацца

112	to hunt (transitive)	ловити	loviti	loviti	loviti	lovit	lovit', byt' na love	polować	полювати	паляваць
113	to hit	ударити	udariti	udariti	udariti	udeřit	udriet'	uderzać	ударити	ударыць
114	to cut	сѣщи, рѣзати	rezati	rezati sjeći cijepati strići	rezati, sjeći	řezat, tít/tnout, sekat	t'ať, rezať	ciąć	різати	рэзаць
115	to split		razcepiti	razdijeliti, podijeliti	podijeliti, razdijeliti	rozdělit	delit'	rozdzielać	розділяти	разьдзял яць
116	to stab (or stick)	бости	zabosti, zboosti	ubosti, izboosti, zabiti	ubosti	bodnout, píchnout	bodať, šťúrať	pchnąć	колоти	калоць
117	to scratch (an itch)	чесати	škrabati	češati, srbiti	češati	škrábat	škrabať	drapać	дряпати	драпаць
118	to dig	копати	kopati	kopati	kopati	kopat	kopať	kopać	копати	капаць, рыць
119	to swim	плавати	plavati	plivati	plivati	plavat	plávať	pływać	плавати, пливти	плаваць
120	to fly	летѣти	leteti	letjeti	letjeti	letět	lietieť	latać	летіти, літати	лятаць, ляцець, лѣтаць
121	to walk	ходити	hoditi	hodati, šetati	hodati	jít, kráčet, chodit	íst'	iść, chodzić	йти, ходити	ісьці, хадзіць
122	to come		priti	doći	doći	přijít	príst'	przychodz ić	приходит и	прыйсьці, прыходзіц ь
123	to lie	лежати	ležati	ležati	ležati	ležet	ležať	leżeć	лежати	ляжаць

	(as on one's side)									
124	to sit	сѣдѣти	sedeti	sjesti	sjesti sjediti	sedět	sedieť	siedzieć	сидіти	сядзець
125	to stand	стати	stati	sta(ja)ti	stati	stát	stát'	stać	стояти	стояць
126	to turn (change direction)		obrniti	skrenuti	skrenuti	obrátit	otočit' (sa)	obracać	повертати и	паварочва ацца
127	to fall (as in drop)	пасти, падати	padati	pasti, padati	pasti	padat, upadnout	padať	upadać	падати	упасьці
128	to give	дати, даяти	dajati	dati	dati	dát	dať	dawać	давати	даваць
129	to hold (in one's hand)	дръжати	držati	držati	držati	držet	držať	trzymać	тримати	трымаць
130	to squeeze		stiskati	stisnuti, stiskati	stisnuti	stlačit, zmáčkno uť, stisknout	tlačit', stlačit'	ściskać, zgniatać	стискати	сьціскаць
131	to rub	трѣти	treti	trljati, (prepositio n)trljavati, trti	trljati, trti	tříť	triet'	trzeć	терти	церці
132	to wash	мѣти	umivati	prati	prati	mýt, umývat	umývat' (sa), zmyť	myć	мити	мыць

							(sa)			
133	to wipe		brisati	brisati	brisati	utírat	utierat'	wycierać	витирати	выціраць
134	to pull		vleči	vući	vući	tahat	t'ahať	ciągnąć	тягнути	цягнуць
135	to push		suniti	gurati, gurnuti	gurati	tlačit	tlačit'	pchać	штовхати	штурхаць
136	to throw		metati	baciti, bacati	baciti	házet	hodiť, hádzať	rzucać	кидати	кідаць
137	to tie	ВАЗАТИ	vezati	vezati	vezati	vázat	viazat'	wiązać	в'язати	в'язать, зв'яззаць
138	to sew		šivati	šiti	šiti	šít	šit'	szyć	ШИТИ	шыць
139	to count		štetí	brojati	brojati	počítat	počítat'	liczyć	рахувати, лічити	лічыць
140	to say	РЕЩИ	reči	reći, kazati	reći, kazati	mluvit, říkat	hovoriť, povedať	mówić	казати, говорити	казаць, сказаць
141	to sing	ПЃТИ	peti	pjevati	pjevati	zpívat	spievať	śpiewać	співати	сьпяваць
142	to play		igrati	igrati (se)	igrati	hrát	hrať (sa)	grać	грати	гуляць
143	to float		plavati	plutati	plutati	plout	plávať	pływać, unosić się	пливти, триматис я на поверхні	плыць, плысьці
144	to flow	ТЕШТИ	teči	teći	teći	téci	tieť	płynąć, przepływa ć	текти	цячы
145	to freeze	ПОМРЪЗНЖ ТИ	zamrzniti	zalediti, zamrznuti, smrznuti	zalediti, smrznuti	mrznout, zmrznout	mrznút'	zamarzać	змерзнут и	замерзну ць

146	to swell		otekati	oteći, nateći	oteći	otékat	opuchať	puchnąć	пухнути, набухати	пухнуць
147	sun	слъньце	sonce	sunce	sunce	slunce	slnko	słońce	сонце	сонца
148	moon	мѣсяць, лоуна	luna	mjesec	mjesec	měsíc, luna	mesiac	księżyc, miesiąc	місяць	месяц
149	star	звѣзда	zvezda	zvijezda	zvijezda	hvězda	hviezda	gwiazda	зірка, зоря	зорка
150	water	вода	voda	voda	voda	voda	voda	woda	вода	вада
151	rain	дъждь	dež	kiša, dažd	kiša	děšť	dážď	deszcz	дощ	дождж
152	river	рѣка	reka	rijeka	rijeka	řeka	rieka	rzeka	ріка	рака
153	lake	ѳезеръ	jezero	jezero	jezero	jezero	jazero	jezioro	озеро	возера
154	sea (as in ocean)	морѳ	morje	more	more	moře	more	morze	море	мора
155	salt	соль	sol	sol	sol	sůl	sol, so	sól	сіль	соль
156	stone	камѳ	kamen	kamen, stijena	kamen	kámen	kameň	kamień	камінь	камень
157	sand	пѣськъ	pesek	pijesak pržina	pijesak	písek	piesok	piasek	пісок	пясок
158	dust	прахъ	prah	prašina	prašina	prach	prach	kurz	пил	пыл
159	earth (as in soil)	земля	zemlja	zemlja	zemlja	země	zem	ziemia	земля	зямля
160	cloud	облакъ	oblak	oblak	oblak	mrak, oblak	oblak, mrak	chmura, obłok	хмара	хмара, воблака
161	fog		megla	magla	magla	mlha	hmla	mgła	туман,	імгла,

									імла	туман
162	sky	небо	nebo	nebo	nebo	nebe	nebo	niebo	небо	неба
163	wind (as in breeze)	вѣтръ	veter	vjetar	vjetar	vítr	vietor	wiatr	вітер	вѣцер
164	snow	снѣгъ	sneg	snijeg	snijeg	sníh	sneh	śnieg	сніг	сьнег
165	ice	ледъ	led	led	led	led	ľad	lód	лід	лѣд
166	smoke	дымъ	dim	dim	dim	kouř, dým	dym	dym	ДИМ	ДЫМ
167	fire	огнь	ogenj	vatra, oganj, plamen	vatra, oganj	oheň	oheň	ogień	вогонь	агонь
168	ashes		pepel	pepeo	pepeo	popel	popol	popiół	попіл	попел
169	to burn (intransitiv e)	горѣти	žgati	gorjeti	gorjeti	hořet	horiet'	palić	палити	гарэць
170	road	пѣть	cesta	cesta, put, staza	put, cesta	silnice, cesta	cesta, hradská	droga	дорога, шлях	дарога, шлях
171	mountain	гора	gora	planina, gora	planina, gora	hora	hora, vrch	góra	гора	гара
172	red	чръвень	rdeč	crven	crven	červený	červený	czerwony	червоний	чырвоны
173	green	зелень	zelen	zelen	zelen	zelený	zelený	zielony	зелений	зялёны
174	yellow		žolt	žut	žut	žlutý	žltý	żółty	жовтий	жоўты
175	white	бѣль	bel	bijel	bijel	bílý	biely	biały	білий	белы
176	black	чрънь	črn	crn	crn	černý	čierny	czarny	чорний	чорны
177	night	нощь	noč	noć	noć	noc	noc	noc	ніч	ноч

178	day (daytime)	дѣнь	dan	dan	dan	den	deň	dzień	дѣнь	дзѣнь
179	year	лѣто,	leto	godina	godina	rok	rok	rok	рік	год
180	warm (as in weather)	топлѣ	topel	topao	topao	teplý	teplý	ciepły	теплій	цѣплы
181	cold (as in weather)	хладѣнь, стоудѣнь	hladen	studen, hladnoća	studen, hladnoća	studený, chladný	studený, chladný	zimny	холодній	халодны, сьцюдзѣн ы
182	full	исплѣнь	poln	pun	pun	plný	plný	pełny	повній	поўны
183	new	новѣ, новѣи	nov	nov	nov	nový	nový	nowy	новій	новы
184	old	старѣ	star	star	star	starý	starý	stary	старій	стары
185	good	добрѣ	dober	dobar	dobar	dobrý	dobrý	dobry	гарній, добрий	добры
186	bad	зѣлѣ	zloben	loš, zao	zao, loš	špatný, zlý	zlý	zły	поганій	дрэнны, кепскі, благі
187	rotten (as a log)		gnil	trul/truo, gnjil/gnjio, pokvaren <	truo, gnjio	shnilý	hnilý	zgniły	гнилий	гнилы
188	dirty		umazan	prljav, nečist	prljav	špinavý	špinavý	brudny	брудній	брудны
189	straight	правѣ, равѣнь	raven	prav, ravan	prav, ravan	přímý	priamy, rovný	prosty	прямій	прамы, просты

190	round		okrogel	okrugao	okrugao	kulatý	gu'atý	okrągły	круглий	круглы
191	sharp (as a knife)	остръ	oster	oštar	oštar	ostrý	ostrý	ostrzy	гострий	востры
192	dull (as a knife)		top	tup	tup	tupý	tupý	tępy	тупий	тупы
193	smooth	гладъкъ	gladek	gladak	gladak	hladký	hladký	gładki	гладеньки й	гладкі
194	wet	мокръ	moker	mokar	mokar	mokrý	vlhký, mokrý	mokry	вогий, мокий	мокры, вільготны
195	dry (adjective)	соухъ	suh	suh	suh	suchý	suchý	suchy	сухий	сухі
196	right (correct)	правъ	pravilen	točan, ispravan	tačan, ispravan	správný	správny	poprawny, prawidłow y	правильн ий	правільн ы, слушны
197	near	близъ	bližnji	blizak	blizak	blízky	blízky, ned'aleký	bliski	близький	блізкі
198	far	дальнии, дальнъ	daljen	dalek	dalek	daleký	d'aleký	daleki	далекий	далёкі
199	right (side)	деснъ, правъ	desni	desni	desni	pravý	pravý	prawy	правий	правы
200	left (side)	лѣвъ	levi	lijevi	lijevi	levý	l'avý	lewy	лівий	левы
201	at	оу, при	pri	u, pri, kod	u, pri, kod	u, při	pri	przy	коло, біля, при, у, в	каля, ля, пры

202	in	въ	v	u	u	v	v	w	В, у, уВ, уВі	у, ў
203	with (accompanying)	съ	s, z	s, sa	s, sa	s	s	z	з, зі, із	з
204	and	и	in	i te a	i	a, i	a, i	i	та, і, й	і, ды
205	if	аще	če, ako	ako da kad bi	ako	jestliže, jestli	ak	jeśli, jeżeli	якщо	калі
206	because	понеже по неже	ker	zbog, zato što, jer	zbog, zato što, jer	protože	pretože	bo, ponieważ	бо, тому що	бо, таму што
207	name	ИМА	ime	ime	ime	jméno	meno	imię, nazwa	ім'я, назва	імя, назва

ДОДАТОК Б

Principal consonants

Place →	Labial		Coronal				Dorsal			Radical		Glottal
↓ Manner	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Epiglottal	Glottal
Nasal	m	ɱ	<u>n̥</u>	n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ			
Plosive	p b	<u>p̥</u> <u>b̥</u>	<u>t̥</u> <u>d̥</u>	t d		<u>ʈ</u> <u>ɖ</u>	ɕ ɟ	k g	q ɢ			ʔ
Implosive	ɓ		<u>ɗ</u>	ɗ			f	ɡ	ɠ			
Ejective	pʼ		<u>tʼ</u>	tʼ			tʼ	kʼ	qʼ			
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	ħ ʕ	h ɦ
Affricate		pʰ bʰ	tʰ dʰ	c ɟ	č ʒ	ɕ ɟ̣	ɕ ɟ̣	kˣ gˣ	qˣ ɢˣ			
Approximant	ɹ w			ɹ			ɻ	y	ɯ			
Trill				r								ʀ
Flap		v		r			ɾ					ɽ
Lateral fric.				ɬ ɮ								
Lateral affr.				ɭ ɮ								
Lateral appr.				l			ɭ	ɮ	ɬ			

Clicks

Efflux type	Labial	Dental	Palatal	Alveolar	Retroflex	Lateral
Zero (velar) efflux	ʘ		‡	!	!!	l
Voiced efflux	ʘ̤ ~ ɡʘ	l̥ ~ ɡl̥	‡̥ ~ ɡ‡̥	!̥ ~ ɡ!̥	!!̥ ~ ɡ!!̥	l̥ ~ ɡl̥
Nasalized efflux	ʘ̃ ~ ɳʘ	l̃ ~ ɳl̃	‡̃ ~ ɳ‡̃	!̃ ~ ɳ!̃	!!̃ ~ ɳ!!̃	l̃ ~ ɳl̃
Glottalized efflux	ʘʰ	lʰ	‡ʰ	!ʰ	!!ʰ	lʰ
Aspiration	ʘʰ	lʰ	‡ʰ	!ʰ	!!ʰ	lʰ
Delayed aspiration	ʘʰʰ	lʰʰ	‡ʰʰ	!ʰʰ	!!ʰʰ	lʰʰ
Preglottalized	ʘ̃ʰ ~ ɳl̃ʰ	l̃ʰ ~ ɳl̃ʰ	‡̃ʰ ~ ɳ‡̃ʰ	!̃ʰ ~ ɳ!̃ʰ	!!̃ʰ ~ ɳ!!̃ʰ	l̃ʰ ~ ɳl̃ʰ
Velar fricative	ʘx	lx	‡x	!x	!!x	lx
Velar affricate	ʘkx	lkx	‡kx	!kx	!!kx	lkx

Vowels

	Front		Central		Back	
	Plain	Rounded	Plain	Rounded	Plain	Rounded
Close (high)	i	ü	ɨ	ʉ	ɯ	u
Near close (high)	ɪ	ʏ				ʊ (ʋ)
Close (high) mid	e	ø	ɘ	ɵ	ɤ	o
Mid			ə			
Open (low) mid	ɛ	œ	ɜ	ɞ	ɰ	ɔ
Near open (low)	ä		ɛ̃			
Open (low)			a		ɑ	ɒ

Secondary articulation features

Syllabic	◌̚	ɾ ɳ	Non-syllabic	◌̚	e ʊ
Aspirated	◌ʰ	tʰ dʰ	No audible release	◌̚	ḏ
Nasal release	◌ᵐ	dᵐ	Lateral release	◌ˡ	dˡ
Voiceless phonation	◌̚	ɳ ɖ	Voiced phonation	◌̚	ʂ ʈ
Breathy voice	◌̚	ɸ ɶ	Creaky voice	◌̚	ɸ ɶ
Labialized	◌ʷ	tʷ dʷ	Palatalized	◌ʲ	tʲ dʲ
Nasalized	◌̃	ẽ ẽ̃	Pharyngealized	◌ˤ	tˤ aˤ

Suprasegmental features

Primary stress (before stressed vowel)	'a	Secondary stress (before stressed vowel)	,a
Length	a: k:	Half-length	aː
Extra-short	ǎ	Syllable break	a.a
Minor (foot) break		Major (intonation) break	
Global rise	↗	Global fall	↘
Extra high tone	ǐ ǐ̃ ~ eɭ	Upstep	↑ke
High tone	í é ~ eɭ	Downstep	↓ke
Mid level tone	ī ē ~ eɭ	Rising	ǐ ǐ̃
Low level tone	ì è ~ eɭ	Falling	î ê
Extra low tone	ǐ̃ ǐ̃̃ ~ eɭ	Various contour tones	ē, ē...

ДОДАТОК В
 Методологічний база дослідження
 гіпотетичних дій-кроків макрокомпаративіста-етимолога
 до реконструкції ностратичного етимона

Ступінь мовного споріднення	Процедурна стадія		Методологія дослідження	
	Перша процедурна стадія			
	<i>відбір / селекція генетичних відповідників з кожної окремої групи мов 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів</i>			ДІАХРОНІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
	<i>попередній аналіз генетичних відповідників у кожній окремій групі мов 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів для встановлення:</i>			
<u>тривіальний</u> ступінь мовного споріднення (у межах однієї мови 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів); <u>помітний</u> ступінь мовного споріднення (у межах різних мов кожної окремої групи мов 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів)	збігу у ПВ і ПЗ	фонетична (фонологічна) і / або семантична верифікація генетичних відповідників		
	збігу лише у ПВ			
	збігу лише у ПЗ			
	<i>власне аналіз генетичних відповідників у кожній окремій групі мов 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів для:</i>			
	реконструкції етимонів (ПВ і / або ПЗ) на рівні окремої групи мов 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів	фонетична (фонологічна) і / або семантична верифікація генетичних відповідників	ВНУТРІШНЯ РЕКОНСТРУКЦІЯ	
	формування прасписків			

	реконструйованих етимонів (ПВ і / або ПЗ) на рівні кожної окремої групи мов 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів			
	<i>установлення генетичних паралелей із залучених мовних груп 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів і їх аналіз для встановлення:</i>			
<u>конвенціональний</u> (15–30%) ступінь мовного споріднення (у межах 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів)	збігу у ПВ і ПЗ	фонетична (фонологічна) і / або семантична верифікація генетичних відповідників		
	збігу лише у ПВ			
	збігу лише у ПЗ			
	<i>аналіз прасписків реконструйованих етимонів (ПВ і / або ПЗ) на рівні кожної окремої групи мов 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів для встановлення:</i>			
<u>конвенціональний</u> (15–30%) ступінь мовного споріднення (у межах 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів)	збігу у ПВ і ПЗ	фонетична (фонологічна) і / або семантична верифікація реконструйованих етимонів		
	збігу лише у ПВ			
	збігу лише у ПЗ			
	<i>конструювання моделі етимона (ПВ і / або ПЗ) 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів</i>		ЗОВНІШНЯ РЕКОНСТРУКЦІЯ	
	Друга процедурна стадія			
	<i>установлення генетичних паралелей 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів і їх аналіз для встановлення:</i>			
<u>далекий</u> (5–10%) ступінь мовного споріднення	збігу у ПВ і ПЗ	фонетична (фонологічна) і / або семантична верифікація	МЕТОД МАСОВОГО ПОРІВНЯННЯ	ДІАХРОНІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
	збігу лише у ПВ			
	збігу лише у ПЗ			

		генетичних відповідників		
	Третя процедурна стадія			
	<i>формування прасписків реконструйованих моделей етимонів (ПВ і / або ПЗ) 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів</i>			ДІАХРОНІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
	<i>аналіз прасписків реконструйованих моделей етимонів (ПВ і / або ПЗ) 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів для встановлення</i>			
<i>далекий</i> (5–10%) ступінь мовного споріднення	збігу у ПВ і ПЗ	фонетична (фонологічна) і / або семантична верифікація реконструйованих етимонів 1-го, 2-го і т. ін. мовних рівнів	ОСЛАБЛЕНІ ФОРМИ ПОРІВНЯЛЬНО- ІСТОРИЧНОГО- МЕТОДУ	
	збігу лише у ПВ			
	збігу лише у ПЗ			
	<i>конструювання моделі ностратичного етимона (ПВ і / або ПЗ)</i>			

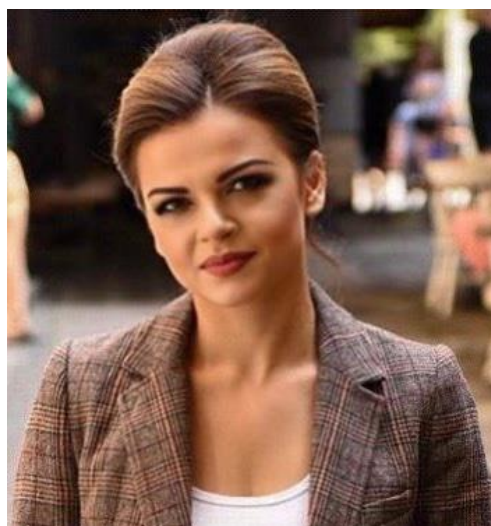
*ПВ – план вираження; ПЗ – план змісту

*1-й, 2-й і т. ін. мовний рівень – рівень мовної сім'ї (алтайська, індоєвропейська і т. ін.)

Ян КАПРАНОВ

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри теорії
і практики перекладу,
Київський національний
лінгвістичний університет (УКРАЇНА),
доцент Економіко-гуманітарного
університету у Варшаві (ПОЛЬЩА)

Олеся ЧЕРХАВА

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри германських
і романських мов,
Київський національний
лінгвістичний університет (УКРАЇНА)